

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÜRK DİLİNDE MORFOLOJİK YER ÖDÜNÇLEMELERİ

Ali PARLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN

HAZİRAN - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNDE MORFOLOJİK YER ÖDÜNÇLEMELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali PARLAK

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili

“Bu tez 21/06/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Zikri TURAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem TOPÇU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ali PARLAK

21/06/2023

ÖNSÖZ

Bu çalışma vesilesiyle detaylı bir şekilde inceleme imkânı bulduğumuz yer ödünçlemesi konusu Türk dil bilgisi, özellikle söz dizimi, çalışmalarında anlaşılması ve yaygınlık kazanması gereken bir konudur. Bundan hareketle, Türk dilinin söz diziminin bir parçası olan yer ödünçlemesi yapısı ve bu yapının morfoloji tarafını temsil eden morfolojik yer ödünçlemesi konusu ele alınmıştır.

Türk dilinin söz dizimine konu edilen bazı yanlış ve eksik çözümlenmeler bulunmaktadır. Nitekim, bu çözümlenmeler literatürde devrik cümle, esnek dizim, temel öge dizilişi vb. kavramlar ile yaygın hatta yerleşik bir hâl almışlardır. Bu yanlış çözümlenmeleri geçersiz kılan ve henüz tam manasıyla fark edilemeyen yer ödünçlemesi terimi, mezkûr kavramların gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu noktadan hareketle, bahsi geçen kavramlar, konular yer ödünçlemesi esaslı olmak üzere gözden geçirilmiştir.

Çalışma Giriş, Yer Ödünçlemesini İlgilendirilen Dil Bilgisi Terimleri ve Ele Alınışları, Türk Dilinin Söz Dizimi ile İlişkilendirilen Kavramlar ve Yer Ödünçlemesi Bakımından Değerleri, Türk Dilinde Morfolojik Yer Ödünçlemeleri ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde morfolojik yer ödünçlemesinin Türk dilinin ekleşme dizisindeki/söz dizimindeki yerine dair bilgiler aktarılmıştır. Birinci bölümde söz dizimi tarifleri, cümle, cümlenin ögeleri ve Türk dilinin bir ÖTY/ÖNY dizilişine sahip olup olmadığı tartışılmıştır. İkinci bölümde morfolojik yer ödünçlemesi merkezli toplam on (10) kavram mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.

Türk Dilinde Morfolojik Yer Ödünçlemeleri adlı üçüncü bölümde taranan eserlerden tespit edilen örnekler tarihî ve çağdaş diyalektlerdeki dağılımlarına göre gösterilmiştir. Ayrıca, Türkçenin ağızlarından da örnekler verilmiştir. Sonuç bölümünde ise tespit edilen örneklerden hareketle çalışmadan elde edilen verilere yer verilmiştir.

Hem lisans ve yüksek lisans eğitimimde hem de tezin yazılması sürecinde bilgi ve birikimleri ile bana sabırla rehberlik eden, her konuda desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Zikri TURAN'a teşekkür ederim. Ayrıca, tez sürecinde desteği bulunan değerli hocalarıma, arkadaşlarıma ve kıymetli aileme teşekkürü borç bilirim.

Ali PARLAK

21/06/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
İŞARETLER	vi
KAYNAK METİNLERİN ÇEVİRİ YAZISINDA GEÇEN HARFLERİN SES DEĞERLERİ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: YER ÖDÜNÇLEMESİNİ İLGİLENDİREN DİL BİLGİSİ	
TERİMLERİ VE ELE ALINIŞLARI	6
1.1. Söz Dizimi	6
1.2. Cümle	9
1.2.1. Cümlenin Ögeleri Konusu.....	16
1.3. Türk Dili Bir ÖNY veya ÖTY Dili Midir?.....	23
BÖLÜM 2: TÜRK DİLİNİN SÖZ DİZİMİ İLE İLİŞKİLENDİRİLEN KAVRAMLAR VE YER ÖDÜNÇLEMESİ BAKIMINDAN DEĞERLERİ	31
2.1. Sözcük Dizilişi (Word Order)	31
2.2. Devrik Cümle	33
2.3. Esnek Dizim / Oynak Yapı.....	35
2.4. Özgür Sözcük Dizilişi.....	36
2.5. Çalkalama (Scrambling)	37
2.6. Temel Öge/Sözcük Dizilişi.....	38
2.7. Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi	39
2.8. Bilgi Yapısı.....	43
2.9. Cümlede Vurgu, Tonlama ve Odaklama	45
2.10. Yer Ödünçlemesi	47
2.11. Değerlendirme	49
BÖLÜM 3: TÜRK DİLİNDE MORFOLOJİK YER ÖDÜNÇLEMELERİ	51

3.1. Morfolojik Yer Ödünçlemeli Örnekler, Yer Ödünçlemeli Örneklerin Kuruluş Cümleleri ve Kuruluş Cümlelerinin Günümüz Türkçesine Aktarılması.....	51
3.1.1. Tarihî Diyalекtler	51
3.1.2. Çağdaş Diyalекtler	72
3.1.3. Türkçenin Ağızları	87
SONUÇ	98
KAYNAKÇA.....	104
ÖZGEÇMİŞ	114

KISALTMALAR

AAT	: Anadolu Ağızlarından Toplamalar
AY	: Altun Yaruk
EİA	: Edirne İli Ağızları
GN	: Garib-nāme
GT	: Gülistan Tercümesi
K	: Kar
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kışasü'l-Enbiyā
ML	: Muḥākemetü'l-Luġateyn
MİA	: Malatya İli Ağızları
OA	: Orhun Abideleri
RİA	: Rize İli Ağızları
T	: Tonyukuk Yazıtı
TLG	: Türk Lehçeleri Grameri
UİA	: Uşak İli Ağızları
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
Trk.	: Türkçesi
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Cümle Tarifleri.....	9
Tablo 2: Yüklem ve Özneyi Temel Öge Olarak Kabul Edenler.....	18
Tablo 3: Yüklemi Temel Öge/Unsur Olarak Kabul Edenler	19
Tablo 4: Temel ve Yardımcı Unsurlar Ayrımını Yapmayan Tasnifler	20
Tablo 5: Türk Dilinin ÖNY/ ÖTY Dizilişine Sahip Olduğunu Belirten Tanımlar ve Kaynakları	24
Tablo 6: Türk Dilinin Sözcük Dizilişi Hakkındaki Görüşler	32

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Bilgi Yapısının Türkçe Cümlelerin Yüzey Yapısındaki Düzenlenişi..... 44

İŞARETLER

- + : İsmeye bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.
- Ø : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak işlevi korunan şeklini gösterir.
- └─↑~↑─┘ : Yardımcı unsurdan asıl unsura bağlandığını gösterir.
- (←) : Morfolojik yer ödünçlemeli örneğin kuruluş cümlesini gösterir.
- “ ” : Morfolojik yer ödünçlemeli örneğin günümüz Türkçesine aktarılmış şeklini gösterir.
- / : Günümüz Türkçesine aktarımlarda ve, veya, ya da manasında kullanılmıştır.

KAYNAK METİNLERİN ÇEVİRİ YAZISINDA GEÇEN HARFLERİN SES DEĞERLERİ

Ünlüler

à : yarı dar a	í : ı-i arası ünlü
â : yarı yuvarlak geniş, düz, kalın (a ~ o arası) ünlü	ï° : i-ü arası ünlü
ā : uzun a	ĩ : normalden kısa ı
ă : kısa a	î : uzun i (Uşak)
â : uzun a (Malatya)	ō : uzun o
ê, é : yarı dar e	ö̇ : yarı dar ö
ě : normalden kısa e sesi	ú : önsü u
ę : e-i arası ünlü	ũ : normalden kısa u sesi
ē : uzun e	ū : uzun ü
è : yarı uzun e	ű : kısa ü

Ünsüzler

ǵ : art damak g'si	ķ : orta damak k'sı
ǵ : kalın ünlüler ile birlikte kullanılan ön damak ünsüzü	ŋ : diş, geniz, damak sesi
ħ : nefesli h	ÿ : düşmek üzere olan yarı belirsiz y sesi
ħ̣ : hırıltılı h	z : peltek z
ķ : art damak k'sı	

Diğer İşaretler

◌̣ : ulama işareti
' : vurgu

ÖZET

Başlık: Türk Dilinde Morfolojik Yer Ödünçlemeleri

Yazar: Ali PARLAK

Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN

Kabul Tarihi: 21/06/2023

Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 114 (ana kısım)

“Türk Dilinde Morfolojik Yer Ödünçlemeleri” isimli bu çalışmada morfolojik yer ödünçlemesinin Türk dilinin söz dizimi/sözcük dizilişi/ekleşme dizisindeki yeri ve önemi, morfolojik yer ödünçlemesinin tarihî ve çağdaş diyalektlerde ve Türkçenin ağızlarındaki kullanım alanları, kullanım sıklığı ve sebepleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Yer ödünçlemesi ve morfolojik yer ödünçlemesi terimleri müstakil olarak henüz tam manasıyla bir yaygınlık kazanamadığı için hakkında çok sayıda çalışma yapılmamıştır. Ancak bununla birlikte, yer ödünçlemesinin temas ettiği konuların geniş ölçüde ele alındığını söyleyebiliriz. Söz dizimi, cümle çalışmaları ve buna bağlı olarak devrik cümle, esnek dizim, temel öge dizilişi vb. isimler ile yapılan çalışmalarda morfolojik yer ödünçlemesi ile benzer konular işlenmiştir. Fakat, bu isimler altında yapılan çalışmalarda Türk dilinin söz dizimi/ekleşme bilgisi kanunu göz ardı edilmiştir. Morfolojik yer ödünçlemesi terimi vasıtasıyla eksik bırakılan ya da yanlış yorumlanan bu kanunun Türk dilinin yapısındaki yerini, kullanım alanlarını, kullanım sıklığını ve sebeplerini detaylı bir şekilde görme imkânı bulacağız.

Çalışmaya konu edilen kavramın çıkış noktasını ve mahiyetini anlamak için birinci ve ikinci bölümlerde yukarıda bahsi geçen kavramlar morfolojik yer ödünçlemesi merkezli olacak şekilde detaylıca tartışılmıştır. Türk Dilinde Morfolojik Yer Ödünçlemeleri isimli üçüncü bölümde ise taranan eserlerden tespit edilen örnekler verilerek morfolojik yer ödünçlemesinin Türk dilinin bütün safahatındaki varlığı ispatlanmıştır. Sonuç kısmında da morfolojik yer ödünçlemesinin Türk dilinin söz dizimindeki yeri, kullanım sıklığı ve sebepleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Söz Dizimi, Cümle, Morfolojik Yer Ödünçlemesi

ABSTRACT

Title of Thesis: Morphological Place Borrowings in the Turkish Language

Author of Thesis: Ali PARLAK

Supervisor: Prof. Dr. Zikri TURAN

Accepted Date: 21/06/2023

Number of Pages: ix (pre text) + 114 (main body)

In this study named “Morphological Place Borrowings in the Turkish Language”, the place and importance of morphological place borrowing in the syntax/word order/adjective sequence of the Turkish language, the usage areas of morphological place borrowing in historical and contemporary dialects and Turkish dialects the frequency of use and the reasons are discussed in detail.

Since the terms place borrowing and morphological place borrowing have not yet gained a full prevalence, many studies have not been done about them. However, we can say that the issues that place borrowing touches on have been extensively covered.

Syntax, sentence studies and, accordingly, inverted sentences, flexible syntax, basic element order, etc. In studies with nouns, similar issues were handled with morphological place borrowing. However, in the studies carried out under these names, the syntax/affixation law of the Turkish language has been ignored. We will have the opportunity to see in detail the place, usage areas, frequency, and reasons for this law in the structure of the Turkish language, which has been left incomplete or misinterpreted by the term morphological place borrowing.

To understand the origin and nature of the concept that is the subject of the study, the above-mentioned concepts are discussed in detail in the first and second sections, centered on morphological borrowing. In the third chapter, named Morphological Place Borrowings in the Turkish Language, the existence of morphological place borrowing in all phases of the Turkish language has been proven by giving examples from the scanned works. In the conclusion part, the place of morphological place borrowing in the syntax of the Turkish language, its frequency of use, and its reasons are emphasized.

Keywords: Turkish Language, Syntax, Sentence, Morphological Place Borrowing

GİRİŞ

Yer ödünçlemesi Türk dili çalışmaları için yeni bir konudur. Bu terim, Zikri Turan tarafından “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi” bildirisiyle ilk defa kayda geçirilmiştir¹. Turan, yer ödünçlemesini cümlede kuruluş cümlesinin bildirimini ile cümlenin muhatabına aktarılma şartlarının bildirimini arasında bildirme karşıtlığı tesis eden **morfolojik yer ödünçlemesi** ve söz dizisinin fonetik uyumuna dayanan **morfofonetik yer ödünçlemesi** olmak üzere iki grupta ele almıştır (2011: 914). Morfolojik yer ödünçlemesi, cümlede görevli anlam unsurlarını cümlenin muhatap olduğu şartlar bakımından yorumlayıcı, cümlede hükme bağlanan fikri/anlamlar arası ilişkiyi, aktarma şartları nezdinde biçimlendirici elemanlardan biridir (Turan, 2011: 913). Morfolojik yer ödünçlemesi terimi yeni ve bilinmeyen bir konu olduğu için Türk dilinin söz dizimi, cümle, kelime grubu, dizim/diziliş vb. konuları, şimdiye kadar, yer ödünçlemesi tespiti yapılmadan ele alınmıştır. Bu durum, söz dizimi ve cümle çalışmalarında eksik ve hatalı tespitlere yol açmıştır. Bu vesileyle, söz dizimi, cümle, devrik cümle, esnek dizim, çalkalama, odaklama, bilgi yapısı, temel öge dizilişi gibi kavramların yeniden ele alınması ve tartışılması gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde görüleceği üzere, Türk dilinin söz dizimi ile ilişkilendirilen toplam 10 kavramdan sadece morfolojik yer ödünçlemesi tam manasıyla Türk dilinin söz dizimi yapısını yansıtmaktadır. Bundan dolayı, diğer kavramların **morfolojik yer ödünçlemesine** kıyasla ele alınması gerektiği düşüncesinden hareketle, morfolojik yer ödünçlemesi esaslı kavram/terim değerlendirmeleri yapılmıştır.

Çalışma konusu edilen söz dizimi, cümle, cümlenin ögeleri, kelime grubu, devrik cümle, esnek yapı, temel sözcük dizilişi vb. kavramların yer ödünçlemesi ile doğrudan ve dolaylı olarak bağlantısı vardır. Fakat, mezkûr kavramlar Türk dilinin ekleşme dizisinin ve buna paralel olarak söz diziminin sadece bir tarafını ele almıştır. Bu durum, Türk dilinin bütün aşamalarında takip etmemiz gereken “şekil + mana/fonksiyon + yapı” denkleminin göz ardı edildiğini göstermektedir.

Türk dilinin söz dizimi/sözcük dizilişi, cümle yapısı, cümlenin ögeleri hakkında çok sayıda yapılmış olup günümüzde de bu çalışmalar devam etmektedir. Çalışmanın teori

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, Zikri. (2011). “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi”. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 908-915.

kısımının hazırlık aşamasında bahsi geçen kavramlar hakkında literatür taraması yapılmıştır. Bu taramanın neticesinde, Türk dilinin söz dizimi ve söz dizimi ile ilişkili terimlerde bazı problemlili alanların/görüşlerin olduğu kanısına varılmıştır. Öncelikle, söz dizimi hakkında herkesin kabul edebileceği ikna edici bir tarif bulunmamaktadır. Bu duruma cümle hakkında ileri sürülen hüküm = cümle şeklindeki yaygın kanaati de dâhil edebiliriz. İkinci olarak, söz dizimi kapsamında Türk dilinin kelimelerinin dizilişinden hareketle ‘Türk dili bir ÖNY dilidir’ şeklinde genel bir kabul mevcuttur. Bu yargı, devrik cümle, esnek/oynak dizim, özgür sözcük dizilişi, temel öge dizilişi vb. kavramlara kaynaklık etmiştir².

Birinci ve ikinci bölümde söz dizimi ve söz dizimi ile ilişkilendirilen kavramların detaylı bir şekilde ele alarak yukarıda tartışmaya çalıştığımız meseleleri genel hatlarıyla vermeye çalıştık. Üçüncü bölümde, Türk dilinin bütün safhalarından seçtiğimiz örnekler ile morfolojik yer ödünçlemesinin yapısını, örnek çeşitliliğini, kullanım alanlarını tespit ederek tartıştığımız konuların nasıl ele alınmasını gerektiğini göstermeye çalıştık.

Çalışmanın Konusu

Türk dilinin söz dizimi/sözcük dizilişi hakkında yukarıda bahsi geçen sorunlar dikkate alındığında, morfolojik yer ödünçlemesi konusunun detaylı bir inceleme alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu konunun müstakil bir çalışma olarak ele alınması gerekmektedir. Bundan dolayı, çalışmamızda morfolojik yer ödünçlemesi konusunu ele aldık.

Çalışmanın Önemi

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda yer ödünçlemesi hakkında (morfolojik yer ödünçlemesi) lisans düzeyinde iki (Ali Parlak (2019) Nehcü’l Feradis’te Morfolojik Yer Ödünçlemeleri, Özge Çelik (2020) Dede Korkut’ta Morfolojik Yer Ödünçlemeleri) morfofonetik yer ödünçlemesi hakkında ise lisansüstü düzeyinde birer bölümden oluşmak üzere beş çalışma (Doktora tezi; Çiğdem Topçu, Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi, 2011: 223-225; Uluhan Özalan, Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil, 2014: 209-210. Yüksek lisans

² Birinci ve ikinci bölümde bahsi geçen konular detaylı bir şekilde ele alındığı için giriş bölümünde bu konular hakkında genel bilgi vermektan ziyade çalışmanın konusu, önemi, yöntemi ve amacı üzerinde durulmuştur.

tezi; Yasemin Yılmaz, 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İkileme, 2007: 244-257; Emel Tek, Nehcü'l-Feradis'te Zarf Fiil Kategorisi, 2018: 82-87; Neslihan Öztaş, Garib-nâme'de Zarf Fiil Kategorisi, 2021: 85-90) bulunmaktadır. Türk dilinin söz diziminde morfolojik yer ödünçlemesi konusu henüz yüksek lisans ve doktora düzeyinde bir çalışma konusu olarak ele alınmamıştır. Bu çalışma, Türk dilinin tarihî ve çağdaş diyalektleri ve Türkçenin ağızlarından tespit edilen morfolojik yer ödünçlemeli örnekler ile bu alandaki büyük bir boşluğu doldurmasına binâen büyük bir öneme hâizdir.

Çalışmanın Amacı

Türk dilinin bütün safahatı itibarıyla mevcut olan (Turan, 2011: 909) morfolojik yer ödünçlemesinin örneklerinin tespit edilmesi, morfolojik yer ödünçlemesinin kullanım sıklığının tespiti ve yer ödünçlemesinin sebepleri çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

a. Kullanılan Kaynaklar Hakkında

Çalışmanın teori kısmı için konu ile alakalı dilbilgisi kitapları, makale, bildiri ve tezlerden gerekli bilgiler/veriler derlenmiştir. Birinci ve ikinci bölümde bu bilgiler yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Türk dilinin bütün dönemlerinde mevcut olan morfolojik yer ödünçlemesine örnekler sunması bakımından tarihî ve çağdaş diyalektlerden ve Türkçenin ağızlarından malzeme toplanmıştır. Bundan hareketle, tarihî diyalektleri temsilen Eski Türkçe dönemi için Köktürkçeden Orhun Abideleri; Eski Uygur Türkçesinden Altun Yaruk, Orta Türkçe dönemi için Karahanlı Türkçesinden Kutadgu Bilig; Harezmi Türkçesinden Kışâşü'l-Enbiyâ; Kıpçak Türkçesinden Gülistan Tercümesi; Çağatay Türkçesinden Muḥâkemetü'l-Luğateyn; Eski Anadolu Türkçesinden Garib-nâme gibi eserler taranmış ve çalışma için gerekli örnekler tespit edilmiştir³.

Çağdaş diyalektler için konumuzla alakalı örnekler Türk Lehçeleri Grameri (TLG) adlı çalışmadan taranmıştır. Tezin hacmi ve karakteristik örneklerin seçilme önceliği sadece

³ Hacimlerinin çok olması ve benzer örneklerin bulunması nedeniyle, Kutadgu Bilig isimli eserin yarısı (3333 beyit); Kışâşü'l-Enbiyâ'nın yarısı (124r'ye kadar) ve Garib-nâme'nin I cildinin 2. Bölümü (2564-5641 beyitler arası) taranmıştır.

TLG eserinden yararlanmamıza yol açmıştır. Çağdaş diyalektlerdeki örnekler, diyalektlerin TLG içindeki işleniş sırası dikkate alınarak gösterilmiştir.

Tarihî ve çağdaş diyalektlere ek olarak, örnek çeşitliliğini arttırmak adına Türkçenin ağızlarından da sırasıyla Amasya, Çankırı, Edirne, Malatya, Niğde, Rize ve Uşak ili ağızları taranmış ve konu ile alakalı örnekler gösterilmiştir.

Çalışmanın uygulama kısmını oluşturan örneklerin kaynaklarının tespitinde seçilecek eserlerin Türk dilinin inceliklerini yansıtabilecek güçte olmasına ve edebî ve fikrî açıdan nitelikli olmasına dikkat edilmiştir. Bundan hareketle, örneklerin çeşitliliğini göstermek adına hem mensur hem de manzum eserler seçilmiştir. Ayrıca, tercüme eserlerden de istifade edilmiştir.

b. Tespit Edilen Örneklerin Kullanılması ile İlgili Hususlar

Çalışmanın uygulama bölümünde morfolojik yer ödünclemesine konu olabilecek örnekler Türk dilinin bütün safahatını temsil etmesi adına tarihî ve çağdaş diyalektlerden derlenmiş ve örnekler fişleme yöntemiyle tespit edilmiştir. Sonuç kısmında sayılar ile ele alındığı üzere, çok sayıda morfolojik yer ödünclemeli örnek tespit edilmiştir. Tezin hacmini düşünerek her bir dönem, yazı dili ve ağız için örnek sayısı çok tutulmamıştır. Seçilen örneklerin hem yazıldığı dönemi hem de morfolojik yer ödünclemesini karakteristik olarak temsil etmesine dikkat edilmiştir.

Bu doğrultuda; tespit edilen örnekler ekleşme bilgisi bakımından tahlil edilmiştir. Daha sonra, tahlili yapılan örneklerin kuruluş cümleleri ve bu kuruluş cümlelerinin günümüz Türkçesine aktratırımı yapılmıştır. Ekleşme tahlili için bir programın mevcut olmaması dolayısıyla kendi imkânlarımız dâhilinde, sadece diğer örnekleri de temsil eden belirli sayıda cümlenin ekleşme tahlili gösterilmiştir. Ekleşme tahlili yapılan örnekler ilk başta gösterilmiştir. Örnekten sonra sayfa/beyit sırasına göre kronolojik sıra takip edilmiştir.

Tespit edilen örneklerin hangi diyalekte/ağıza ait olduğu ve hangi eserden/çalışmadan alındığı parantez içinde gösterilmiştir. İlk olarak, tespit edilen örneğin metinde geçen şekli verilmiştir. Daha sonra, (←) işareti içinde morfolojik yer ödünclemeli örneğin kuruluş cümlesi verilmiştir. Son olarak, tırnak işareti ile “ ” bu kuruluş cümlesinin günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır:

kitābka bitindi bu hağan atı

(KB 115)

(← bu hağan atı kitābka bitindi)

“Bu hakanın adı kitaba yazıldı”

Günümüz Türkçesine aktarımlarda açıklama ihtiyacı görülen yerlerde () içinde ekleme yapılmıştır:

ve türki alfazda bu ma‘rūf ve mechūl kāfiyede vāv̄isi ve hem yāȳisi

(ML B15b/27-T777a/1)

(← ve türki alfazda vāv̄isi ve hem yāȳisi bu ma‘rūf ve mechūl kāfiyede)

“Ve Türkçe sözlerde hem yaȳisi hem de vāv̄isi için bu maruf ve meçhul hareke (bulunur)”

Tespit edilen örneklerin, günümüz Türkçesine aktarımı olanlar kaynak eserler esas alınarak verilmiştir. Tercümesi bulunan eserlerde gerekli görülen yerlerde kendi tasarrufumuz olmuştur. Tercümesi olmayan eserlerde ise sözlük yardımı ile günümüz Türkçesine aktarım yapılmıştır.

Örneklerin transkripsiyonlu şekilleri aslı muhafaza edilerek verilmeye çalışılmıştır. Ancak bununla birlikte, eserler tıpkıbasımları ile mukayeseli bir şekilde okunmuş olup gerekli görülen yerlerde fonetik düzeltmeler yapılmıştır:

- Fonetik bir birlik sağlamak adına çalışmalarda /ng/, /ñg/ ve /ŋ/ ile gösterilen sesler /ŋ/ ile karşılanmıştır. Ayrıca diş, geniz, damak sesi olan /ŋ/’nin /ñ/ ile yazılmış örneklerine de müdahale edilmiştir.
- Bazı çalışmalarda (özellikle TLG) kullanılan /ä/ işaretini /e/ şeklinde gösterdik.
- /è/ işareti bütün örneklerde /é/ şeklinde gösterilmiştir.
- Çağdaş diyalektlerin ve Türkçe ağızların kaynak metinlerin çeviri yazısında geçen harflerin ses değerleri tablo şeklinde gösterilmiştir.

BÖLÜM 1: YER ÖDÜNÇLEMESİNİ İLGİLENDİREN DİL BİLGİSİ TERİMLERİ VE ELE ALINIŞLARI

Bu bölümde, ilk olarak, söz dizimi hakkındaki tariflere yer verilmiştir. İkinci olarak, cümle terimi hakkındaki görüşlere yer verilmiş olup bu çalışmada esas alınacak cümle tanımı üzerinde durulmuştur. Cümle ile bağlantılı olarak, cümlelerin öğeleri hakkındaki görüşler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Son olarak, Türk dili bir ÖNY dili midir? sorusu üzerinden Türk dilinin sözcük dizilişi hakkındaki tartışmalara değinilmiş ve Türk dilinin sözcük dizilişi kanunu ele alınmıştır.

1.1. Söz Dizimi

Arapça nahiv, İngilizce syntax, Fransızca syntaxe olarak isimlendirilen söz dizimi, “bir dilin cümlelerini inceleyen dilbilgisi bölümüdür” (Ediskun, 2017: 323).

Yukarıda en “basit” ve “genel” hâliyle ifade edilen söz dizimini tarif etme düşüncesiyle çeşitli tarifler yapılmıştır. Söz dizimi terimi hakkında genel görüşü yansıtmaya adına aşağıdaki tarifleri gösterebiliriz:

Korkmaz, söz dizimini dildeki duygu ve düşüncelerin tam manasıyla anlatılabilmesi için gramer kurallarına uygun bir şekilde dizilen kelime gruplarının ve kelimelerin cümle ve söz içindeki görevlerini, sıralanışlarını, birbirleri ile olan ilişkilerini ve cümle türlerini inceleyen bilim dalı şeklinde tarif ederek “gramer kurallarına uygun olarak dizilme” kaydını ön plana çıkarmıştır (2019: 100).

Gencan da düşünce, duygu, istek ve yargıları eksiksiz anlatabilmesi için sözcüklerin dilbilgisi kurallarına göre dizilmesi gerektiğini ifade ederek benzer bir kaydı ileri sürmüştür (1979:72).

Özmen (2016: 3) ise kelimeler ve cümleler arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilgisi dalına ek olarak “cümleyi ve kelime gruplarını oluşturan kuralları⁴, kelimelerin bir araya gelme koşulları” ifadesi ile söz dizimini kural/koşul ile tarif etmiştir.

⁴ Güneş, söz dizimini tarif ederken hem cümleyi oluşturan unsurların bir araya gelişi hem de -cümlelerin sıralanışı esnasında- uyulması gereken kurallar üzerinde ortaya çıkan araştırma ve sınıflandırma tabirini kullanarak diğer araştırmacılardan farklı olarak, bir araya gelme ve kural kaydını beraber ele almıştır (2002: 339-340).

Özkan-Sevinçli, “bir dildeki kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kuralları” ibâresine ek olarak kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarının söz dizimi konusu içinde ele alınıp incelendiğini belirterek söz dizimini dilin cümle bilgisi açısından incelenmesi şeklinde tarif etmişlerdir (2012: 13).

Doğan, diğer tariflerden farklı olarak şöyle bir tanımlama yapmıştır: “Söz dizimi, sağlıklı ve düzgün bir cümle kurmanın yollarını araştıran ve bunun kurallarını ortaya koyan bir dil bilgisi alanıdır” (2012: 3). Aslında buradaki temel fark “sağlıklı ve düzgün bir cümle kurma” ibâresidir. Doğan da söz dizimini tarif ederken kuralla ilişkilendiren araştırmacılar arasındadır.

Son olarak, Topaloğlu Söz dizimi (Osm. İlm-i nahiv; Fr. Syntaxe) üst başlığı altında kelimelerin bir öbek veya cümle oluşturacak şekilde bir araya gelmesinin kurallarını, bir cümleyi meydana getiren öğeleri ve kurallar arasındaki ilişkileri inceleyen dil bilgisi dalı tanımını ile söz dizimi ve kural koyma arasında -diğer araştırmacılara kıyasla- doğrudan bir ilişki kurmuştur diyebiliriz (2019: 119).

Buraya kadar olan tarifler genel olarak dil bilgisi kuralları etrafında şekillenmiştir. Dil bilgisi kurallarına ek olarak cümle, birleşme ve dizilişi esas alan tarifler de yapılmıştır:

Şimşek, (1987:7) sözcüklerin bir anlatım içinde belirli bir düzene göre art arda dizilip öbeklenerek söz birliklerinin oluşturduğunu ve hem bu dizimsel yapıya hem de bu dizimsel yapı içindeki söz birliklerini inceleyen bilim dalına söz dizimi diyerek söz dizimi kavramını daha çok dizim, öbek ve söz birlikleri kavramları ile açıklamıştır.

Benzer bir şekilde -fakat sadece kelime grubu üzerinden- Bilgegil, söz dizimini bir kelimenin veya bir kelime grubunun başka bir kelime veya kelime grubu ile birleşmesini inceleyen bilim dalı şeklinde tarif etmiştir (1984: 12). Delice, burada birleşme kaydı ile verilen tarifin neredeyse aynısını söz dizimini bir kelimenin ya da bir kelime öbeğinin başka bir kelime veya kelime öbeği ile birleşmesini inceleyen bilim dalı şeklindeki ifadesi ile yapmıştır (2003: 15).

Vardar, tümcebilim olarak nitelendirdiği söz dizimini “1. tümcelere ilişkin olguların, tümce düzeyinde dilsel birimler arasında kurulan bağlantıların tümü. 2. tümcebilim, tümceyi inceleyen dal” olarak tanımlamıştır (2002: 182). Bu tarifte de bağlantının ve tümcenin (cümlelerin) esas alındığını söyleyebiliriz.

Üçok, söz dizimi, nahiv teriminin adından anlaşılacağı üzere konuşma, yazma ve düşünmede en küçük birlik olan cümlelerin nasıl teşkil edileceğini, nasıl sıralanacağını bildiren gramer kolu olduğu şeklinde bir tanımlama yaparak söz dizimini cümlelerin teşkili (şekil, şekillenme, oluşma) ve sıralanması bağlamında ele almıştır (1947: 104).

Akerson, söz dizim, “sözcüklerin birbirlerine eklemlenmesiyle tümcelerin nasıl oluştuğunu” araştırır şeklinde bir tanımlama yapmıştır (2016: 104). Yapılan tariflere bakıldığı zaman kuraldan ziyade cümle, cümle ile bağlantılı olarak birleşme, bağlantı ve oluş gibi kavramlar üzerinden bir tanımlama yapıldığını görüyoruz.

Kural, cümle ve diziliş haricinde, yaygın görüşten farklı olarak yapılan tarifler de bulunmaktadır:

Özsoy-Balcı-Turan, söz dizimini, dilbilimin tümce ve tümcenin içindeki ögelerin yapısını inceleyen alt dalı olarak ifade etmişlerdir (2012: 129). Söz diziminin araştırma sahasını ise cümle ve cümleyi oluşturan öbeklerin iç yapısı olarak belirtmişlerdir. Bu ifade, aynı zamanda, cümle ötesindeki dil kurallarının söz dizimin çalışma alanı dışında tutulması anlamına gelmektedir.

Başkan ise cümle içindeki kelimelerin art arda dizilmesine söz dizimi; bu diziliş olgusu hakkında yapılan bütün dil çalışmalarına tümcebilgisi adlarının verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (1980: 124).

Aslında söz diziminin tanımı daha önce yapılan tariflere benzer olarak art arda dizim olgusu ile açıklanmıştır. Yaygın yaklaşımdan farkı ise bu dizimsel olguyla alâkalı çalışmaların tümüne tümce bilgisi denilmesidir.

Özetle, söz dizimi dilbilgisi kuralları, cümle, dizim/diziliş, birleşme ve tümcelerin öbek yapısı bağlamında ele alınmış ve bu çerçevede tanımlanmıştır. Tariflerde birbirine uzak ifadeler olsa da, genel olarak, benzer yaklaşımlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, söz dizimini sadece bir yönden ele alan tariflere yol açmıştır. Bunun nedenini ise, Türk dilinin yapısını, özel olarak sözcük dizilişi yapısını, yansıtan bütüncül bir yaklaşımın olmamasına bağlayabiliriz.

Bize göre, söz dizimi ekleşme bilgisi⁵ ile beraber düşünölmelidir. Buradaki ekleşme teriminden kastedilen Türk dilinde bir ekin veya eklerin kelime(ler) ile birleşip bir dizi oluşturmasıdır (Uluhan, 2014: 7). Yani, söz dizimi terimi sadece yukarıda tarif edildiği konularda değil tamlama, kelime grubu, cümle, cümle dizilişleri, ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni, fiil unsurlarının ödünçlemesi (kelime – kelime) gibi birçok konuya temas etmektedir. Morfolojik yer ödünçlemesi terimi de fiil unsurlarının (kelime – kelime) ödünçlemesi kapsamında düşünölmelidir.

1.2. Cümle

Türk dil bilgisi, özellikle söz dizimi, çalışmalarında cümle hakkında çok sayıda tanımlama yapılmıştır. Söz dizimi tariflerinde olduğu gibi, yapılan tanımlar birbirine uzak görönseler de, aslında, benzer değerlendirmeler yapılmıştır. Esas aldığımız tarifin detaylarına geçmeden önce şimdiye kadar yapılan tariflerden derlediğimiz aşağıdaki tablo cümle hakkındaki yaygın görüşü yansıtmaları bakımından faydalı olacaktır:

Tablo 1: Cümle Tarifleri

Kaynak	Cümle Tarifi
Atabay-Özel-Çam, 2003: 17	Bir ya da birçok sözcükten oluşan yargılı anlatım birimi tümcedir. Bilindiği gibi sözcüklerin görevi ve anlamı, onların tümcede birlikte buldukları öteki sözcüklerle ilişkilerinden ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle tümce, görev ve anlam ilgisiyle bir araya getirilmiş sözcükler dizisi ya da yargı taşıyan tek bir sözcüktür.

⁵ “Dilin bir anlaşmanın aktarma aracı niteliği kazanması, unsurlarının bir cümle kuruluşu düzeninde toplanması ile mümkün olmaktadır. Bu düzen ise cümle dediğimiz sözün unsurlarının karşılıklı ilişki içinde, birbirlerine bağıllık ve bağımlılık kuralları eşliğinde eklenmeleriyle teşekkül etmektedir. Söz içinde unsurların birbirlerini belirleyici ve sınırlandırıcı değer oluşturan bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine kısaca **karşıtlık**, sözün karşıtlıklar aracılığıyla oluşan ilişkileri bütünüyle temsil eden düzenine **karşıtlık düzeni** diyebiliriz. Bu düzenin, tekemmül etmiş sıralı bir dizi halindeki morfofonetik – morfofonemik karşıtlıkla eklere ve eklenmeye dayalı öne çıkan Türk dilindeki karşılığına ise ancak **ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni** diyebiliriz. Mevcut *şekil bilgisi/morfoloji* ise, ana malzemeyi oluşturmalarına rağmen, bu düzenin bütününe içeren ve ifade eden **ekleşme bilgisinin** ancak sonuçlarından olan kelime ile eklere ait sınırlı bilgiyi karşılayabilmektedir. Bu, *ekleşme bilgisi* teriminin, geçmişe yönelik mevcut eksik *morfoloji/şekil bilgisi* yerine geçmesi için teklif edilen değil dilcilik faaliyetlerinin yönünü belirleyerek yukarıda çerçevesi çizilen kapsamlı içeriğini tespit etmek üzere şekillenmiş yeni dilcilik terimi olduğu konusunun anlaşılmasını gerektiren bir durumdur.” Bkz. Turan, Z. (2018). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları. *Türkbilig*, (35), 97-110.

Ateş, 2003: 132	Cümle, anlam, yapı ve görev ilgisiyle bütünleşen söz dizisidir. Bir başka tanımla, yargı bildiren en anlamlı, en küçük birimdir.
Banguoğlu, 2015: 522	Kendi kendine yeten bir yargıdır.
Beserek, 1991: 45	Üzerinde gizli ve açık şahıs eki taşıyan en az bir çekimli fiilden veya üzerinde çekimli yardımcı fiil taşıyan bir isimden meydana gelen bir haber/dilek ifadesine cümle denir.
Bilgegil, 1984: 12-13	İki unsur arasındaki olumlu(=sübûtî) veya olumsuz(=selbî) ilgiyi -sözü dinleyende (=muhatapta) soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak, -haber veya dilek(=inşâ) yoluyla ifade eden kelimeler dizisine cümle denir.
Bilgin, 2002: 446	Bir duyguyu bir düşüncüyü, bir isteği, bir olayı vb. tam bir yargıya bağlayarak anlatan sözcüğe ya da sözcük dizisine tümce denir.
Bozkurt, 1995: 7	Tümce; bir düşüncüyü, bir isteği, bir haberi eksiksiz sonuca bağlayıp anlatan sözcükler dizisidir. Anlam, anlatım ve yargı birliğidir.
Delice, 2003: 133	Bir yargıyı dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde haber, dilek, oluş veya bildirme yoluyla ifade eden; çekimli bir fiille veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizisine cümle denir.
Demir, 2013: 175	Bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir dileği, bir isteği, bir olayı, bir yargıyı anlatan sözcük dizisine cümle denir.
Demiray, 1970: 202	Bir maksadı, bir duyguyu anlatmak için kurulan kelime dizilerine cümle denir.
Dizdaroğlu, 1976: 10	Anlam, yapı ve görev ilgisiyle bütünleşen söz dizisine tümce denir.
Ediskun, 2017: 323	Cümle, içinde ya bir tek bağımsız yargı, ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir.
Emre, 1935: 108-109	Rükünleri her nevi' lüzumlu fikirlere tamamlanabilen ve esaslı bir fikri ihtiva eden bir aslî kaziyenin etrafında, her türlü tâdillere ve ilâvelere müsait mütemmimler ve

	tamamlayıcı kaziyelerle ifade olunan gayrimuayyen miktarda fikirlerin toplanmasından teşekkül eder.
Ergin, 1977: 382	Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.
Ertürk, 2020:405	Cümle; bir tek kelimedenden ya da kelime gruplarından oluşabilen, başlı başına bir durum, hüküm, hareket, oluş ifade eden söz ya da söz grupları şeklinde tanımlanabilir.
Gencan, 1979:112	Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce denir.
Gülensoy, 2000: 428	Cümle; bir duyguyu, bir düşünceyi, bir hayali, bir olayı, bir isteği, bir hükmü tam olarak bildiren kelime veya kelime topluluğuna denir.
Güneş, 2002: 339	Cümle (Osm. Kelam); aralarında belirli yönde bir kavram yüklemesi (isnat) cereyan eden kelime veya kelime gruplarının oluşturduğu söz yapılarına denir.
Hatiboğlu, 1972: 99	Bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisine tümce denir.
Hengirmen, 2002: 322	Duygu ve düşüncelerimizi anlatan ve içinde yargı bulunan sözcük dizisine cümle denir.
Karabacak, 2002: 51 (B. Kadri, Müyessiretü'l Ulüm)	Bir lafz-i mürekkebe ola, ya'ni fâyide vire, bunun gibi lafz-i mürekkebe kelâm da dirler cümle de dirler.
Karahan, 2016: 9	Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine <i>cümle</i> denir.
Karahan-Ergöneç, 2000: 19 (H. Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv)	Bir hükmün ifâdesine <i>cümle</i> denir. Hüküm, bir vasfın bir şeye isnâdı sahih olup olmadığına karar vermektir ibârettir.
Karaörs, 1993: 36	Cümle, bir hüküm bildirmek için kullanılan en geniş ve en büyük kelime grubudur. Bir fikri, bir hareketi, bir duyguyu ve bir hadiseyi tam olarak hüküm halinde ifade etmeye yarayan kelime grubu cümledir. Cümle, bir yargı, bir "hüküm" grubudur.
Koç, 1996: 515	Aralarında anlamlı ilişkiler bulunan, bazı kurallara göre bir araya gelerek yargı belirten sözcük dizimine tümce denir.

Korkmaz, 1992: 32	Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu.
Özkan, 2000: 60 (A. C. Paşa, Medhal-i Kavâ'id)	Cümle bir sıfat bir mevsûfa isnat olunarak muhâtaba fâide-i tamme ifâde eden sözdür. Buna kelâm dahi derler.
Özkan ve Sevinçli, 2012: 99	Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi, bir olayı, bir isteği tam bir hüküm halinde ifade eden kelime veya kelime dizisine cümle denir.
Özsoy-Balcı-Turan, 2012: 145	Genel hatlarıyla tümce [Kim] [ne yaptı] gibi iki temel bileşmeden oluşan bir dilbilgisel ögedir.
Sander, 1966: 155	Bir oluş, bir hüküm bildiren söz dizisine cümle denir.
Soyhan, 2004: 1	Cümle, kelimelerin anlatılmak istenen doğrultusunda bir araya geliş sistematığıdır ve farklı dillerde farklı kuruluşlar arz eder.
Şimşek, 1987: 16	Bir düşüncenin, bir duygunun yargısal bütünlük içinde anlatımını sağlayan dizimsel yapıya tümce denir.
Topaloğlu, 2019: 42	Bir yargıyı, bir düşünceyi, bir duyguyu vb. ifade etmek üzere çekimli bir fiille veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizisi.
Toparlı vd. 1996: 102	Cümle; bir düşünce, bir olay, bir istek, bir yargı anlatan kelime ya da kelimeler dizisidir. Bir başka ifadeyle «bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm hâlinde anlatan» kelime ya da kelime grubuna cümle denir.
Turan, 1999: 310	Cümle, kısaca bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana / şekle / bir temenniye bağlı olarak ve maksada uygun şekilde, bir hüküm halinde ifade edilmesidir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü üzere cümle tarifleri tam bir benzerlik göstermemektedir. Fakat, genel kanaatin yargı/hüküm yönünde olduğu görülmektedir. Tablodan hareketle, tanımları/tarifleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Toplam 35 tariften 13’ü doğrudan yargı/hüküm, 11 tarif yargı ve dizim, 5 tanım kelime/sözcük dizisi-dizim, 4 tarif yapı ve 2 tanım haber/dilek kavramları ile ilişkilendirilmiştir. Bundan hareketle, cümle hakkındaki genel kanaatin “yargı/hüküm”

etrafında şekillendiği söyleyebiliriz. Bu durum, cümlenin meydana gelmesi için ileri sürülen temel şart olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle, yargı/hüküm bildiren yüklem cümlenin kendisini de temsil etmektedir, şeklinde bir görüşün genel kabul aldığını söyleyebiliriz.⁶

Tariflerde yargı/hüküm dışında farklı tanımlamalar olsa da genel olarak benzer tutumlar sergilenmiştir. Türk dilinin söz dizimi yapısı, cümlenin aktarılma şartları, cümlenin vurgu sırası düzeni gibi faktörler bütün yönleriyle kuşatıcı bir tarifi gerektirmektedir. Tablodaki tariflere bakıldığında bu şartları yerine getiren tarifi Turan tarafından yapıldığı görülmektedir: “Cümle, kısaca bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana / şekle / bir temenniye bağlı olarak ve maksada uygun şekilde, bir hüküm hâlinde ifade edilmesidir” (1999: 310). Bu tanımın yaygın tariflerden ayrılan en belirgin özelliği cümlenin hem yapı hem de anlam bakımından ifade edilerek bütüncül bir şekilde ele alınmasıdır. Bu yüzden, çalışmada bu tarifi esas alacağız. Bize göre, cümle hakkında yapılan tariflerin, tahlillerin ve tespitlerin eksikliği veya yanlışlığı da bu yaklaşımın göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Cümle ile ilişkilendirilen meselelerin daha net bir şekilde anlaşılması için esas aldığımız tanımın işaret ettiği noktalara bakılması faydalı olacaktır. Tarifi⁷ üç madde altında incelememiz mümkün görünüyor:

- a) kısaca bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana / şekle / bir temenniye bağlı olması
- b) maksada uygun şekilde ifade edilmesi
- c) bir hüküm hâlinde ifade edilmesi

⁶ Cümle tariflerinin bir tablo hâlinde gösterilmesi ve bu tablonun değerlendirilmesi fikri Çelik’in (2020) çalışmasından ilham alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, T. (2020). “Marzubân-nâme Tercümesi’nin Söz Dizimi Özellikleri Üzerine Bir İnceleme”, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

⁷ “Bu tarif, cümleyi hem yapıyı, hem yargıyı, hem de manayı ve kullanıldığı durumu bir bütün halinde ifade etmeyi amaçlamıştır. Başka bir deyişle, cümle, hem gramer ve hem mana açısından tarif edilmiş olmaktadır. Buna göre cümlenin, fiil, zaman/şekil/temenni ve şahsa bağlı olmak zorunda kalması yüklemi mecburi ve asıl unsur yapmakta; cümle için değişen şartlara göre devreye girerek ya da devreden çıkarak, mananın maksada uygun bir şekle girmesini sağlayan unsurlarda ihtiyari ve yardımcı unsurlar olmaktadır. Yine, cümlenin unsurlarının vurgu sırası sistemi üzerinde, cümlenin sarf edilme şartları içinde hangi düzen içinde yer alacaklarının tayini meselesi de bu maksada uygun şekil kavramı içinde yer almaktadır” (Turan, 1999: 310).

Öncelikle, bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana/ şekle/ temenniye bağlı olması kaydı ile cümlenin meydana gelmesinin temel şartı ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, cümlenin yapısı **fiil-zaman eki+şahıs eki** ekleşmesinden oluşmaktadır. Bu ekleşme, yüklemi mecbûrî ve asıl unsur hâline getirmektedir. Söz gelimi, geldim (gel-Ø-di+m) kendi başına bir cümledir. Yardımcı unsurların sayısı artınca durum yine aynıdır: ben bugün okula geldim (ben+ Ø+ Ø bugün+ Ø+ Ø okul+ Ø+a gel-Ø-di+Ø+m). Fakat, aynı durum yüklem için geçerli değildir. Yani, herhangi bir yardımcı unsur-asıl unsur karşılığında kurulan ekleşmelerde fiil-zaman eki+şahıs eki (yüklem) sayısı kadar cümle vardır. Misal olarak: “Her şey bu baş döndürücü dönüşle küçülüyor, ufalıyor, renk ve mahiyetini değiştiriyor, garip bir pelte, Suat’ın sefil ve bulaşık şahsiyetinin iğrenç hamuru haline geliyor ve bu hamur yol boyunca göze çarpan her şeyi içine alıyor, cıvık yığınında döne döne beraberce sifra götürüyordu” (Tanpınar, 2013: 242) örneğinde altı cümle bulunmaktadır. Zaman ve şahıs ekinin Ø morfemiyle telaffuz edilmesi, yani görev olarak bulunması, yukarıdaki örnekte altı tane cümle olduğunun ispatıdır. Zaman ve şahıs eki sadece son cümlede (götürüyordu) telaffuz edilmiştir.

Bu tarz örnekleri çoğaltmak mümkündür. Cümlenin yapısı bütün örneklerde aynıdır. Asgarî şart bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana / şekle / bir temenniye bağlı olmasıdır. Bu şart sağlandığı takdirde cümlenin bir kelimedenden veya bir paragraftan oluşması bu yapıyı değiştirmez⁸.

İkinci olarak, “maksada uygun şekilde ifade edilmek” şartı ile cümlenin değişen şartlara göre yardımcı unsurları alabilme tercihi ifade edilmektedir. Cümledeki mananın uygun bir şekilde ifade edilmesi ve mananın zenginleştirilmesi yardımcı unsurları gerekli kılmaktadır. Ayrıca, cümle unsurlarının vurgu sistemine bağlı olarak yer değiştirmesi de maksada uygun şekilde ifade edilme ile gerçekleşebilmektedir. Söz gelimi, gitti (git-Ø-ti+Ø+Ø) cümlesi tek başına sadece gitmek fiilini andırmaktadır. Muhatabın durumu ve konumuna göre gitmek fiiline yardımcı unsurlar eklenebilir. Yardımcı unsurların sayısı için herhangi bir sınırlama yoktur. Örneğin; Ali dün trenle Kars’a gitti⁹ (Ali+Ø+Ø dün+Ø+Ø tren+Ø+le Kars+Ø+a git-Ø-ti+Ø+Ø). Bu şekilde gitmek fiiline ek olarak

⁸ Bundan hareketle, basit, birleşik ve sıralı cümle gibi cümle türlerinin bulunmadığını belirtmek gerekir.

⁹ Maksada uygun şekilde ifade edilmek kapsamına kuruluş cümlesi dışındaki dizilişlerde kurulabilecek bütün cümleler dâhildir.

öznenin/fâilin kim olduğu, ne zaman gittiği, nereye ve nasıl gittiğini de anlamamız sağlanmaktadır. Aynı durum, şiir, nesir, makale vb. türler için kaleme alınan cümleler için de geçerlidir.

Mananın maksada uygun bir şekil alması, cümle unsurlarının cümlenin sarf edilme şartları içinde hangi düzende yer alacaklarını tayin etmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Misal olarak; “Yüklenip geliyor gökyüzü evimizden yeryüzümüze”¹⁰ dizilişindeki cümlede (mısrada) şair gökyüzünün yüklenip/yüklenerek gelme durumunu vurgulamak için ‘yüklenip geliyor’u en başta kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercih, mümkün olan diğer dizilişleri geçersiz kılmamaktadır¹¹. Şair, maksadını bu diziliş ile ifade etmiştir.

Son olarak, “bir hüküm hâlinde ifade edilmek” kaydı ile cümlede tasavvur edilebilecek diğer hükümlerin ortadan kalkması belirtilmektedir (Turan, 1999: 301-302). Bu şart, cümlenin meydana gelmesi için tek bir hüküm bulunması gerektiğini ifade etmektedir.

Cümle hakkında mutabık kalınan en önemli husus olarak cümlenin bir hüküm/yargı bildirmesi ifadesine rastlıyoruz¹². Dolayısıyla, cümlenin meydana gelmesi için en önemli şartlardan biri olarak hüküm/yargı ileri sürülmüştür. Bu ifade, geleneksel yaklaşımda hüküm = cümle şeklinde formüle edilmiştir. Tariflerin çoğunda hüküm/yargı şartının bulunması ise bu kanaatin yaygın bir hâl almasına yol açmıştır. Fakat, cümle = hüküm gibi bir yargıya varmamız için bu denklemin her durumda geçerli olması lazımdır.¹³ Görüldüğü üzere, sorunun temelinde hüküm = cümle denklemi vardır. Bir hüküm hâlinde ifade edilmek şartı her ne kadar bu denklemin geçerli olduğunu destekler görünse de

¹⁰ Cahit Zarifoğlu, Korku ve Yakarış, Beyan Yayınları, İstanbul 2017, s. 20.

¹¹ Böylelikle, maksada uygun şekilde ifade edilme ve onunla bağlantılı olarak cümle unsurlarının vurgu sırası sistemi, cümle unsurlarının hangi düzen içinde yer alacaklarını tayin etmede belirleyici rol oynamaktadır. Bu rol, bize cümle unsurlarını (yardımcı ve asıl unsur) kendi vurgusuyla veya kendi vurgusunun altında telaffuz etme imkânını sağlamaktadır. Bu imkâna, cümlenin yapısı oluşturan asıl unsur ve yardımcı unsurların sırası da dâhildir. Bu sıranın yerlerinin tayini mesele ise morfolojik yer ödünçlemesi (bkz. 2.10. Yer Ödünçlemesi) ile doğrudan ilişkilidir. Yani, bu sıranın farklı kullanımları morfolojik yer ödünçlemesi olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırma, devrik-düz, kurallı-kuralsız cümle gibi sınıflandırma ve isimlendirmelerin yapılmayacağını da ispatdır.

¹² Bu durum, Tablo 1’deki tariflerde belirgin bir şekilde görülmektedir.

¹³ Cümle ile hükmün aynı olmadığını ifade eden çalışmalar için bkz. Ayşe Yılmaz, “Türkiye Türkçesinde Nesne Yardımcı Cümleli Birleşik Cümle”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2004, s.12. ve Alaeddin Mehmedoğlu, III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996,1999: 745-768.

esasında (yukarıda değinildiği üzere) cümlede tek bir hüküm olacağını ifade etmektedir. Nitekim, Turan bu konuya işaret ederek ‘bir cümlenin “yapı”sı söz konusu edildiğinde, “yarım yargı”yı ya da “birden fazla yargı”yı kabullenmenin mümkün olmadığını’ dile getirmektedir (1999: 302).

Özetle, cümle mana olarak tek bir yargıyı/hükmü ifade eder. Bu durum, kurulan her cümlenin bir hüküm şeklinde olduğuna değil, bünyesinde tek bir yargıyı bulundurduğuna işaret eder. Bir başka ifadeyle, her cümle hüküm/yargı belirtmez. Ancak, her cümlede sadece bir hüküm/yargı vardır.

Sonuç olarak, bir mananın/anlamın bir fiile, bir şahsa, bir zamana/şekle/temenniye bağlı olması **fiil-zaman eki+şahıs eki** ekleşmesini, maksadın uygun bir şekilde ifade edilmesi vurgu sırası düzeni ve **morfolojik yer ödünçlemesini**, bir hüküm hâlinde ifade edilmesi de her cümlenin tek bir hükme sahip olmasını gerekli kılmaktadır.

1.2.1. Cümlenin Öğeleri Konusu

Bu çalışmada geleneksel dil bilgisinde tercih edilen cümle unsurlarının/öğelerinin tasnifleri kullanılmamıştır. Fakat, cümle ile doğrudan bir ilişkisi olması bu konunun ele alınmasını gerektirmektedir. Bundan hareketle, bu konu hakkında yapılan çalışmalardan derlediğimiz detaylı bir incelemeye yer vereceğiz. Ayrıca, tasniflerdeki benzer ve farklı durumlara da temas etmeye çalışacağız. Son olarak, yeni bir tasnif önerisi bu çalışmanın kapsamının hâricindedir. Dolayısıyla, bu bölümde kendi görüşlerimizden ziyâde mevcut görüşlerin analizi yapılmıştır¹⁴.

Söz dizimi ve cümle konusunda olduğu gibi cümlenin öğelerinin tasnifi hakkında da bir görüş birliği yoktur. Ancak bununla birlikte, diğer iki terimde olduğu gibi, yaygın veya gelenekselleşmiş kabuller olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak, özne ve yüklem hakkında bir ortak görüş şekillenmiştir. Yardımcı öğeler konusunda ise birbirinden farklı isim ve görevlendirmeler bulunmaktadır. Söz dizimini konu alan kitap, makale, tez vb. çalışmalarda kendisine yer bulan cümle öğelerinin tasnifi hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Konu hakkında çok sayıda tasnif ve tahlilin bulunması detaylı bir inceleme

¹⁴ Bu çalışmada Cümlenin Öğeleri hakkında verilen bilgiler daha önce yayımlanan “Cümle Öğelerinin Tasniflerindeki Farklılıklar: Yeni Bir Tasnif Yapılabilir Mi?” isimli makalemizden alınmıştır. Bkz. Parlak, A. (2023). Cümle Öğelerinin Tasniflerindeki Farklılıklar: Yeni Bir Tasnif Yapılabilir Mi? . Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (16) , 55-72. DOI: 10.29157/etusbed.1228176

yapılmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı, çalışmamızda mevcut görüşlerin detaylı analizine yer vereceğiz. Cümle öğelerinin tasnifi hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında zaman dört ayrı yaklaşım karşımıza çıkmaktadır¹⁵: Yüklem ve özneyi temel/esas öge olarak kabul edenler, yüklemi temel/esas/ana öge olarak kabul edenler, temel ve yardımcı unsurlar/öğeler ayrımını yapmayan tasnifler ve yeni tasnif önerilerinde bulunanlar.

Şimdi, sırasıyla, bu birbirinden farklı -fakat esasında- benzer tutumlar sergileyen yaklaşımları tablo vasıtasıyla inceleyebiliriz:

a) Yüklem ve Özneyi Temel/Esas Öge Olarak Kabul Edenler

Dizdaroğlu (1976: 15-76), Ergin (1977: 382), Gencan (1979: 79), Bilgegil (1984: 13), Şimşek (1987: 45), Beserek (1991: 45), Üstüner (1998: 29), Bilgin (2002: 447), Üstünova (2002: 103), Keskin (2003: 199-214), Hengirmen (2006: 324), Erkul (2007: 20-45), Eker (2010: 392), Demir (2013: 179-210), Aktan (2016: 99), Özmen (2016: 4), Ediskun (2017: 328) ve Karaağaç'ın (2017: 223) esas aldıkları görüşe göre yüklem ve özne temel öge, diğer öğeler ise yardımcı öğelerdir. Bu anlayışa göre şekillenen tasnifler hakkında genel bir bilgi vermesi adına aşağıdaki tablo faydalı olacaktır:

¹⁵ Bulak, yeni bir tasnif önerdiği makalesinde birbirine yakın üç ayrı yaklaşımdan söz eder. Yüklem ve özneyi temel öge kabul edenler, ilk anlayışa göre daha esnek bir tasnif yapanlar ve yüklemi tek temel öge olarak kabul edenler olmak üzere üç ayrı fakat birbirine benzer yaklaşıma değinen bu çalışma cümle öğelerinin tasnifi hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. Fakat yapılan tasniflere bakıldığında zaman üç ayrı yaklaşım yerine dört tane yaklaşımdan söz etmemiz mümkün görünüyor. Bulak'ın tasnifine tamamen bağlı kalmadan yeni tasnif önerilerinde bulunanları da ayrı bir kategoride ele alacağız. Dolayısıyla, bu çalışmada dört ayrı tasniften söz edilecektir. Bkz. Bulak, Ş. (2015). CÜMLE ÖGELERİNİN TASNİFİ. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (38), 163-175.

Tablo 2: Yüklem ve Özneyi Temel Öge Olarak Kabul Edenler

Muharrem Ergin - Türk Dil Bilgisi	Rasim Şimşek – Örneklerle Türkçe Sözdizimi	Bilal Aktan – Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi
Cümle Unsurları	Tümcenin Öğeleri ¹⁶	Cümlelerin Öğeleri
Esas unsurlar	Ana öğeler	Temel (Asıl) Öğeler
Fiil ¹⁷	Yüklem	Yüklem
Fâil ¹⁸	Özne	Özne
Yardımcı unsurlar	Yardımcı öğeler	Yardımcı Öğeler
Nesne	Nesne	Nesne
Zarf	Dolaylı Tümleçler	Yer Tamlayıcısı
Yer tamlayıcısı	Belirteç Tümleçleri	Zarf

Kaynak: Ergin, 1977: 382-385; Şimşek, 1987: 45-162; Aktan, 2016: 99-122.

Bu gruptaki araştırmacıların tasniflerindeki en belirgin nokta cümlelerin öğelerini temel ve yardımcı öğeler olarak ele almalarıdır. Cümlelerin kurulma şartlarını yüklem ve özne üzerine bina eden bu anlayış diğer öğeleri -yardımcı öğeler- ihtiyaç duyulduğunda eklenebilen öğeler olarak konumlandırmaktadır.

Özne ve yüklem hepsinde temel öge olarak ele alınmıştır. Yardımcı öğelerde ise nesne hepsinde ortak iken diğer öğelerde farklı yaklaşımlar vardır. Misâl olarak, *zarf* ve *yer tamlayıcısı* bütün tasniflerde yer almamıştır. Kimi tasniflerde ise zarf yerine zarf tümleci tercih edilmiştir. Ayrıca, bütün tasniflerde yer bulmamasına rağmen, çoğunluk cümle dışı unsurları ayrı bir yerde konumlandırmış veya tasnife dâhil etmemiştir.

¹⁶ Bu tasnifte cümlelerin öğelerinin her biri için çok sayıda alt başlık sunulmuştur. Çok sayıda terim olduğu için sadece birkaçı verilecektir: 221. Yüklem, 221.31. Eylem Yüklemeleri 221.311. Geçişli Etken Yüklem 221.312. Geçissiz Etken Yüklem 221.32. Ad Yüklemeleri 221.321. Ad Yüklemi. 222. Özne, 222. 31. Gerçek Özne 222. 32. Sözde Özne 222. 33. Mantıkça Özne 222. 34. Açık Özne. 224. Nesne, 224.21. Belirtisiz Nesne 224.32. Belirtili Nesne 224.33. Ortak Nesne 224.34. Açıklamalı Nesne. vb. Detaylı inceleme için bkz. Şimşek (1987: 45-162).

¹⁷ Ergin (1977: 382) ve Korkmaz (1992: 33) fiil, Bilgegil; yüklem (müsned) (1984: 13), Güneş; yükleyen/yüklem (2002: 342) hâricindeki diğer tasniflerde *yüklem* tercih edilmiştir.

¹⁸ Deny; yüklet (1941: 774), Ergin; fâil (1977: 382), Bilgegil; özne (müsnedünileyh) (1984: 20), Özkan-Sevinçli; özne (fail) (2009: 109), Banguoğlu; kimse (2019: 524) dışındaki diğer tasniflerde *özne* tercih edilmiştir.

b) Yükleme Temel/Esas Öge/Unsur Olarak Kabul Edenler

Deny (1941: §1170-1173), Atabay vd. (1981: 21), Naskali¹⁹ (1995: 53), Delice (2003: 134), Özkan-Sevinçli (2009: 103), Bulak (2015: 167-169) ve Karahan²⁰ (2016: 13) yükleme cümlelerinin temel ögesi olarak kabul eden araştırmacılarıdır:

Tablo 3: Yükleme Temel Öge/Unsur Olarak Kabul Edenler

Jean Deny – Türk Dili Grameri	H. İbrahim Delice – Türkçe Sözdizimi	Leylâ Karahan – Türkçede Söz Dizimi
Cümlelerin Hadleri	Tümce'nin Ögeleri	Cümlelerin Ögeleri
Cümlelerin esas unsuru 1. Yükleme	Temel Öge Yükleme	Cümlelerin ana ögesi Yükleme

Kaynak: Deny, 1941: §1170-1173; Delice, 2003: 134-141; Karahan, 2016: 13-38.

Sadece yükleme temel/esas öge olarak kabul eden araştırmacılar, genel olarak sınıflandırmada yardımcı öge kavramını kullanmamışlardır. Aslında, yükleme esas ya da zorunlu öge olarak kabul etmeleri diğer ögeleri yardımcı (yükleme göre konumlanan) unsur durumuna getirmektedir. Delice, yükleme cümlelerinin yöneticisi ve diğer unsurların belirleyicisi olarak tarif eder. Benzer şekilde, Leylâ Karahan da diğer ögelerin yüklem anlamını çeşitli bakımlardan tanımlamak üzere cümlede yer aldığını ifade etmektedir. Diğer araştırmacılar da yükleme esaslı tasnifler yapmışlardır. Temel farklılık, a)'da olduğu gibi, diğer (yardımcı) ögelerin adlandırılması ya da konumlandırılmasında görülmektedir. Delice ve Özkan-Sevinçli cümle dışı unsurları cümlelerin ögelerine dâhil ederken diğerleri tasniflerinde cümle dışı unsurlara yer vermemiş veya sınıflandırmanın dışında tutmuşlardır.

¹⁹ Naskali, yer tamlayıcısı ile zarf arasında fonksiyon açısından hiçbir fark bulunmadığını ve ikisi arasındaki tek farkın morfolojik açıdan olduğunu belirtmiştir. Naskali'ye göre, yer tamlayıcısı ile zarf birleştirilmelidir (1995: 54).

²⁰ Karahan (2016: 13), zorunlu ve yardımcı ögeler şeklinde bir tasnif yolu seçmiştir. Lâkin, bu ayırım işlev esaslı yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, zorunlu ve yardımcı ögelerin konumu kesin olarak belirtilmemiş ve cümlede üstlendikleri göreve göre değerlendirilmiştir: “Zorunlu ögeler, fiilin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan ögelerdir.” “Yardımcı ögeler ise yükleme yer, zaman, tarz vb. bakımlardan tamamlayan ögelerdir.”

c) Temel ve Yardımcı Unsurlar Ayrımını Yapmayan Tasnifler

Emre (1945: §115), Hatipoğlu (1972: 100), Güneş (2002: 342-348) ve Banguoğlu (2019: 524) temel ve yardımcı öge gibi ayrımlar yerine cümlede görev alan unsurların önem sırasına göre bir sınıflandırma yolu seçmişlerdir:

Tablo 4: Temel ve Yardımcı Unsurlar Ayrımını Yapmayan Tasnifler

Vecihe Hatiboğlu – Türkçenin Sözdizimi	Sezai Güneş - Türk Dili Bilgisi	Tahsin Banguoğlu – Türkçenin Grameri
Tümcenin Öğeleri	Cümlenin Unsurları	Cümlenin Üyeleri
1. Yüklem	Yükleyen / Yüklem	Yüklem
2. Özne	Yüklenen / Özne	Kimse
3. Tümleş	Tamlayıcılar	Nesne
3.1. Nesne		İsimleme
3.2. Dolaylı Tümleş		Zarflama

Kaynak: Hatipoğlu, 1972: 100-142; Güneş, 2002: 342-348; Banguoğlu, 2019: 524-530.

Bu tasnif usûlünün belirli sayıda gramerci tarafından tercih edildiğini görüyoruz. Aslında, sınıflandırmada kullanılan ölçütlere bakıldığı zaman sadece önem sırasının kullanılmadığını söyleyebiliriz. Önem sırasına ek olarak, görev ve işlev esaslı bir tasnif yapıldığını da söylememiz mümkün görünüyor. Banguoğlu (2019: 524) cümle öğelerinin temel ve yardımcı öge olarak ele almak yerine cümlenin üyelerini işleyiş bakımından ayrı kabul etmiş ve bu işleyişe göre adlandırılmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Güneş (2002: 339-342) cümlede yükleyen/yüklem ve yüklenen/özne ismi verilen iki unsurun yer aldığını ve yükleyen ile yüklenen arasında yer alması gereken öteki unsurlara ise tamlayıcı adı verildiğini ifade etmiştir. Hatiboğlu (1972: 100) ise tümcede bulunan öğelerin öneminin aldıkları görev ölçüsünde belirlediğini ifade etmiştir. Son olarak, Emre (1945: 272) diğer üç gramerciden farklı olarak işlev, görev veya önemden ziyâde fiisel ve isimsel anlatım başlıkları altında bir sınıflandırmaya gitmiştir. Buradaki ölçüyü, dilbilimin iki türlü anlatım kabul etmesi şeklinde izah etmiştir. Yapılan bütün tasniflerle kıyaslandığında usûl/yöntem olarak en dikkat çeken tasniflerden biri olarak ele alınabilir.

d) Tasnif Önerilerinde Bulunanlar

Üstüner (1998: 18-30), Delice (2004: 127-170), Bulak (2015: 163-175) ve Kerimoğlu (2019: 193-207) yeni tasnif önerisinde bulunmuşlardır.

Üstüner (1998: 18-30) Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar isimli bildirisinde mevcut sorunun temel sebebini bazen şekil bazen de fonksiyon esas alınarak yapılan tahlillerde görmektedir. Bu sorunun yol açtığı karışıklara yeterli sayıda misâl gösteren Üstüner, sorunun çözümü için sadece işlevi/fonksiyonu göz önüne almayı gerektiren bir değerlendirme teklifi sunmaktadır. Özellikle, tümleçler konusunda (dolaylı tümleç, zarf tümleci ve edat tümleci diye isimlendirilen) sadece işlevin esas alındığı bir teklifte bulunmuştur. Tasnif temel olarak şu şekildedir:

1. Temel Unsurlar
2. Yardımcı Unsurlar
3. Dolaylı Tamlayıcılar

Yaygın kanaate benzer olarak, temel unsurlar yüklem ve öznedir. Geleneksel yaklaşımdan ayrılan kısımlar yardımcı unsurlar ve dolaylı tamlayıcılarıdır. Yardımcı unsurları; nesne, yer tümleci, zaman tümleci, sebep tümleci, durum tümleci, vasıta tümleci ve ölçü tümleci şeklinde, dolaylı tamlayıcıları da cümlede yükleme sorulacak sorularla tespit edilemeyen fakat cümlelerin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan, geliştiren, ihtimal ve kesinlik bildiren bağlama edatları, ünlemler ve ünlem grupları şeklinde tarif etmiştir. Dolaylı tamlayıcılar, aynı zamanda cümle dışı unsurlar yerine teklif edilen bir kavramdır.

Delice, Cümle Öğelerinin Sınıflandırılması ve Cümlelerin Temel Öğeleri adlı uzun bildirisinde kendi tabiri ile “değişik bir bakış açısı ortaya koymaktadır” (2004: 127-170). Bu bakış açısını üç temel ölçüt ile sabitlemektedir; kurucu öge, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler. Kurucu ögeyi yüklem olarak konumlandıran Delice, üç tür yüklem bulunduğunu ileri sürmektedir (A. Kurucusu Kılış Fiili Olan Cümleler, B. Kurucusu Oluş Fiili Olan Cümleler, C. Kurucusu İsim Olan Cümleler). Üç ayrı başlık altında incelediği bu maddelerde temel öge hepsinde aynı değildir. Misal olarak, A. 1. Gövde Çatılarda a. Geçişli Çatılı Cümlelerde bu tarz fiillerin geçişli olması durumunda cümlelerin temel öğeleri yüklem, özne ve nesne iken, B. de kurucusu oluş fiili olan cümlelerde temel öge sadece nesnedir. Uygulama kısmında örnek bir metin üzerinden yukarıdaki tasnife göre 85 cümle tahlil edilmiştir. Sonuç olarak, hangi ögenin hangi yapıda bulunması gerektiğini gösteren ögeye ‘kurucu öge’ ve bu kurucu ögenin tam ve kâmil manada bir cümlelerin oluşması için mutlaka bulunması gereken öğelere ise ‘temel öge’ denilmesi gerektiği teklif edilmiştir.

Bulak (2015: 163-175) Cümle Ögelerinin Tasnifi makalesinde daha önce yapılan tasnifleri detaylı bir şekilde ele almış ve üç ayrı yaklaşımdan söz etmiştir. Bu yaklaşımları, özne ve yüklemi esas öge, diğer öğeleri yardımcı öğeler, kesin bir tasnif yerine daha esnek bir sınıflandırma yapanlar ve cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu savunanlar şeklinde tespit etmiştir. Bulak'ın tasnifindeki ölçüt, cümle öğelerinin niteliklerinin/işlevinin esas alınmasıdır. Önerdiği tasnif şu şekildedir:

Temel Öge: Yüklem

Zorunlu Öğeler: Cümlede bulunan yüklemün yönetim çerçevesine göre değişkenlik gösterir.

Seçimlik Öğeler: Seçimlik öğelerin belirleyicisi yüklem ve dil kullanıcısıdır.

Kerimoğlu (2019: 193-207) Türkiye Türkolojisinde Cümle Öğeleri ve Teori isimli bildirisinde ilk olarak teori kelimesi hakkında genel bilgiler vermiş daha sonra bazı teori örnekleri üzerinde durmuştur. Kerimoğlu, cümlenin öğeleri meselesini bir teori eksikliği olarak görmektedir. Bundan hareketle, “Bizim çocuklar da yağmurdan akşama kadar dışarı çıkamamışlar.” cümlesinin yaygın sınıflandırma (Özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı, zarf, cümle dışı unsurlar.) yöntemine göre öğelere ayrılması talep edilmiş ve verilen cevaplar üzerinden bir tahlil yapılmıştır. Kerimoğlu'na göre bu yöntemle yapılan tasnifler bünyesinde bazı çelişkileri barındırmaktadır. Bu çelişkilerden birkaçı şu şekilde ifade edilmiştir: “a. Zarf, cümle öğelerine özgü bir terim değildir. b. cümle dışı unsur terimi yanlıştır ve doğru bir isimlendirme değildir. c. şekli esas alan dilbilgisinin yer tamlayıcısı gibi anlamı esas alan bir terimi kullanması çelişkidir. vb.” (2019: 200-201). Kerimoğlu, kendi tasnifinin eş zamanlı ve biçimi esas alan bir öneri olduğunu ifade etmektedir:

- a. Özne
- b. Yüklem
- c. Nesne
- d. Tümleş
 - d.1. Yönelme tümleci
 - d.2. Bulunma tümleci
 - d.3. Ayrılma tümleci
 - d.4. Araç-birliktelik tümleci

- d.5. Eşitlik tümleci
- d.6. Zarf tümleci
- d.7. Edat tümleci
- d.8. Bağlama tümleci
- d.9. Ünlem tümleci

Özmen ve Kerimoğlu dışındaki araştırmacılar sorunun kaynağını işlev esaslı bir tasnifin yapılmamasında görmektedir. Bir başka ortak husus ise, Kerimoğlu hariç, temel-yardımcı öge, zorunlu-seçimlik öge gibi ikili tasnif metodunun tercih edilmesidir. Üstüner ve Bulak'ın işlev/fonksiyon esaslı bir yaklaşımı önermesi mevcut sorunun çözümü için önemli bir noktaya temas etmektedir. Delice'nin tasnifi farklı ve yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Fakat, üç tür yüklem üzerinden bir tahlil metodu meselenin çözümünü zora sokmaktadır. Bulak ve Delice'nin tasnifleri öge sayısı ve ögelerin isimlendirmesi açısından oldukça benzer özellikler göstermektedir. Bulak'ın zorunlu ve seçimlik ögeler için kesin sınıflandırma yerine işlev/fonksiyon esaslı tanımlama yapması sorunun çözümü için üstünde durulması gereken bir durum arz etmektedir. Kerimoğlu ise sorunun eş zamanlı ve biçim esaslı bir sınıflandırma yapılmamasında görmektedir. Geleneksel tasnif metodu hakkındaki itirazları ve görüşleri yerinde olmakla birlikte, özellikle tümleç başlığı altında dokuz ayrı öge sunulması yaygın kanaate yakın bir görüş ifade etmekte ve meselenin çözümünü zorlaştırmaktadır.

Araştırmacılar, cümlenin ögeleri konusunda yanlış veya eksik sınıflandırmaların, tanımlandırmaların olduğu hususunda hemfikirdirler. Ancak bununla birlikte, daha önce yapılan tasniflerde dâhil olmak üzere, yeni tasnif önerileri de bu meseleyi tam manasıyla çözüme kavuşturamamıştır. Bu durum, birden çok tespit ve tasnife yol açmıştır. Yapılan tasnifler genel olarak benzer görüşlerden oluşmaktadır. Temel ayırım, temel öge-yardımcı öge, yardımcı (veya sadece öge olarak) ögedeki terimlerin isimlendirilmesinde ortaya çıkmaktadır.

1.3. Türk Dili Bir ÖNY veya ÖTY Dili Midir?

Türk dilinin söz dizimi hakkında yapılan çalışmalara bakıldığı zaman, araştırmacıların tamamına yakınının bir mesele üzerinde aynı görüşü paylaştıkları görülmektedir. 2. Bölümde alt başlıklar hâlinde daha detaylı bir şekilde ele alacağımız kavramlarda da

görülebileceği üzere Türk dilinin ÖNY²¹ veya ÖTY dili olduğu veya böyle bir dizilişe sahip olduğu genel kabul görmüş ve birkaç araştırmacı haricinde ‘kesin’ bir kabul hâline gelmiştir.

Dil bilgisi kitapları, makale, bildiri ve tezlerden ulaşılabildiğimiz kadarıyla Türk dilinin ÖNY/ ÖTY dizilişine sahip olduğunu ifade edenler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5: Türk Dilinin ÖNY/ ÖTY Dizilişine Sahip Olduğunu Belirten Tanımlar ve Kaynakları

Kaynak	Tanım
Aktan, 2016: 96	Türkçe: Özne + Yer tamlayıcısı + (Fiil) Yüklem
Avcı, 2013: 125	Türkçenin cümle kuruluşu “Özne+Tümleç+Yüklem” şeklindedir.
Bayraktar vd., 2014: 683	Bir ÖNY dili olan Türkçe bu dizimi herhangi bir ögenin vurgulanmadığı, sıradan anlatımlar için kullanır.
Beserek, 1991: 13	Türkçe cümle yapısına göre özne başta (zarf tümleci + dolaylı tümleç + nesne) tamlayıcılar ortada, yüklem sonda bulunur.
Brahimi, 2019: 52	Türkçe özne-nesne-yüklem tipi bir dildir.
Coşar, 2008: 183	Türkçede cümlelerin kurucu unsurları bakımından ÖNY dizilişi belirleyicidir.
Çağlar, 1978: 56	Türkçede düz tümcelerdeki temel dizilişin ÖNE ²² olduğu görülür.
Çakır, 2020: 440	Turkish is a head-final SOV language, which allows constituents to scramble to various positions in the construction ²³ .
Eker, 2010: 385	Türkçe bir Özne-Tümleç-Yüklem dilidir.

²¹ Buradaki ÖNY ve ÖTY kısaltmaları Türkçenin bir Özne+Nesne+Yüklem veya Özne+Tümleç+Yüklem dili olduğunu ya da böyle bir dizilişe sahip olduğunu ifade ederken kullanılan tercihleri/kısaltmaları belirtmektedir.

²² “Dolaylı ve dolaysız nesne bulunduğu bu dizilişin özne-Dolaysız Nesne-Dolaylı Nesne-Eylem şeklinde olduğu görülür.”

²³ Türkçe, öğelerinin cümle kuruluşunda çeşitli pozisyonlara karışmasına izin veren bir sondan eklemeli ÖNY dilidir.

Ercilasun, 2013: 20	Türkçe SOV, yani özne-tümleç-yüklem dilidir.
Greenberg, 1963: 63	Universal 5. If languages has dominant SOV order and the genitive follows the governing noun, then the adjective is likewise the noun. ..Thus, languages in which the verb is always at the end may be called the “rigid” subtype of III. In the present sample, Burushaski, Kannada, Japanese, Turkish, Hindi, and Burmese belong to this group, ²⁴
Güneş, 2002: 340	Cümleyi oluşturan unsurlar, yükleyen-tamlayıcı-yükleyen şeklinde sıralanır. Bu sıralanış biçimi Türkçe'nin bilinen tarihi içerisinde hiç değişmemiştir.
İkiz, 2019: 43	Türkçenin öge dizilimi özne + yüklem + nesne (ÖNY)'dir.
İpek, 2020: 156	Temel sözcük dizilişi ÖNY (özne-nesne-yüklem) olan Türkçe; odak, konusallaştırma, artalanma, belirlilik ve özgüllük gibi bağlamsal/kullanımsal koşullara bağlı olarak eylem üyelerinin değişik konumlara taşınmasına izin vererek oldukça serbest sözcük dizilişi sergilemektedir (Erguvanlı 1984; Kornfilt 1997).
Kerimoğlu, 2014: 80	Türkçede Özne (Ö)- Nesne (N)-Yüklem (Y) dizilişi varken, İngilizcede Ö-Y-N dizilişi vardır.
Miller, J. E., & Brown, E. K., 2013: 475	English has SVO (Subject-Verb-Object), Turkish has SOV and Classical Arabic has VSO ²⁵ .
Önal, 2012: 18	Türkçe, tipik sözcük sıralanışı Özne-Nesne-Eylem olmakla birlikte bu açıdan konuşucuyu oldukça özgür bırakan bir dildir.
Özkan ve Musa, 2004: 120	Türkçenin yapısı, Özne + Yüklem + Tümleç yapılı Hint-Avrupa dilleri ve Yüklem + Özne + Tümleç yapılı Arapça'ya mukabil Özne + Tümleç + Yüklem şeklindedir.

²⁴ “5. Baskın söz dizimi ÖNF olan dillerde ilgi yapısı tamlanan isimden sonra geliyorsa, aynı şekilde sıfat da nitelediği isimden sonra gelir. ...Dolayısıyla, fiili cümlenin son ögesi olan dillerde fiili niteleyen yapılar fiilden önce gelir. III. yapıda olan dilleri iki alt gruba ayırabiliriz. Fiili her zaman cümlenin sonunda diller söz dizimi açısından değişmez bir karakter taşırlar. Bu alt grupta olan diller Bruşaski, Kannada dilleri ile Japonca, Türkçe, Hinduca, Birmanca'dır” Greenberg (2008: 67).

²⁵ SOV (Subject+Object+Verb) = ÖNY (Özne+Nesne+Yüklem)

Özsoy vd., 2013: 125	Türkçe, yukarıda belirttiğimiz gibi esnek söz dizilimine izin veren bir dildir. Ancak temel söz dizilimi özne-nesne-eylemdir.
Tiryaki, 2013: 39	İngilizcede söz dizimi özne+eylem+nesne şeklindeyken; Türkçede bu yapı özne+nesne+yüklem şeklindedir.
Torun, 2009: 49	Türkçenin genel olarak cümle yapısı Ö+T+Y şeklindedir.
Uzun, 1998: 77	Türkçe bir ÖNE dilidir ama özne başta değil, eylemin önündeki nesnesin önünde yer alandır; nesne öznenin sonra gelen ama eylemin önünde yer alandır; eylem, özneyi izleyen nesneden sonra gelendir.
Üstünova, 2020: 31	Cümleyi oluşturan birimlerin belirli bir düzen içinde sıralanması kurala bağlanmıştır. Bu dizim, Türkçe için ÖZNE+NESNE+YÜKLEM biçimindedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmacıların çoğu bu dizilişin (ÖNY/ÖNE/ÖTY) temel diziliş olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu dizilişin düz/kurallı cümlelerde temel diziliş olduğunu belirtenler de vardır. Kimi araştırmacılar, bu dizilişin kesin ve değişmez olduğunu vurgularken bazıları da ‘düz/kurallı’ cümlelerde bu dizilişin temel olduğunu belirtmiştir. Genel ve yaygın bir hâl alan görüş, Türkçenin ÖNY dili olduğudur. Bu görüşün yerleşik bir hâl almasının temel sebepleri şunlar olabilir:

- Diğer dillerle mukayese ederek bir sözcük dizilişi belirleme ihtiyacı (Örneğin; İngilizce (SOV), Arapça (YÖN) vb. dillerle yapılan karşılaştırmalar)
- Genellikle üç ögeli (veya kelimeli) cümleler üzerinden bir sözcük dizilişinin belirlenmesi
- ‘Düz/kurallı’ cümlelerin esas alınması

Yukarıda işaret edilen sebepler, Türk dilinin sözcük dizilişini ÖNY şeklinde tayin etmede belirleyici etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeplerin haricinde konuya yaklaşanlar ise kesin hüküm vermek yerine hem ÖNY dizilişini temel kabul etmiş hem de diğer dizilişlerin mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.

İkinci görüş olarak, birkaç araştırmacı ile sınırladığımız, ‘kesin’ hüküm vermek yerine Türkçenin bir ÖNE / ÖTY dili olduğunu kabul etmekle birlikte, diğer dizilişlerin de mümkün olduğunu savunan araştırmacıları söyleyebiliriz.

İşsever (2000: 123) Türkçenin Bilgi Yapısı isimli doktora tezinde Türkçenin bir ÖNE dili olduğunun bütün araştırmacılar tarafından kabul edildiğini, fakat bilhassa özne ve nesne dışındaki öğelerin belirtisiz dizilişinin hâlen tam anlamıyla çözülmemiş bir sorun oluşturduğunu ifade etmektedir.

Eryiğit vd., Türkçenin bitişken bir dil olduğu ve sözcüklerin sonlarına ard arda ekler konularak yüzlerce farklı sözcük oluşturulabildiği ifadesine ek olarak, cümlelerin büyük çoğunlukla ÖNY veya NÖY (Nesne-Özne-Yüklem) sözcük dizilişlerine uymalarına rağmen, öğelerin anlatılmak istenen içeriğe veya vurguya bağlı olarak cümlede serbest bir şekilde yer değiştirebilecekleri ibaresi ile ‘temel’ bir dizilişe ilave olarak öğelerin serbestçe yer değiştirebildiği dizilişlerin de olduğunu belirtmişlerdir (2006: 18).

Önal (2012: 18) Türkçenin tipik sözcük dizilişini ÖNE olarak kabul etmekle birlikte konuşucuyu oldukça özgür bırakan bir dil olduğunu şu örnek ile ifade etmiştir: “Çocuk keki yedi / Çocuk yedi keki / Keki yedi çocuk tümcelerinde, anlamsal odakları farklı olmakla birlikte tüm tümceler dilbilgiseldir ve anlamları aynıdır.” Ancak, bu durumun Çocuk önce kırmızı sonra yeşil elmayı yedi gibi bir cümlede sınırsız bir özgür dizilişe sahip olamayacağını da belirtmiştir.

Bayraktar vd.’de Türkçenin bir ÖNY dili olduğunu fakat bu durumun herhangi bir unsurun vurgulanmadığı anlatımlarda tercih edildiğini belirtmişlerdir (2014: 683). Araştırmacılara göre, Türkçe söz diziminin katı olmadığı neredeyse bütün dilbilimcilerin ifade ettiği bir görüştür. Bundan hareketle, yansıtılmak istenen anlam veya vurgulanmak istenen öğeye göre mümkün olan dizilişlerin hepsi kullanılabilir²⁶.

İpek (2020: 156) Türkçe ile Sırpçayı karşılaştırdığı çalışmasında iki dilinde temel sözcük dizilişlerinin ÖNY olmasına rağmen ‘serbest’ sözcük dizilişlerine sahip olduklarını belirtir. Araştırmacıya göre, Türkçede ÖNY dizilişinin yanında, ÖYN, NYÖ, NÖY, YÖN ve YNÖ dizilişleri de kullanılmaktadır. Fakat, bu dizilişlerde bazı sınırlılıklar da söz konusudur. Bu sınırlılıklara örnek olarak şu cümleyi verir:

ÖZNE NESNE YÜKLEM YÜKLEM ÖZNE NESNE

²⁶ Benzer bir ifade Aydın tarafından da dile getirilmiştir: “Türkçe sözdizimindeki temel diziliş özne-nesne-eylem biçiminde olsa da, odaklama gereğiyle diğer 6 dizilişin de egemen olduğu görülmektedir” (Aydın, 1993: 11).

Aylin güzel bir balık yedi. *Yedi Aylin güzel bir balık.

Araştırmacıya göre, *belirtisiz nesne* görevindeki güzel bir balık tamlamasının cümlede bulunması cümleyi kural dışı²⁷ yapmaktadır.

Uzun'a göre bir dilde sözcük sıralanışının nasıl ele alınması gerektiği hakkındaki tartışmada ilk önce o dilde cümlede sözcük sıralanışı diye bir kısıtlamanın olup olmadığını tespit etmek gelmektedir (1998: 77-78). İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillerde böyle bir kısıtlamanın olduğu ve bu dillerin sözcük sıralanışının 'temel', değişmez olduğunu belirten araştırmacı, aynı durumun Türkçe için geçerli olmadığını kanaatindedir. Uzun, Türkçenin bir ÖNE dili ve söz diziminin oynak olduğunu kabul etmekle birlikte, Türkçenin bir ÖNE dili olduğunu söylemenin önce özne, sonra nesne ve sonra da yüklem geleceği manasını taşımadığını ifade etmiştir. Uzun'a göre:

- a. Para mutluluk getirir
- b. Mutluluk para getirir
- c. Mutluluk getirir para
- d. Para getirir mutluluk
- e. Getirir mutluluk para
- f. Getirir para mutluluk

a. ve b. örneklerinde Türkçenin ÖNE dili ile olan uyumlu sonuç diğer örneklerde bu derece bir uyuma sahip değildir. Konumlar yer değiştirdiği için anlamlar da değişmiştir. Bu doğrultuda ifade edilen şu görüş meselenin daha iyi anlaşılması için düşündürücüdür: "Demek ki, eylem öne ile eylem sonu gibi konumlar tümencenin yapısal konumlarıdır, bunlar sanıldığı gibi basit bir sıralanış değildir..." (Uzun, 1998: 78).

Buradaki itirazların ortak noktası, diğer dizilişlerin de mümkün olduğu ve Türkçenin serbest bir diziminin bulunduğudır. Bu serbest dizimin yanında, bazı sınırlıkların da görüldüğü ifade edilmiştir. Doğrudan bir kabul olmadığı için bu itirazlara katılmamız mümkün görünmektedir. Fakat, temel diziliş, serbest söz dizimi, esnek yapı gibi kavramların sıkça tercih edilmesi meseleyi daha da karmaşık bir hâle getirmektedir.

2.1.'de ele alınacağı üzere 'Türkçe bir ÖNY/ÖTY dilidir' ifadesinin kabul edilmesi ve yaygın bir kanaat hâline gelmesi beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Bu

²⁷ Bize göre, bu cümle kural dışı olarak nitelendirilemez. Cümlede aktarılan şartları ve cümledeki vurgu dizisinin şartlarına göre yüklem başta bulunabilir.

çalışmanın temel amaçlarından biri de bu sorunlara çözümler sunmaktır. Aşağıdaki sorular bu sorunların tespitinde bize yardımcı olacaktır:

1. ‘Türkçe bir ÖNY/ÖTY dilidir’ gibi kesin hükümler diğer dizilişleri geçersiz kılmakta mıdır?
2. Kurulan/kurulacak cümlelerin Özne-Nesne-Yüklem veya Özne-Tümleç-Yüklem dizilişinde olması için her cümledeki asgarî öge/kelime sayısı üç müdür?
3. Her dilin söz dizimi yapısı böyle bir sınırlandırmaya ya da ölçüte elverişli midir?
4. Temel diziliş, esnek yapı ve özgür sözcük dizilişi gibi kavramlar aynı anda nasıl mümkün olmaktadır?

Sırasıyla cevaplayacak olursak:

1. ‘Türkçe bir ÖNY/ÖTY dilidir’ gibi kesin hükümler diğer dizilişleri geçersiz kılmaktadır. Bu hüküm, düz-kurallı, devrik-kuralsız gibi adlandırmalara da yol açmaktadır. Diğer dizilişlerin mümkün olması ve ihtiyaç duyulması hâlinde kullanılması bu yargının ‘kesinliğini’ bozmaktadır. Bundan hareketle, ‘kesin’, ‘temel’ gibi ifadeler yerine cümlede kuruluş cümlesinin bildirim ile cümlenin muhatabına aktarılma şartlarının bildirim arasında bildirme karşıtlığı tesis eden morfolojik yer ödünçlemesi terimi kullanılmalıdır (Turan, 2011: 915).
2. ÖNY veya ÖTY üzerinden bir değerlendirme cümlede daima üç öge bulunmasını gerektirmektedir. Ancak, cümle bir kelimedenden (ögeden) oluşabildiği gibi, yüz kelimedenden de oluşabilir. Yapılan çalışmaların genelinde sadece üç ögeli cümleler esas alınmıştır. Bunun yerine, hem öge sayısının farklı olduğu hem de cümle dizilişlerinin farklı olduğu örnekler incelenmelidir. Cümlede ne kadar öge bulunması gerektiği ise bahsimizin dışındadır.
3. ‘Cümlede sözcük sıralanışı’ her dil için aynı ölçütlerle tespit edilmektedir. Hâlbuki, dünyadaki bütün dilleri aynı ölçütlerle belirlemek her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Söz gelimi, İngilizce, Fransızca veya Arapça böyle bir kısıtlamaya uyum sağlayabilir (bu kısıtlamanın tamamen geçerli olduğunu ispatlayacak veriler olması şartıyla). Ancak bununla birlikte, Türkçe için aynı kısıtlamalar geçerli değildir. Bundan dolayı, Türk dilinin söz dizimi için böyle bir kısıtlama yerine morfolojik yer ödünçlemesinin esas alındığı bir sözcük dizilişi kanunu tespit edilmelidir.

4. Çalışmalarda göze çarpan bir diğer husus, hem temel diziliş hem de özgür/serbest diziliş kavramlarının beraber kullanılmasıdır. Yani, bu görüşe göre, Türkçe ÖNY temel sözcük dizilişinin yanında (devrik-kuralsız diye isimlendirilen) diğer dizilişlere de sahiptir. Bu tarz ifadeler, Türk dilinin söz dizimi hakkında çelişkilere yol açmaktadır. Olması gereken, morfolojik yer ödünçlemesi yapısının esas alındığı bir sözcük dizilişi kanunudur.

BÖLÜM 2: TÜRK DİLİNİN SÖZ DİZİMİ İLE İLİŞKİLENDİRİLEN KAVRAMLAR VE YER ÖDÜNÇLEMESİ BAKIMINDAN DEĞERLERİ

Bu bölümde, morfolojik yer ödünçlemesi merkezli, söz dizimi ile ilgili terimlere yer verilmiştir. Şüphesiz, bu çalışmada Türk dilinin söz dizimi ile ilişkilendirilen bütün kavramlara yer vermek mümkün değildir. Çalışmanın esasını oluşturması hasebiyle, kavramlar **morfolojik yer ödünçlemesi**'ne kıyasla ele alınmıştır. Yani, şöyle bir yöntem tatbik edilmiştir: Öncelikle, söz dizimi ile alâkalı kavram hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra, bahis olunan kavramın tartışmalı yönlerine temas edilmiştir. Son olarak, morfolojik yer ödünçlemesi ile olan ilişkisine temas edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, kendi içerisinde, genel değerlendirme de dâhil olmak üzere, on bir başlıktan oluşmaktadır.

2.1. Sözcük Dizilişi (Word Order)

Önceki bölümde kısmen temas etme imkânı bulduğumuz sözcük dizilişi konusu genellikle tipoloji²⁸ kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bazı tipolojik tasnifler ses bilgisi, şekil bilgisi vs. açısından yapılırken, bazıları da özel olarak söz dizimi bakımından yapılmaktadır. Johanson (2018: 37) kelime ve ses yapısı, morfosentaks ve anlam sentaksı özelliklerini kapsadığını ifade ederek Türkçenin Tipik Özellikleri başlığı altında 46 maddelik bir liste oluşturmuştur. Sözcük dizilişini ilgilendiren madde 16. Sola Dallanan Cümle Sentaksı maddesidir (2018: 42). Johanson'a göre (2018: 42): “Kelime sınırları dışında, sentaks açısından yönetilen ögenin yöneten ögeden önce gelmesi şeklindeki sözlüksel unsurların yönetilen-yöneten normu hâkim durumdadır.” Fakat, yüklem çekirdeğinin her zaman son pozisyonda bulunmayacağını da ekler. Bu sıranın bazı özel durumlarda değişkenlik gösterebileceğini belirtir.

²⁸ Buradaki tipoloji kavramından maksat dilbilim tipolojisidir. Dilbilim tipolojisi, dillerin arasındaki ses, biçim ve dizim farklılıklarını ortaya çıkararak dilleri tipolojik olarak sınıflandırmayı dener (Yılmaz, 2016: 8). Dilbilim tipolojisi, hem eşzamanlı, yani birbiriyle çağdaş dillerin karşılaştırılması, hem de artzamanlı, yani tarihsel gelişimlerinin çeşitli aşamalarında dillerin karşılaştırılması olarak da tarif edilmektedir (Velupillai, 2012: 15).

Bir diğerk gramerci ve evrensel dil bilgisi kuralları çalışmaları ile bilinen Greenberg, söz diziminin evrensel tipolojik özellikleriyle ilgili çalışmasında Türkçeyi ÖNY dillerinin katı alt tipi olarak göstermiştir (1963: 79).

Esasen, 1.3.'de ele alınan ve Tablo 5'te belirtilen görüşler, 2.6. ve diğerk başlıkların birçoğunda ifade edilen görüşler çoğunlukla sözcük dizilişi (word order) kavramı ile doğrudan bir bağlantıya sahiptir. Bilhassa, 'temel sözcük dizilişi' doğrudan bu meseleyi ele almaktadır. Dolayısıyla, bu konuyu yukarıda bahsi geçen bütün kavram ve başlıklar üzerinden değerlendirmek faydalı olacaktır. Buna örnek teşkil etmesi bakımından, burada hem tipolojik hem de temel sözcük dizilişi açısından değerlendirmelere yer vereceğiz. Demir, temel öge dizilişi açısından konuyu ele almış ve Türkçenin ve Türk dillerinin (Gagauz ve Karayim Türkçesini hariç tutarak) doğal söz dizimini SOV (ÖNY) şeklinde tarif etmiştir (2018: 115). Erdem, dil evrenselleri bakımından bir mukayese yolu takip ederek "Türkçe, nesnenin fiilden önce gelmesiyle (Ö+N+Y sıralanışı) İngilizceden (Ö+Y+N) öge sıralanışı yönüyle farklılaşır." (2015: 68) tarzında genel kabulü yansıtan bir tarif benimsemiştir. Bir önceki bölümde ve bundan sonra ele alınmasına rağmen, yine de sözcük dizilişi konusu hakkında genel görüşleri yansıtmaları için aşağıdaki tablo faydalı olacaktır:

Tablo 6: Türk Dilinin Sözcük Dizilişi Hakkındaki Görüşler

a. Temel dizilişin/sözcük dizilişinin ÖNY olduğunu savunanlar	b. Temel dizilişi/sözcük dizilişini ÖNY kabul etmekle birlikte diğerk dizilişlerin de (esnek, oynak, özgür) olduğunu kabul edenler
Beserek, 1991: 13; İnce, 1991: 44; Özkan ve Musa, 2004: 120; Coşar, 2008: 183; Eker, 2010: 385; Torun, 2009: 49; Sarıkaya, 2012: 9; Yavuz, 2012: 72; Avcı, 2013: 125; Ercilasun, 2013: 20; Tiryaki, 2013: 39; Kerimoğlu, 2014: 80; Aktan, 2016: 96; Brahimi, 2019: 52; İkiiz, 2019: 43	Çağlar, 1978: 56; Uzun, 1998: 77; Eryiğit vd., 2006: 18; Aydın ve Cedden, 2010: 4; Önal, 2012: 18; Bayraktar vd., 2014: 683; Özsoy vd., 2013: 125; Akoğlu ve Acarlar, 2014: 91; Türkoğlu vd., 2019: 56; Çakır, 2020: 440; İpek, 2020: 156

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere, genel görüş Türkçenin bir Özne+Nesne+Yüklem dizilişine sahip olduğu yönündedir. Diğerk dizilişlerin mümkün olduğunu savunan görüşlerin de sayıca fazla olduğunu belirtmek gerekir. Araştırmacılar, çoğunluk itibariyle, sadece temel ya da

sözcük dizilişi ÖNY tarzındaki ifadeleri ile konuyu başka dillerle mukayese edilen bir söz dizimi kanununa ve üç ögeli (kelimeli) cümleler üzerinden tahlil edilen bir yoruma indirgemişlerdir. Bu noktada, morfolojik yer ödünçlemesi kavramı eksik bırakılan birçok konuya temas edebilme fırsatı sağlamaktadır. Cümlenin kuruluş düzeni, cümlenin aktarılma şartları, vurgu sistemi gibi etkenler göz önüne alındığı zaman ‘Türkçe bir ÖNY dilidir’ şeklindeki yargıların meseleyi tam anlamıyla aktaramadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, sözcük dizilişi tarifini yukarıda sayılan ve ona ilave edilebilecek etkenler göz önüne alarak yapmak gerekmektedir. Bunun tayininde ise, ilk başvurulacak kavram **morfolojik yer ödünçlemesi** olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Devrik Cümle

Terim olarak ‘devrik cümle’, ‘devrik tümce’, ‘devrik yapı’, ‘devrik dizim’, ‘devrikleme’ ve ‘devriklik’ gibi farklı isimlendirmeler²⁹ ile tarif edilen devrik cümle kavramı söz dizimi açısından en problemlili konulardan birini teşkil etmektedir. Cümlenin yapısı ile de yanlış ilişkilendirilen devrik cümle meselesi kurallı/kuralsız ve düz/devrik cümle gibi terimler ile genel bir kabul hâline gelmiştir. Bu geleneksel kabul kelimelerin cümledeki diziliş sırasını esas alan cümle tasniflerinde belirgin bir şekilde görülmektedir.

Kaynaklarda düz/devrik ve kurallı/kuralsız cümle ayırımına yer veren tasnifler dört başlık altında incelenebilir:

- a. Yüklemin yerine göre cümleler (Şimşek, 1987: 192; Delice, 2003: 141; Eker, 2010: 421; Özkan ve Sevinçli, 2009: 167; Torun, 2009: 49; Karahan, 2016: 100; Ediskun, 2017: 368; Karaağaç, 2017: 249)
- b. Ögelerinin dizilişine göre cümleler (Gencan, 1979: 11; Bilgegil, 1984: 51; Beserek, 1991: 47; Atabay vd., 2003: 113; Keskin, 2003: 235; Hengirmen, 2006: 364; Gülensoy, 2015: 593)
- c. Kuruluşlarına göre cümleler (Dizdaroğlu, 1976: 248; Bilgin, 2002: 504; Demir, 2013: 235; Erkul, 2007: 50)
- d. Yapılarına göre cümleler (Hatiboğlu, 1972: 158; Koç, 1996: 530)

²⁹ Demircan, diğer gramercilerden farklı olarak devrik cümle yerine ‘olağan dizimsel alan dışına konumlanma’ tabirini kullanmaktadır. Bu konumlanma üç işlem ile sağlanmaktadır; 1. Devrik 2. Devrik Açıklama 3. Devrik Onarım. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Demircan, Devrik Tümce ve Odaklama Dil Devriminin Öteki Yanı, Der Yayınları, İstanbul, 2009. s. 9.

Bu tasniflere ek olarak, devrik cümle başlığı altında yapılan lisansüstü tezlerde³⁰ kullanılan “Nesne Dolayısıyla Devrik Cümleler, Edat Tümlenci Dolayısıyla Devrik Cümleler, Belirtili Nesne ve Özne Dolayısıyla Devrik Cümleler, Anlam Dolayısıyla Devrik Cümleler, Kelime Grubu Dolayısıyla Devrik Cümleler” vb. tasnifler de en az yukarıdaki sınıflandırmalar kadar sorun teşkil etmektedir.

Bu başlıkta devrik cümle vardır/yoktur tartışmasından ziyade bu isimlendirmenin yol açtığı (veya açacağı) sorunlara ve bu sorunların çözümüne odaklanacağız. Geleneksel anlayış devrik cümleyi ‘yüklemi sonda bulunmayan cümleler’ (Karahana, 2016: 100) şeklinde tarif etmektedir. Bu tanım, beraberinde yüklemi sonda bulunan cümle tarifini de çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, kurallı/düz – devrik/kuralsız cümle kavramlarının kaynağını bu tarife dayandırabiliriz.

Cümlenin kuruluş pratiği fiil-çekim eki ekleşmesine ve yardımcı unsur-asıl unsur dizilişine dayanmaktadır. Cümlenin kuruluşunu belirleyen bu yapının unsurlarının bir diziliş sırası vardır. Bu durum, bu yapıyı temin eden tek bir anlam unsuru ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, cümlenin tek bir yapısı vardır ve bunun devrik, düz, kurallı, birleşik, soru vb. gibi kavramlar ile isimlendirilmesi mümkün değildir (Turan, 1999: 311; 2011: 912). Yardımcı unsur → asıl unsur görev sırasında oluşan söz dizimi ve aynı dizimle ona eşlik eden vurgu diziminin karşıtlıklarında meydana gelen cümlenin kuruluş düzeni ile anlama sahip söz unsurlarının vurgu dizisi ve görev yönü sabit kalarak telaffuz sıralarının değişkenlik göstermesinin bir kuralı ve cümlenin aktarılma şartlarının bir vasıtası olan yer ödünçlemesi bu yapının kesintisiz karşıtlık ilişkisini oluşturmaktadır (Turan, 2011: 915). Bu karşıtlıklar sisteminin dışında meydana gelen herhangi bir cümle türü ya da cümle sınıflandırılması düşünülemez.

Sonuç itibariyle, devrik cümle kavramı kurallı, düz cümle gibi terimlere ve sadece bir dizilişin esas alınmasına (ÖNY veya ÖTY) kaynaklık etmesinden dolayı mevcut

³⁰ Bkz. Fatih Cihangir Tekin, Kemal Tahir’in “Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı” Adlı Eserlerindeki Devrik Yapı (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 2006, s.111, 150, 154. ve Erkan Yılmaz, Orhan Pamuk’un “Benim Adım Kırmızı” Adlı Eserinde İşlevlerine ve Yapılarına Göre Devrik Yapılar (Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak 2014, s. 147, 177.

problemlerin merkezinde bulunmaktadır. Morfolojik yer ödünçlemesi³¹ kavramı ise, bu sorunlara Türk dilinin söz dizimi yapısını yansıtan çözümler getirmekte ve daha bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

2.3. Esnek Dizim / Oynak Yapı

Türkçenin söz dizimi bakımından esnek (kıvrak) bir sözcük dizilişine sahip olduğu ilk defa Ahmet Cevat Emre³² tarafından dile getirilmiştir: “Görülüyor ki nahiv kıvraklığında dahi Türkçe, Latince flexionu ileri bir Hint-Avrupa dilinden bugün bile geri değildir” (1935: 32). Emre, nahiv kıvraklığı ve flexion kavramları ile Türkçenin söz diziminin esnek veya oynak bir yapıda olduğunu ileri sürmüştür. Emre’den sonra birçok araştırmacı Türkçenin söz dizimi veya sözcük dizilişi bakımından esnek bir yapıda olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır: Şimşek, 1987: 37; İnce, 1991: 44; Sarıca, 2005:135; Torun, 2009: 47; Özgen, 2010: 32; Ünsal, 2010: 269; Adalı, 2012: 14; Yavuz, 2012: 63; Alyılmaz vd., 2015: 329; Bakır, 2017: 8; Akçay, 2019: 1; Yılmaz vd., 2022: 157. Bu araştırmacılardan bazıları ise, söz diziminin esnekliğini ‘çok’, ‘son derece’, ‘olağanüstü’ ve ‘oldukça’ esnek gibi kavramlar ile tarif etmiştir. Bu adlandırmalara ek olarak, biraz kısıtlayıcı bir ifade şekli ile, ‘belli bir ölçüde esnek’ (Altan, 2008: 51) kaydını düşen araştırmacılar da bulunmaktadır.

Esneklik kavramına ek olarak, oynak diziliş³³ de Türkçenin söz dizimi ile ilişkilendirilen kavramlar arasında yer almaktadır. Her ne kadar bu iki kavram benzer çağrışımlar oluştursa da araştırmacılar, genel olarak, iki ayrı kavram olarak ele almışlardır. Bu ayırımları; Türkçenin oynak söz dizimine sahip olduğunu söyleyenler (Sezer, 1981: 171; Börekçi, 2005: 192; Altan, 2008: 59; İmer vd.³⁴, 2011: 198), sözdizimsel oynaklığı bilgi

³¹ Devrik cümle kavramının kaynağı ve yol açtığı sorunlar hakkında, bilhassa, morfolojik yer ödünçlemesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Turan, Z. (2011). “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi”, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 908-915.

³² Literatür taraması sonucunda Türkçenin esnek/oynak bir dizilişe ait olduğunu bildiren ilk ifadenin Emre (1935) tarafından kayda geçirildiğini söyleyebiliriz. Ancak bununla birlikte, daha detaylı bir araştırma yapılarak bu ve buna benzer ifadelerin daha önce de dile getirildiği keşfedilebilir.

³³ Bazı çalışmalarda ‘oynak’ kavramı geçmese de ona yakın terimler kullanılmıştır. Mesela, Göksel ve Kerslake (2005: 337) ‘variable’ -değişken- terimini tercih etmişlerdir (In Turkish word order is variable).

³⁴ İmer vd. oynak kavramını şu şekilde tarif etmişlerdir: “oynaklık (scrambling) sözdizim Üretici Dilbilgisinde, özellikle sözcük dizilişi özgür dillerde, yüzey yapıdaki yeniden dizilişleri sağlayan işlem. Türkçe oynak dillerdendir, tümcenin öğeleri değişik konumlarda olabilir; örn. Ali camı kırdı, Ali kırdı camı, Camı Ali kırdı, Camı kırdı Ali, Kırdı camı Ah, Kırdı Ali camı. Çalkalama da denir, bkz. devrikleme.” (2011: 198).

yapısı ile doğrudan ilişkilendiren (Özgen, 2010: 145) ve sözcük dizilişini oynak kabul etmekle birlikte bazı sınırlılıklar olduğunu ileri sürenler (Maclaren, 2012: 55) şeklinde tasnif edebiliriz.

Demircan, işlevsel biçim, işlevsel dizim ve bilgisel konum olmak üzere üç madde üzerinden ele aldığı odaklayıcılar ve ‘devrik’ işlem yazısında Türkçede söz dizimi oynaktır yargısının sadece biçimsel açıdan doğru sayılabileceğini vurgular (2009: 175).

Uzun ise Türkçenin söz diziminin oynaklığını sözcük sıralanışının değişken olmasıyla ifade eder. Bundan hareketle, şu yargıyı ileri sürer: “Ne var ki, Türkçenin bir ÖNE dili olduğunu söylemek, sözcüklerin sıralanışında önce öznenin, sonra nesnenin, sonra da (ya da sonda) eylemin geldiğini söylemek demek değildir” (1998: 77).

Görüldüğü üzere, her iki araştırmacı oynak dizilişi kabul etmekle beraber bu oynak dizilişin her durumda geçerli olmadığına hemfikirdirler. Bu tarz ve buna benzer yaklaşımlar, esnek ve oynak dizim gibi kavramların sorgulanması için önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada ise, bu gibi kavramların, yerleşik bir hâl almasına rağmen, sorgulanması ve mevcut sorunların çözümü yönünde veriler oluşturulması hedeflenmektedir. Buradaki kavramlar birbiri ile yakından ilişkili olduğu için bu konuya 2.11.’de genel hatlarıyla değineceğiz.

2.4. Özgür Sözcük Dizilişi

Daha önce bahsi geçen esnek ve oynak terimlerine ek olarak özgür sözcük dizilişi de Türkçenin söz dizimi ile ilişkilendirilen bir kavram olarak sıklıkla kendisine yer bulmuştur. Çalışmalarda, Türkçenin sözcük dizilişinin / söz diziminin özgür olduğu çeşitli vasıtalar ile dile getirilmiştir: “Türkçenin en önemli söz dizimi özelliklerinden biri, söz dizimindeki özgür sözcük dizilişi özelliğidir” (Aydın, 2008: 27), “Türkçenin en önemli söz dizimi özelliklerinden biri, söz dizimindeki özgür sözcük dizilişi özelliğidir” (Ünsal, 2010: 268) ve Yılmaz vd.’nin (2022: 159) “Türkçede cümle öğelerinin özgürce yer değiştirebilme özelliğinden yola çıkılarak bir cümlenin anlamlı kaç farklı düzende kurgulanabileceği matematiksel olarak ispatlanmış...” şeklindeki izahlar genel görüşü yansıtmaktadır. Bu görüşle benzer ifadeleri dile getiren diğer araştırmacılar şunlardır: Aydın (2001: 401), İşsever (2006: 43), Çandan (2009: 5), Aydın ve Cedden (2010: 4) ve

Solmaz (2011: 104). Sınırlı sayıda da olsa bu ‘özgür’ diziliş kavramına itiraz eden³⁵ veya bazı sınırlılıkların olduğunu söyleyen görüşler de bulunmaktadır; İşsever, Türkçede Bilgi Yapısı adlı doktora tezinde Türkçenin kelime dizilişinin büyük ölçüde özgür olduğunu kabul etmekle birlikte, bu konuda bazı sınırlılıkların da varlığından söz etmektedir (2000: 76). Benzer bir şekilde, Maclaren (2012: 55) bilgi yapısı ile alâkalı çalışmasında literatürde büyük ölçüde sözcük dizilişinin oynak / özgür olduğunun kabul edilmekle birlikte bazı sınırlılıkların da varlığına işaret etmektedir.

Bir önceki başlıkta belirttiğimiz gibi, esnek/oynak/özgür ve serbest diziliş kavramları benzer ya da yakın kavramlar olarak kullanılmış ve Türkçenin söz dizimini açıklamada başvurulan birer kavram olmuşlardır. Sözcük dizilişi ve temel öge dizilişi konularında olduğu gibi genel olarak üç ögeli cümleler referans verilerek Türkçenin sözcük dizilişinin ‘özgür’ olduğu dile getirilmiştir. Cümle düzeni farklı olduğunda, kullanılan öge (kelime) sayısı değişkenlik gösterdiğinde veya yüklem cümledeki yerine bağlı olarak kendisinden önceki kelimenin aldığı ekler değiştiğinde bu özgür dizilişin ne ölçüde geçerli olduğu detaylı bir incelemeyi gerektirmektedir. Bu nedenle, sadece üç ögeli cümleler üzerinden özgür veya serbest diziliş kavramını tercih etmek Türk dilinin söz dizimi kanununu anlamak için yetersiz kalmaktadır.

Çalışmamızda (3. bölümde) öge/kelime sayısının farklılık gösterdiği cümleler tahlil edilecektir. Bu tahlil metodu, Türk dilinin söz dizimi yapısının *özgür*, *esnek*, *serbest* vb. kavramlar ile değil, **morfolojik yer ödünçlemesi** ile izah edilebileceğini gösterecektir.

2.5. Çalkalama (Scrambling)

Çalkalama terimi ilk defa olarak Ross (1967) tarafından ileri sürülmüştür. Bu terim, dünyadaki pek çok farklı dilde (Türkçe, Japonca, Hollandaca, Farsça, Korece, Rusça vb.) gözlemlenen farklı sözcük dizilişlerini “özgür sözcük dizilişi” kavramı ile açıklamak için ileri sürülmüştür (Akan, 2009: 11). Daha önce de belirtildiği üzere, çalkalama kavramı ile özgür sözcük dizilişi arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Özellikle, Aydın (2001: 411-412) çalkalamayı “devrik cümle” karşısında konumlandırır ve Türkçede

³⁵ Özellikle, Güneş’in odaklama ve bürünsel konum ile tarif ettiği durum bu yaklaşıma bir itiraz olarak gösterilebilir: “Odaklama ile gelen bürünsel konum kısıtlamaları sözdizimsel olarak sözcüklerin yeniden konumlanmasını da kısıtlayan bir durumdur. Bu da bize Türkçenin aslında tam olarak özgür bir sözdizime sahip olmadığını gösterir.” Bkz. Güneş, Güliz. (2020). “Türkçede Bürün ve Sözdizim Arakesiti”. Kuramsal ve Uygulamalı Sesbilim. Seçkin/Sosyal Bilimler, Ankara.

devrik cümle olmadığını bunun yerine sözcük dizilişinin özgür olduğunu ifade eder. Aydın'a göre, Türkçede neredeyse kısıtlamasız bir çalkalama özelliği görülmektedir (2001: 411).

İmer vd. (2011: 198) çalkalama (scrambling) kavramını tümcenin değişik yerlerde bulunması şeklinde tarif etmişlerdir. Hatiboğlu (1978), Vardar (2002) ve Topaloğlu (2019) ise bu kavrama sözlüklerinde yer vermemişlerdir. Ross (1967) tarafından ÜDD'ye kazandırılan çalkalama terimi Türkçenin söz dizimi ile ilişkilendirilen çalışmalarda kendisine fazla yer bulmamıştır³⁶. Bu durumun en önemli nedeni ise, kavramın çıkış kaynağından (*free word order*) dolayı özgür sözcük dizilişi kavramı ile özdeşleşmesidir.

2.6. Temel Öge/Sözcük Dizilişi

Buraya kadar olan bölümlerde Türkçenin sözcük dizilişinin esnek, oynak, özgür vb. kavramlar ile tarif edildiği üzerinde durduk. Bu başlıkta ise, bu kavramlar ile yakın görünmesine rağmen, ileri sürülen başka bir kavram üzerinde duracağız. Araştırmacılar, genel olarak, Türkçenin söz diziminin *esnek, oynak* ya da *özgür* olduğunda hemfikirlerdir. Bu görüşleri doğrulamak için genellikle üç ögeli (ya da üç kelimeli) cümleler örnek olarak gösterilmektedir. Kimi araştırmacılar ise, bu kavramları kabul etmekle birlikte bu *serbest* dizilişte bazı kısıtlamaların da olduğunu ifade etmektedir. Buradaki kavram olan 'temel öge dizilişi' ise yukarıdaki kavramların geçerliliğini çürütecek bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kavramın kaynağını tam olarak belirlemek zor olsa da Tablo 5'te görüldüğü üzere 'Türkçe bir ÖNE dilidir' şeklindeki kabuller böyle bir terimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Bir diğer ifadeyle, Tablo 5'te yer verdiğimiz araştırmacıları temel öge/sözcük dizilişi kavramını kabul edenler olarak gösterebiliriz. Bu araştırmacılara ek olarak; İnce (1991: 44), Yavuz (2012: 66) ve Sarıkaya (2012: 9) da Türkçenin temel³⁷ sözcük dizilişine sahip olduğunu ve bu temel dizilişin özne+nesne+yüklem şeklinde olduğunu savunanlar arasındadır.

³⁶ Çalkalama (scrambling) kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydın, Özgür. (2001). "Evrensel Dilbilgisi Çerçevesinde Türkçe Öğretimi Üzerine Bazı Uygulama ve Öneriler". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, (Devrik Cümle Karşısında Çalkalama) s. 386-418.; Karimi, Simin. (2008). "Scrambling". *Language and Linguistics Compass*, 2(6), 1271-1293.

³⁷ Kimi araştırmacılar temel kavramı yerine olağan (Özgen, 2010: 53) ve tipik (Önal, 2012: 18) sözcük dizilişi kavramlarını tercih etmişlerdir.

Ancak bununla birlikte, geleneksel kabulün aksine, *temel* öge dizilişini kabul etmekle birlikte bazı sınırlılıkların da olduğunu savunan araştırmacılar vardır. Bu sınırlılığın tarifini ise, bir önceki bölümlerde olduğu gibi, esnek, özgür ve serbest sözcük dizilişi şeklinde yapmışlardır; esnek sözcük dizilişi (Akoğlu ve Acarlar, 2014: 91; Türkoğlu vd., 2019: 56) özgür sözcük dizilişi (Aydın ve Cedden, 2010: 4) ve serbest sözcük dizilişi (İpek, 2020: 156).

Türk dilinin söz dizimi genel olarak Özne+Nesne+Yüklem veya Özne+Tümleç+Yüklem şeklinde tarif edilmektedir. Bazı araştırmacılar bu dizilişi esas alarak temel diziliş kavramını kullanırken bazısı da diğer dizilişlerin mümkün olabileceğini bu yüzden hem temel diziliş hem de esnek/oynak/özgür diziliş gibi kavramları tercih etmektedir. Devrik cümle konusunu da temel öge dizilişi ile açıklamak gerekir; ÖNY dizilişi temel diziliş olarak kabul edildiği için diğer dizilişler kural dışı kabul edilerek *devrik* diye adlandırılmıştır. Sözcük dizilişi genel olarak bu yönde tezahür etmektedir, fakat bu dizilişin temel kabul edilmesi diğer dizilişleri devre dışı bırakmaktadır.

Sonuç itibarıyla, temel öge dizilişi hem devrik cümle-düz cümle karşıtlığını çağrıştırmakta hem de esnek/oynak/özgür diziliş gibi Türk dilinin söz dizimi kanununu tam olarak ifade edemeyen terimler ile bir tenâkuz oluşturmaktadır.

2.7. Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi

Üretken veya Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisinin³⁸ tanımına geçmeden önce bu teorinin geçirdiği farklı evrelere göz atmak gerekir.³⁹ Bu çalışma ve söz dizimi ile olan yakınlığı gözetilerek ÜDD ve ÜDD ile alakalı bazı kavramlara değinilecektir. Bu kavramlardan ise edim, edinç, derin yapı, yüzey yapı ve dönüşüm kavramları ele alınacaktır.

ÜDD'nin ilk aşamasını Chomsky Structure Syntaxiques (1957) isimli çalışmasında belirlemesine rağmen bu çalışmada kuramın gerekçelendirilmesi hakkında fazla detaya yer vermez (Uzun, 2000: 7). Kuramın daha bütüncül şeklini Aspects Of The Theory Of

³⁸ Bundan sonra ÜDD

³⁹ Bu çalışmada ÜDD'nin geçirdiği bütün aşamalara yer vermek mümkün olmadığı için alandaki birkaç çalışma referans verilecektir. Bkz. A. Sumru Özsoy, Chomsky'nin Sözdizim Kuramına Bir Bakış, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 1997; N. E. Uzun, Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe, Multilingual, 2000; Özgür Aydın, Evrensel dilbilgisi çerçevesinde Türkçe öğretimi üzerine bazı uygulama ve öneriler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001; Caner Kerimoğlu, Genel Dilbilime Giriş, 2014.

Syntax (1965) adlı çalışmada görmekteyiz. Bu kuramın felsefik bazı dayanakları da vardır. Biçim-anlam tartışmalarında Chomsky, hem Descartes'in fizik ve metafiziği ayırıp bunların kendi içinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren görüşü hem de evrendeki olguların parça hâlinde kendi içinde değerlendiren Kartezyen (Dekartçı) düşünce sistemini benimser (Kerimoğlu, 2014: 68). Chomsky, bütün dillerin evrensel özellikler taşıdığı düşüncenin (Port Royal Okulu, vb.) son en önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Kuramın başlangıçtaki kabulleri özetle şu şekildedir:

- “İnsan dil yetisiyle doğar.
- Tüm diller eşittir. Daha üstün dil yoktur.
- Evrensel dilbilgisi tüm dünya dillerindeki kuralları içerir ve dönüşümler yoluyla insanların yeni cümleler üretmesini olanaklı kılar.
- Dil cümlelerden oluşan bir yapıdır ve diller sınırlı sayıda öge kullanarak sınırsız sayıda cümle üretebilir. Her dilin sözlüğünde belirli sayıda sözcük vardır. Ancak bu sözcüklerden oluşturulacak cümle sayısı sonsuzdur” (Kerimoğlu, 2014: 68).

Chomsky'nin ÜDD kuramı da bu varsayımların⁴⁰ kabulü ve geliştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. ÜDD'nin bir başka temelini ise Chomsky şu görüşleri ile ifade etmiştir:

“Üretken dilbilgisiyle, tümelere, açık ve iyi tanımlanmış yollarla betimlemeler getiren bir kurallar dizgesini anlatmak istiyorum. Açık ki, bir dilin her konuşanı, diline ilişkin kuralları taşıyan bir üretken dilbilgisini kazanmıştır. Bu, kişinin o kuralların farkında olduğu anlamına gelmez. Hatta farkında olabileceği anlamına da gelmez. ... Üretken dilbilgisi, kişinin dili hakkında söyleyebileceklerini değil, kişinin gerçekten bildiklerini belirlemeye çalışır” (Sezer, 1988: 143-144).

Kuramı sadece bu temel varsayımlar üzerinden açıklamak mümkün değildir. Bu yüzden, kuramın ileri sürdüğü bazı kavramlar üzerinden bir tanımlama yapmak daha faydalı olacaktır:

a. Edinç

⁴⁰ ÜDD'nin dayandığı temel varsayımların ele alındığı çalışma için bkz. Ayhan Sezer, Yabancı Dil Öğretiminde Üretken-Dönüşümlü Dilbilgisinin Yeri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1988.

Chomsky'e göre edinç⁴¹ “konuşmacı-dinleyicinin kendi dili hakkındaki bilgisidir” (1965: 4). ÜDD'nin dayandığı temel iki bileşenden birincisi olan edinç, ÜDD kuramında bir dilde daha önce hiç üretilmemiş tümcelerin konuşucu ve dinleyiciler tarafından üretilip yorumlanabilmelerini açıklayan içsel dil bilgisi, dil yetisi (İmer vd., 2011: 111) olarak da tarif edilmektedir. Bir başka ifadeyle, konuşan öznenin bilmediği, işitmediği veya söylemediği bütün cümleleri üretebilme ve anlayabilme imkânı veren dil kabiliyetidir (Kıran, 2002: 157). Bu tariflerden daha kapsamlı bir tanımı Külebi yapmıştır: “Edinç, kişinin anadilinin ses, biçim, dizim ve anlam yapıları bilgisini içerir” (1997: 77).

Tanımların genelinde edinç soyut dil yetisi olarak ele alınmıştır. Doğal olarak, edincin bu soyut özelliği, edim'in somut dil kullanımına bağlıdır. Edim'e geçmeden önce, edincin ‘özel edinç’ yani, özel olarak öğrenebilen -örneğin, farklı dillerdeki özel kurallar- ve ‘evrensel edinç’ yani, doğuştan gelen evrensel dil yetisi ya da dil evrenselleri şeklinde bir ayırımı da sahip olduğunu belirtmek gerekir.

b. Edim

Chomsky, edimi⁴² “somut durumlarda dilin fiilî kullanımı” olarak tarif eder (1965: 4). Edim, edincin konuşucular tarafından dilin kullanımı sırasında gerçekleşen somut dil olayıdır (Kıran, 2002: 158). Başka bir ifadeyle, soyut bilginin (edincin) dışavurumu ya da yansımasıdır.

Bellek sınırlamaları, yorgunluk, gerginlik, dikkat, bir söyleme duyulan ilgi derecesi vb. faktörler edincin tam olarak yansımasını yani edime dönüşmesini engeller (İmer vd., 2011: 110). Ancak bununla birlikte, uygun şartlarda, dışarıdaki faktörler ortadan kalktığında, edinç ve edimin birbiri ile eşitlendiği kabul edilmektedir (Radford, 1988: 3-7).

Edinç - edim ayrımı her ne kadar F. De Saussure'nin dil - söz karşıtlığını anımsatsa da Chomsky, F. De Saussure'nin dil anlayışına karşı çıkar (Kıran, 2002: 158-159). Saussure, dili toplumsal, sözü de bireysel/ferdî olarak ele alırken Chomsky, edinci sonsuz sayıda

⁴¹ Başka çalışmalarda kompetans, yeti ve selika gibi isimlendirmeler de mevcuttur. Bkz. Ethemoglu 1983: 135; Hassân, 2019: 576.

⁴² Performance, performans. Bkz. Armağan Ethemoglu, Kompetans ve Performans Konusunda İnsan Açısından Bir Değerlendirme Modeli, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (özel sayı), 1983.

tümce üretmeyi sağlayan sonlu bir işleyiş biçimi ve edimi de bu yeteneğin gerçekleşmesi olarak ifade eder.

Son olarak, edinç ve edim kavramları daha sonraki aşamalarda bazı değişikliklere uğramış ve farklı birer isim kazanmışlardır. Edinç, içselleştirilmiş dil (İ-dil) edim ise dışlaştırılmış dil (D-dil) ile eş anlamlı olarak kullanılmışlardır. Buna göre, İ-dil, insanın beyninde bulunan, dilbilgisel yapılar ile ilgili kurallar kümesinin oluşturduğu dildir. D-dil ise, konuşanların dile getirdiği gerçek cümleler kümesini oluşturmaktadır (Külebi, 1997: 77-78).

c. Derin Yapı

Edim-Edinç'e ek olarak derin yapı-yüzey yapı terimleri Standart Kuramın (standart theory) kavramlarıdır. Derin yapı⁴³, soyut cümle yapısıdır ve dilin anlam temelinin oluşturmaktadır (Kıran, 2002: 159). Edim - edinç karşılığında olduğu gibi, derin yapı zihnin derinliklerinde olduğu düşünülen ve söz diziminin anlam bakımından yorumlanmasını içeren yapıyı karşılamaktadır. Yüzey yapı ise derin yapıların 'dönüşüm'lerden geçerek dışa vurulan yapılardır (Müldür, 2016: 65). Derin yapı - yüzey yapı ayrımı, Port-Royal Okulunun hüküm (judgement) ve önerme (proposition) ayrımına dayanmaktadır (Altınörs, 2014: 110). Derin yapı terimi hükmü, yüzey yapı ise önermeyi karşılamaktadır. Chomsky, bu karşılığı Port-Royal dilbilgisinde verilen şu örnekle açıklamaya çalışır: Invisible God has created the visible world (Görülme-yen Tanrı, görülen dünyayı yarattı). Bu cümlede mevcut hükmün yanında derin yapıda üç soyut hüküm saklıdır: "Tanrı görülmez.", "Tanrı dünyayı yarattı.", "Dünya görülür." Dolayısıyla, derin yapıdaki anlamlar yüzey yapıda somut bir şekil almasalar da onların varlığı yüzey yapıdaki bazı ipuçları ile tespit edilebilmektedir (Müldür, 2016: 65).

d. Yüzey Yapı

Yüzey yapı, derin yapılara uygulanan dönüşümler sonucunda ortaya çıkan somut tümcelerdir (Kıran, 2002: 159). Bir başka ifadeyle, derin yapıda var olan anlamların açıklanış biçimi ve sözcüklerle ifade edilmesidir (İnce, 1991: 43).

⁴³ Dönüşümlü gramerde temel, uzak ve birincil yapı. İng. Deep structure, daha sonra anlam değiştirerek D-yapı (D-Structure) adını almıştır. Kavramla ilgili kuşku-kuramda görünmeye başlamış ve son gelişmeler ile ortadan kalkmıştır (bkz. Chomsky, 1995).

Yüzey yapı dilin fonetik biçimini belirler. Anlamın taşıyıcılığını ve düşüncenin arka planını derin yapı oluşturmaktadır. Bu durum, anlamın sadece derin yapıda aranması gerektiği tezini desteklemektedir. Nitekim, kuramın iki aşamasında da böyle olmuştur. Fakat, kuramın üçüncü aşamasında Chomsky, anlamın yüzey yapıda da oluşabileceğini kabul etmiştir (Kıran, 2002: 160). Son olarak, kuramın son aşaması olan Yetinmeci Program'da (Minimalist Program, 1995) derin yapı (d-yapı) ve yüzey yapı (y-yapı) ayırımına yer verilmemiştir.

e. Dönüşüm

Chomsky (2002: 124) dönüşüm kavramını “iki cümle dizisi ya da iki yüzey yapısı arasında bir ilişki değildir; sınırsız bir cümleler sınıfını tanımlama görevini yapısal tanımlamalara veren yasalar dizgesi içindeki bir yasa.” olarak tarif eder.

Derin yapıdaki anlamlar dönüşümler yoluyla farklı yüzey yapılara dönüştürülmektedir. Derin yapı ve yüzey yapı arasındaki bağlantıyı açıklayan kurallara dilbilgisel dönüşümler denir. Chomsky, ÜDD terimini kullanmasının nedenini bu kavrama isnat etmektedir (Chomsky, 2018: 169).

Dönüşüm, cümle öğelerinin zaman içinde hem kalıcı hem de geçici yer değiştirmelerini ifade etmektedir (Zengin, 2018: 21). Dönüşümler belirli bazı işlemler uygulanarak meydana gelir. Bunlardan temel olanları silme, ekleme, değişim ve deyiştirimdir (Huber, 2013: 238). Diğer kavramlar ile kıyaslandığında dönüşümün morfolojik yer ödünçlemesi ile yer deyiştirme bakımından bir benzerlik taşıdığı söylenebilir. Dizim ya da diziliş açısından farklı dizilişlere imkân sağlayan bu yer deyiştirme özelliği iki kavramında başvurduğu yöntemlerden birisidir.

2.8. Bilgi Yapısı

Bilgi yapısı (information structure) kavramı da genellikle söz dizimi (sözcük dizilişi) ile ilişkilendirilen bir terimdir. Türk dili ve bilgi yapısı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı fazla değildir. Buna rağmen, İşsever'in (2000) Türkçede Bilgi Yapısı adlı doktora tezi alandaki büyük bir boşluğu doldurmaktadır. İşsever, bilgi yapısını biçim ve kullanıma ait süreçlerin bir arada ve etkileşimli olarak işlediği ve biçimsel ürünlerin kullanımsal etkenler bağlamında yorumlandığı kullanımsal bir süreç şeklinde tarif

etmektedir (2000: 1). Bilgi yapısı hakkındaki çalışmaları ile bilinen Engdahl ve Vallduvi (1996: 2) ise bilgi yapısının dilbilgisindeki konumunu üç madde ile belirtmişlerdir:

“Bilgi yapısı, sözdizimsel ve sesbilimsel süreçlerle birebir ilintili olduğu için dilbilgisinin içsel bir parçasıdır.

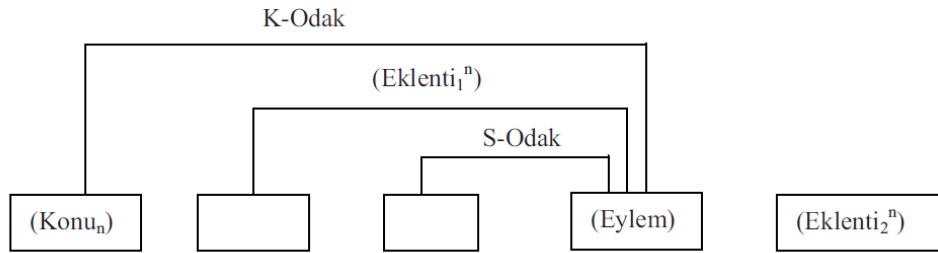
Bilgi yapısının kurgusal gösterimi, dilin yapısal gösteriminden bağımsızdır.

İngilizce gibi dillerde bilgi yapısının sesbilim ve bürün ile; Türkçe ve Macarca gibi dillerde ise sözcük dizilişi ile doğrudan ilişkisi vardır” (Özgen, 2010: 24).

Bilgi yapısı, genellikle konu (topic, theme, link), odak (focus, rheme) ve yorum (comment) gibi terimler ile açıklanmaktadır (İşsever, 2000:1). Konu, konuşan tarafından ne, kim vs. olduğu bilinen ve dinleyen tarafından da öyle olduğu varsayılan bilgi demektir (Uzun, 2006: 16). Cümlelerin konu dışında kalan bölümü yorumu temsil etmektedir. Konuşucu yorumdaki bilginin dinleyici tarafından bilinmediğini öngördüğü için konuyu oluşturan bilgi ‘eski bilgi’, yorumu oluşturan bilgi ise ‘yeni bilgi’ olarak adlandırılmaktadır (Uzun, 2006: 17). Söz gelimi, üç ögeli (kelimeli) şu cümlede: Adam kapıdan baktı (adam: konu, kapıdan: odak, baktı: yorum) kapıdan odağı temsil etmektedir. Ayrıca, cümlelerin en vurgulu⁴⁴ ögesini de temsil etmektedir.

İşsever’e göre aşağıdaki şemada bilgi yapısının Türkçe cümlelerin yüzey yapısında nasıl bir düzenleniş içerdiği görülmektedir:

Şekil 1: Bilgi Yapısının Türkçe Cümlelerin Yüzey Yapısındaki Düzenlenişi

Kaynak: İşsever, 2000: 117.

Bu şema bilgi yapısı hakkında genel kanaati yansıtıyor diyebiliriz. Şemayı değerlendirmek yerine, İşsever’in (2000: 121) Türkçede bilgi yapısının tek başına sözcük dizilişi ile yansıtılmadığı görüşü üzerinde duracağız. İşsever (2000:188) Türkçede bilgi yapısının yüzey yapı görünümünün yorumlanmasında sesbilimsel ve sözdizimsel

⁴⁴ “Odaklama yoluyla konuşucu, yeni bilgi kümesi üzerinde bir seçim yapma hakkına kavuşur.” (Uzun, 2006: 17).

araçların bir arada işlediğini ileri sürmektedir. Buna ek olarak, Konu (t-başı/tümce başı), odak (e-öncesi/eylem öncesi) ve yorumu ‘Türkçede e-arkasında vurgulu birimler bulunamayacağından’ her daim sonda konumlandırmaktadır. Buradaki konu, odak ve yorumu özne, nesne ve yüklem şeklinde düşünürsek bilgi yapısının da temel sözcük dizilişi (ÖNY) ile aynı bir mantığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, odak (odaklamanın) verdiği imkânlar ile konu, odak ve yorumun konumları değişkenlik göstermektedir. Genel ve yaygın bir diziliş olarak İşsever’in şeması (2000: 117) kabul edilebilir. Fakat, diğer dizilişlerin de imkân dâhilinde olması ve ihtiyaç hâlinde tercih edilmesi **morfolojik yer ödünclemesi** ile tayin edilecek bir kanunu gerektirmektedir.

2.9. Cümlede Vurgu, Tonlama ve Odaklama

Hem söz dizimi hem de ses bilgisi ile ilişkilendirilebilecek olan vurgu, tonlama ve odaklama terimleri dil bilgisi ve dilbilimi çalışmalarında parçalarüstü birimler⁴⁵ olarak adlandırılmaktadır (Ergenç, 1995: 22; Hengirmen, 1999: 304; Eker, 2010: 279; Torun, 2009: 22; Aksan, 2015: 66). Eker, vurguyu konuşma esnasında sözcüklerdeki bir hecenin diğer hecelere göre daha yüksek bir ses tonu ve daha baskılı bir biçimde söylenmesi şeklinde tarif etmiştir (2010: 279). Araştırmacılar, genel olarak, kelime vurgusu, kelime grubu vurgusu ve cümle vurgusu olmak üzere üç vurgudan bahsederler (Eker, 2010: 280; Torun, 2009: 23; Toptaş, 2016: 674). Konumuz gereği, *cümle vurgusu* üzerinde duracağız. Genel kabule göre, cümle vurgusu yüklem üzerindedir. Önemi belirtmek istenen (ya da vurgulanmak) istenen öge yükleme yaklaştırılarak vurgulu hâle gelir. Ayrıca, cümledeki önemi vurgulanmak istenen ögeye göre vurgunun yeri değişebilmektedir (Şimşek, 1987: 31; Koç, 1996: 644; Banguoğlu, 2019: 120; Ediskun, 2017: 95). Demircan ise vurgulamayı “yeni bilgi” odaklama ile eş anlamlı kullanmıştır (1981: 158). Torun, cümle vurgusunun işlevsel değeri üzerinde durur ve konuşanın cümleye yansıyan psikolojik durumunu görmek için farklı dizilişlerdeki cümlelerin yapısındaki vurgunun işlevsel değerini belirlemek gerektiğini ifade eder (2009: 43).

Torun, tonlamayı cümlelerin seslendiriliş sürecinde meydana gelen, cümlede anlam ayırıcı işlev üstlenen ve cümle tiplerinin belirlenmesinde de etkili olabilen bir parçalarüstü birim olarak tanımlamıştır (2009: 23). Tonlama, bazı çalışmalarda *ezgi* (Hengirmen, 1999: 178-

⁴⁵ Bunlara ek olarak, *ezgi*, *durak*, *süre* ve *kavşak* kavramları da parçalarüstü birimler olarak sayılmaktadır (Hengirmen, 1999: 304; Torun, 2009: 23; Yüksel, 2019: 8).

179) ve *titremleme* (Hatiboğlu, 1978: 118; Vardar, 2002: 143; Karaağaç, 2017: 146) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Karaağaç, titremlemeyi (tonlamayı) bir söz dizimi vurgusu olarak tarif eder; bu vurgu ise bir ezgi vurgusudur (2017: 146). Börekçi, cümlede ezgi ve titremnin anlama katkı yapacak şekilde kullanılmasına tonlama (titremleme) denilir tarifi ile tonlama ile anlam arasında bir ilişki kurmuştur (2005: 195-196). Turan'a göre, tonlama söz dizimi esnasında fakat söz diziminin dışında bir vurgulama türü ve vurgu sisteminin dışında bir fonetik öğedir. Turan, cümlenin yapısından bağımsız işleyen bir unsur olduğu için, tonlamanın yer ödünçlemesi ile ilgisi bulunmadığını belirtir (2011: 913).

Odaklama⁴⁶ terimi geleneksel dil bilgisi kitaplarından ziyade dilbilimi kitaplarında ele alınmıştır. Vardar ve Hengirmen'de odak ve odaklaştırma olmak üzere iki terim geçmektedir. Vardar, odaklaştırmayı (focalisation) "söylemde odak konumuna getirme" (2002: 150); Hengirmen ise temel sözcük dizilişine göre doğal odak konumunda bulunmayan bir ögenin odak konumuna gelmesi şeklinde tanımlamıştır (1999: 284). Vardar, odaklamayı söylem bağlamında, Hengirmen ise cümle bağlamında ele almıştır. Ergenç, odaklamayı konuşucunun, bildirim işlevi esnasında dinleyicinin dikkatini çekmek istediği bilgi ya da bilgi öbekleri üzerinde yaptığı ton değişikliği şeklinde tanımlayarak odaklamayı konuşma dili açısından ele almıştır (1995: 25).

Demircan (2000: 12) cümle içinde yeni bilgi veren ögenin hecesinde vurgu ve perde değişimi kullanılarak onun diğer öğelerden ayrılması şeklinde tanımladığı odaklamayı cümle düzeyinde ele almış ve beş ayrı odaklama⁴⁷ biçiminden söz etmiştir: 1.Olağan odaklama, 2.Odaklayıcı kullanma, 3.Vurgu kaydırma, 4.Devrik dizim, 5.Vurgulu heceyi değiştirme (1981: 159-161). Söylem, konuşma dili, cümle ve *devrik dizim* bağlamında ele alınan odaklama kavramı sözcük dizilişi ile doğrudan bağlantılı olmasa da cümlenin farklı dizilişlerini açıklamada yardımcı bir etken olabilir.

⁴⁶ Odaklaştırma (Hengirmen, 1999: 284; Vardar, 2002: 150), Eylem Önüne Eklenme (Uzun, 2000: 336).

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Demircan, Ömer. (1981). Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 26 (1978-1979), 157-163. ve Demircan, Ömer. (2015). Türkçenin Sezdizimi. Der Yayınları, s. 151-155.

2.10. Yer Ödünçlemesi

Buraya kadar olan kısımlarda Türk dilinin söz dizimi ile ilişkilendirilen kavramlara yer verdik. Özel olarak, konumuz gereği, cümle ve diziliş ile alâkalı terimlere değinmeye çalıştık. Bu kısımda, bu tezin hazırlanmasında esas aldığımız terimi detaylı bir şekilde anlatmaya çalışacağız. Öncelikle, Zikri Turan tarafından ilk defa kayda geçirilen yer ödünçlemesi terimi hakkındaki kaynağımız Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi (Turan, 2011: 908-915) bildirisidir. Bu bildiriden hareketle terimi ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız. Söz dizimi ve sözcük dizilişi ile ilgili önem atfedilen kavramların başında devrik cümle, esnek yapı, oynak dizim vb. gelmektedir. Özellikle, öğelerinin veya yüklemine göre tayin edilen devrik cümle meselesi iki farklı cümle yapısı görüntüsü çizmektedir. Fakat, söz diziminin ekleşme ve kelimelerden oluşan fonksiyon ve anlam unsurları ile onların diziminden hariç vurgu unsurları ve dizime sahip olması, bilhassa her iki söz dizimi unsuru çeşidinin sözün yapısında nasıl bir sıralanma/dizilme karşıtlığına sahip olduğunun belirlenmesi cümledeki tek bir yapının bulunduğu dair çözümlemenin dayanaklarını oluşturmaktadır (Turan, 2011: 908).

Terimi ana hatlarıyla şu şekilde tasvir edebiliriz;

- a. “Cümlede, kuruluş cümlesinin bildirimi ile cümlenin muhatabına aktarılma şartlarının bildirimi arasında bildirme karşıtlığı kuran (morfolojik yer ödünçlemesi) ve söz dizisinin fonetik uyumuna dayanan morfofonetik yer ödünçlemesi olmak üzere iki türlü yer ödünçlemesi vardır” (Turan, 2011: 917). Konumuz gereği **morfolojik yer ödünçlemesi** üzerinde duracağız.
- b. Yer ödünçlemesi terimi, söz dizimi ile alâkalı olarak daha önce bahsi geçen kavramların yerine teklif olarak değil, bu kavramları geçersiz kılmakla birlikte, cümledeki söz diziminin yapısını kuran kanunun ortaya çıkardığı görüşler arasındaki ilişki düzeninin açıklanması sürecinde yeni içeriği karşılamak için inşa edilmiştir (Turan, 2011: 908). Ayrıca, bu terime Türk dilinin bütün dönemlerinden örnek olabilecek cümleler bulunmaktadır. Bu çalışmanın 3. Bölümü de yer ödünçlemesine farklı dönem ve diyalektlerden örnekler sunmaktadır.
- c. Turan, (2011: 911) “kedi atladı” ve “atladı kedi” cümleleri üzerinden ortaya çıkan yapı unsurlarını şu şekilde açıklamıştır:

1. Kedi atladı cümlesinin kuruluş denklemi, kedi anlamıyla yardımcı unsur (tamlayan) ve atla-Ø- anlamıyla asıl unsur (tamlanan) görevlendirilmesi ile oluşan kedi atla-Ø- fiili oluşuyor. Atla-Ø- fiiline eklenen geçmiş zaman ve 3.şahıs ekleriyle fiilin çekimi yapılarak cümlenin kuruluşu tamamlanıyor. Cümlenin bu kuruluşunda hem anlam hem de görev ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişki zaman ve şahıs ekiyle bir hüküm şeklinde yorumda birleştirilmiştir.
2. Anlam ve görev ilişkisi sırasına ek olarak, bu unsurlara hâkim olan vurgu düzeni bulunmaktadır. Vurgu, yardımcı unsurda (kedi) yüksek asıl unsurda (atladı) ise düşüktür. Bundan hareketle, cümlede gözlemlenen iki karşıtlık, denklik ilişkisi oluşuyor; söz dizisi ve vurgu dizisi.
3. Cümledeki bu yardımcı unsur ve asıl unsur sırasına göre tayin edilen söz dizisi ile *kedi atladı* şeklinde aktarılmaya hazır bir mesaj ya da bildirim elde edilmiştir. Cümlenin kuruluş denklemi bu bildirimini temin etmektedir. Fakat, bu bildirim hangi şartlarda bildirileceği aktarma zamanında ortaya çıkmaktadır. Bu durum, aktarma şartları ile belirlenebilecek ikinci bir bildirimdir.
4. İkinci bildirim ikinci bir cümle yapısını gerektirmemektedir. Bunu kedi atladı ve atladı kedi cümlelerini mukayese ettiğimiz zaman net bir şekilde görmekteyiz; her iki cümlede de mesaj, kedinin atlamasıdır. Kelimelerin sadece telaffuz sırası değişmiş olup yardımcı unsur(tamlayan)-asıl unsur(tamlanan) ilişkisi aynen devam etmektedir. Diğer bir deyişle, anlam ve görev unsurlarının telaffuz sırası değişmiş, fakat vurgu dizisinin sırası değişmemiştir. Bu kelimelerin kendilerine ait olmayan vurgu sırasını ödünç olarak kullandıkları manasına gelmektedir.
5. Böylelikle, yer ödünçlemesi, cümlenin mesajının bildirimine ek olarak aktarıldığı şartların bildirimine de yansıtan yapının bir parçası olmaktadır. Müstakil, ayrı bir cümle yapısını temsil etmemektedir.
- d. Yer ödünçlemesinin tanımı ise şu şekildedir: “cümlede görevli anlam unsurlarını cümlenin muhatap olduğu şartlar bakımından yorumlayıcı, cümlede hükme bağlanan fikri/anlamlar arası ilişkiyi, aktarma şartları nezdinde biçimlendirici elemanlardan biridir.” (Turan, 2011: 913).

Yer ödünçlemesi terimi cümlenin aktarılmasının bir vasıtası olarak da ifade edilebilir. Kelime veya öge sayısının değişkenlik göstermesi bu vasıtanın çeşitli ve zengin

kullanımlarının da artacağı anlamına gelmektedir. Burada, takibi yapılması gereken iki karşıtlık, denklik ilişkisi⁴⁸ bulunmaktadır; cümlenin kuruluş düzeni ve yer ödünçlemesi.

Böylelikle, diğer bahsi geçen kavramların göz ardı ettiği cümlenin kuruluş düzeni (söz dizisi) ve vurgu düzeni (bunun aktarılma vasıtası olarak yer ödünçlemesi) Türk dilinin sözcük dizilişini tayin ederken başvurulacak ilk terim olarak görülmektedir. Temel, özgür, esnek, oynak, devrik, çalkalama vb. kavramlar cümlenin kuruluş yapısı (ya da öge dizilişi) esas alınarak genel bir kaide olarak kullanılmışlardır. Ancak, buna paralel olarak gözlemlenen bir de vurgu düzeni bulunmaktadır. Bu vurgu düzeninin aktarma vasıtası olan yer ödünçlemesi bu kavramların temas edemediği boşlukları doldurmaktadır.

2.11. Değerlendirme

Türk dilinin söz dizimi ile ilişkilendirilen kavramları, birinci bölümdeki konularda dâhil olmak üzere, genel hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Türk dilinin ekleşme dizisinin karşıtlık düzeninin⁴⁹ bir parçası olan yardımcı unsur-asıl unsur; tamlayan ile tamlanan karşıtlık ilişkisi ihmal edildiği için söz dizimi, cümle ve cümlenin öğeleri kavramlarında bazı eksik/hatalı tespit, tarif ve tasnifler tespit edilmiştir.
2. Türk dilinin söz dizimi ile ilişkilendirilen kavramları ise, genel anlamda benzer konulara temas etmişlerdir. Kavramları kendi içinde şu şekilde tasnif edebiliriz:

⁴⁸ Bu ilişkiyi Turan (2011: 915) şu şekilde ifade etmiştir: “Cümle, bütün örnekleri aynı karşıtlıklar denklemine ifade eden tek bir yapıya sahiptir: Bu yapı, esasen fiil-zaman eki+şahıs eki ekleşmesinden ibaret; anlam unsuru olan fiilin birden çok üyeden (→ tamlamalı) meydana gelmesi halinde, yardımcı unsur→ asıl unsur görev sırasında oluşan söz dizisi ve ona aynı sırayla eşlik eden bir vurgu dizisinin karşıtlıklarında vücut bulan cümlenin kuruluş düzeni ile anlamlı söz üyelerinin vurgu dizisi ve görev yönü sabit kalıp telaffuz sıralarının değişkenlik ilişkisi göstermesi kuralının bir ifadesi ve cümlenin aktarılmasının vasıtası olan yer ödünçlemesi arasındaki kesintisiz karşıtlıktan teşekkül etmektedir. Daha kısa olarak, unsurlarının, içeriğini bir hüküm halinde bildiren kuruluş dizisi ile yer ödünçlemesi oluşturan aktarma durumlarındaki dizisi arasındaki karşıtlık ilişkisine dayanan tek bir cümle yapısı vardır, diye de ifade edilebilir.”

⁴⁹ “Cümle aşaması dahil, Türk dilinin bütün unsurları ekleşme bilgisi adı ile adlandırılabilir bir düzen içerisinde teşekkül ve inkişaf etmiştir. Ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni adı ile karşılanabilecek bu düzen, isim ve fiil sınıfları, kelime ile kelime, kelime ile ek, ek ile ek; anlam ile işlev, işlev ile işlev, alt işlev ile üst işlev; yardımcı unsur ile asıl unsur; tamlayan ile tamlanan; yandaş ile yandaş ve öncelik ile sonralık arasındaki karşılıklı var etme/karşıtlık ilişkisine göre şekillenip işleyen bir denklemdir” (Turan, 2018: 105).

- a. Diziliş/sözcük dizimi⁵⁰; sözcük dizilişi (word order), devrik cümle, esnek yapı/oynak dizim, özgür sözcük dizilişi, çalkalama (scrambling), temel öge dizilişi, morfolojik yer ödünçlemesi
 - b. Ses bilgisi; bilgi yapısı, cümlede vurgu, tonlama ve odaklama
 - c. ÜDD
3. 1.3.'te sorgulanan Türk dili bir ÖNT/ÖTY dilidir yargısının esas alındığı kavramları; sözcük dizilişi/kelime sırası, devrik cümle, temel öge dizilişi ve bilgi yapısı şeklinde konumlandırabiliriz.
 4. Bu yargıyı kabul etmekle birlikte, diğer dizilişlerin de mümkün olduğunu savunan kavramlar ise; esnek yapı/oynak dizim, özgür sözcük dizilişi, çalkalama (scrambling) şeklindedir.
 5. Cümledeki vurgu, tonlama ve odaklama kavramları ise hem ses bilgisi hem de söz dizimi kapsamında değerlendirilmiştir.
 6. ÜDD kavramı bir teori olarak ileri sürüldüğü ve zaman içinde belirli aşamalardan geçtiği için bahis olunan konuya dair dönüşüm kavramı ön plana çıkmaktadır.
 7. Birinci maddede işaret edildiği üzere, Türk dili –özellikle, cümle ve söz dizimi- bütün unsurları ekleşme bilgisi ile tarif edebileceğimiz bir düzene sahiptir. Çalışmadaki mevcut kavramlar, bu düzenin bir parçası olan cümlenin kuruluş düzenini esas almışlar; ya kesin hükümler ileri sürmüşler ya da bu kesinliği kabul etmekle birlikte diğer dizilişlerinde mümkün olduğu bir diziliş kanunu tespit etmişlerdir. Ancak bununla birlikte, morfolojik yer ödünçlemesi, cümlenin kuruluş düzenini, bu düzene paralel olarak gözlemlenen cümledeki vurgu düzenini ve cümlenin mesajının bildirimine ilave olarak aktarıldığı şartların bildirimini de yansıtan bir söz dizimi kanunu olarak teklif edilmiştir.
 8. Bundan hareketle, mevcut sorunların çözümünü morfolojik yer ödünçlemesinin temas ettiği başlıklar altında tekrar değerlendirme ihtiyacı hâsıl olmuştur.
- Söz konusu ihtiyaca kapsamlı bir cevap verme niteliği taşıyan bu çalışmanın 3. bölümü de yukarıda bahsi geçen faktörler dikkate alınarak incelenmelidir.

⁵⁰ Bilgi yapısının sözcük dizilişi ile olan doğrudan ilişkisi, ÜDD'nin dönüşüm ve taşıma kavramları ve cümledeki vurgu ve odaklama durumları da bu başlık kapsamında düşünülebilir.

BÖLÜM 3: TÜRK DİLİNDE MORFOLOJİK YER ÖDÜNÇLEMELERİ

3.1. Morfolojik Yer Ödünçlemeli Örnekler, Yer Ödünçlemeli Örneklerin Kuruluş Cümleleri ve Kuruluş Cümlelerinin Günümüz Türkçesine Aktarılması

3.1.1. Tarihî Diyalektler

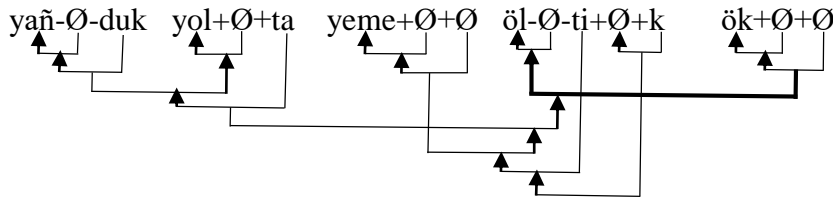
Köktürkçe

yañduk yolta yeme öltik ök

(OA T-100/9)

(←yeme yañduk yolta ök öltik)

“Yine dağılmış yolda hep öldük”

öñre kıtañda biriye tabğaçda qırıya qurıdınta yırıya oğuzda iki üç biñ sümüz kelteçimiz
bar mu ne

(OA T-100/7)

(←ne öñre kıtañda biriye tabğaçda qırıya qurıdınta yırıya oğuzda iki üç biñ sümüz
kelteçimiz bar mu)

“Acaba Doğu’da Kıtay’dan, Güney’de Çin’den, Batı’da Batılılardan, Kuzey’de Oğuz’dan
iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı?”

(←kızıl kanım töküti qara terim yügürti işig küçüg birtim ök)

(OA T-112/2)

ök kızıl kanım töküti qara terim yügürti işig küçüg birtim

“Hep kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi gücü verdim”

(←uzun yelmeg yime itım oğ)

(OA T-112/2)

yime uzun yelmeg oğ itım

“Yine uzun keşif kolunu hep gönderdim”

(←arquy qarğug ulğartdım oğ)

(OA T-112/3)

arķuy ķarġuġ oķ ulġartdım

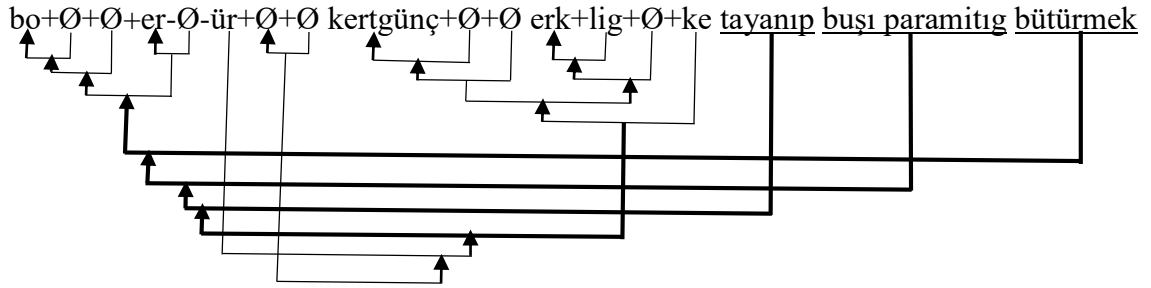
“Siperi, nbet yerini hep byttm”

Eski Uygur Trkesi

bo err ķertġun erkligke tayanıp buşı paramitġ btrmek (AY IV/363, 1-3, s.281)

(←ķertġun erkligke tayanıp buşı paramitġ btrmek bo err)

“İnan yeteneġine gvenerek sadaka mkemmelliyetini tamamlamak budur”

bo err ytin ġi ġi al altag ze bodi tegme tuyunmak kġlġ bulġuluk btrglk tıtag (AY IV/273, 9-11, s.275)

(←ytin ġi ġi al altag ze bodi tegme tuyunmak kġlġ bulġuluk btrglk tıtag bo err)

“Yedinci eşitli ara ile Bodhi denilen aydınlanma zihniyetini elde etmek ve tamamlamak iin sebep budur”

bo ttir tokuzun k ksn paramitġ tıtag (AY IV/309, 21-23, s.277)

(←tokuzun k ksn paramitġ tıtag bo ttir)

“Dokuzuncu gcn mkemmelliġi (olan) sebep budur”

bo ttir tznler oġlıya beş trlġ nomlarka tayanıp ekinti (a)hşap(u)t paramitġ tkel btrmek (AY IV/588, 3-5, s.294)

(←tznler oġlıya beş trlġ nomlarka tayanıp ekinti (a)hşap(u)t paramitġ tkel btrmek bo ttir)

“Ey asiller oġlu! Beş tr ġretiye gvenip ikinci ahlak faziletini btnyle tamamlamak budur”

bo err beş (AY IV/1162, 19, s.327)

(←beş bo erür)

“Beş (tür) budur”

ol erür bışrunmak yol

(AY IV/1312, 22, s.336)

(←ol bışrunmak yolerür)

“O, (meditasyona ilişkin) yetiştirme yoludur”

bar antag tınl(ı)glar teñri ajunun tapladaçı

(AY IV/1418, 10-11, s.342-343)

(←antag tınl(ı)glar teñri ajunun tapladaçı bar)

“Böylesi canlılar gibi, Tanrı varoluş biçimini kabul eden(ler) mevcuttur”

bar antag tınlıglar biligsizi küçlüg

(AY IV/1463, 6-7, s.345)

(←antag tınlıglar biligsizi küçlüg bar)

“Böylesi canlıların bilgisizliği ve şiddeti vardır”

bo erür tınl(ı)glarınñ köñüldeki yorıklarınñ adırtı

(AY IV/1472, 15-17, s.346)

(←tınl(ı)glarınñ köñüldeki yorıklarınñ adırtı bo erür)

“Canlıların gönüldeki davranışlarının farkı budur”

bo erür bilge biliglig öğretinmek bışrunmakları

(AY IV/2236, 9-10, s.389)

(←bilge biliglig öğretinmek bışrunmakları bo erür)

“Bilgili (olmak için) uygulama yapmak (ve meditasyonda) olgunlaşmak bu şekildedir”

ortonkı erksinmekke tegmiş teñ köñüllüg tınlıglarka

(AY IV/2437, 24, s.401)

(←ortonkı erksinmekke teñ köñüllüg tınlıglarka tegmiş)

“Ortadaki egemenliğe ve denk gönüllü canlılara ulaşmış(tır)”

bo tétir tözünler oğlıya p(a)ramit temek

(AY IV/2723, 21-23, s.418)

(←tözünler oğlıya p(a)ramit temek bo tétir)

“Ey asiller oğlu! Fazilet demek budur”

antag ol antag ol ulug ezruaya k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg

(AY IV/3329, 14-15, s.455)

(←antag ol ol ulug ezruaya k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg antag ol)

“Böyledir. Ey böyle yüce Brahmā Tanrı! Sen (ona) arz etmiş gibisindir”

bo tétir bo nom erdini küçinte ken ken ajunlarta bulguluk bütürgülük d(a)r(a)ni nomlar

(AY IV/3390, 1-3, s.459)

(←bo nom erdini küçinte ken ken ajunlarta bulguluk bütürgülük d(a)r(a)ni nomlar bo tétir)

“Bu öğreti mücevheri gücünden sonraki varlıklarda (bulunan) ve tamamlanılan büyüğü öğretiler bu şekildedir”

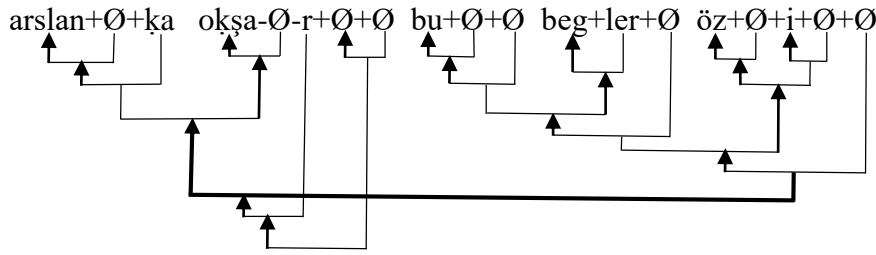
Karahanlı Türkçesi

arslanķa oķsar bu begler özi

(KB 784)

(←bu begler özi arslanķa oķsar)

“Bu beyler aslana benzer”

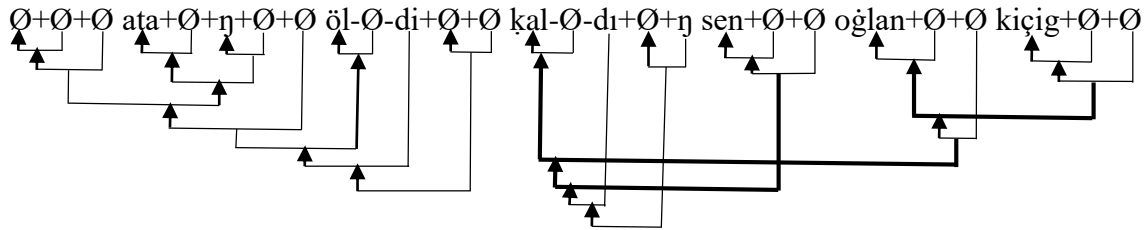

ataŋ öldi ķaldıŋ sen oğlan kiçig

(KB 1793)

(←ataŋ öldi sen kiçig oğlan ķaldıŋ)

“Baban öldü, sen küçük çocuk olarak kaldın”

kitābķa bitindi bu ĥaķan atı

(KB 115)

(←bu ĥaķan atı kitābķa bitindi)

“Bu hakanın adı kitaba yazıldı”

kötürdi kamuğka yetürdi bilig (KB 302)

(←kamuğka kötürdi bilig yetürdi)

“Her şeye bilgisi ile nüfuz etti”

ne eğgü bolur beg ol eğgü kişi (KB 457)

kişilik bile itse il kün işi

(←ol eğgü kişi il kün işi kişilik bile itse ne eğgü beg bolur)

“O iyi insan halkın içini insaniyet ile yaparsa ne kadar iyi bir bey olur”

neçe satğag erse bu eğgü kişi (KB 919)

ökünmez yarın anda itlür işi

(←bu eğgü kişi neçe satğag erse yarın anda ökünmez işi itlür)

“Bu iyi insan ne kadar mağdur olursa olsun yarın orada/o iște pişman olmaz ve işi düzelir”

otunluğ bıvalık yavalık kamuğ (KB 931)

isizler kılnıçı bolur ay uluğ

(←ay uluğ otunluğ bıvalık yavalık kamuğ isizler kılnıçı bolur)

“Ey büyük kişi, küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin hareketidir”

bayudı buğun hem itildi ili (KB 1039)

(←buğun bayudı hem ili itildi)

“Halk zenginleşti hem de (hükümdara) dua etti”

negü tir eşitgil oğulmuş kişi (KB 1177)

ölümüğ uqup yetrü bilmiş kişi

(←oğulmuş kişi ölümüğ uqup yetrü bilmiş kişi negü tir eşitgil)

“Gaflet uykusundan uyanmış ve ölümün ne olduğunu iyice anlamış insan ne der, dinle”

köngüldin birükıldı eğgü du‘a (KB 1265)

(←köngüldin eğgü du‘a birükıldı)

“Gönülden gelen iyi dualar etti”

- özün otka atma bu dünya için (KB 1284)
(←bu dünya için özün otka atma)
“Bu dünya için kendini ateşe atma”
- tilese küdezgey küyer ot ara (KB 1483)
(←tilese küyer ot ara küdezgey)
“O isterse, yanan ateş içinde de olsa, onu korur”
- ötegü kerek men bu haqlar saña (KB 1593)
kişiler tili bolmasa bir maña
(←maña bir kişiler tili bolmasa men bu haqlar saña ötegü kerek)
“Tö Ahmet altında kalmamak için sana bu borcu ödemem gerekir”
- bu bir söz sınanmış öküş yılkı ol (KB 2042)
(←bu öküş yılkı sınanmış bir söz ol)
“Bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür”
- isizlerke kaçış kerek korksalar (KB 2299)
(←korksalar isizlerke kaçış kerek)
“Kendisinden korkmaları için, onun kötülere karşı heybetli görünmesi gerekir”
- taķı yakşı aymış bilig birgüçi (KB 2617)
közi suķķa öt sav birgüçi
(←bilig birgüçi taķı közi suķķa öt sav birgüçi yakşı aymış)
“Bilgi veren ve aç gözlü olana öğüt ve nasihat veren insan çok güzel söylemiş”
- yime kul haķı yok mu begler öze (KB 2953)
(←yime kul haķı begler öze yok mu)
“beyler üzerinde kulların hakkı yok mudur?”
- teğir erse kimke bu devlet kelip (KB 3079)
tüzer iç taşını bu barça itip

(←kimke bu devlet kelip tegir erse barça itip bu iç taşını tüzer)

“Bu devlet kime nasip olursa; onun içini dışını düzeltir ve her şeyini tanzim eder”

turup keldim emdi köreyin tiyü (KB 3307)

(←emdi köreyin tiyü turup keldim)

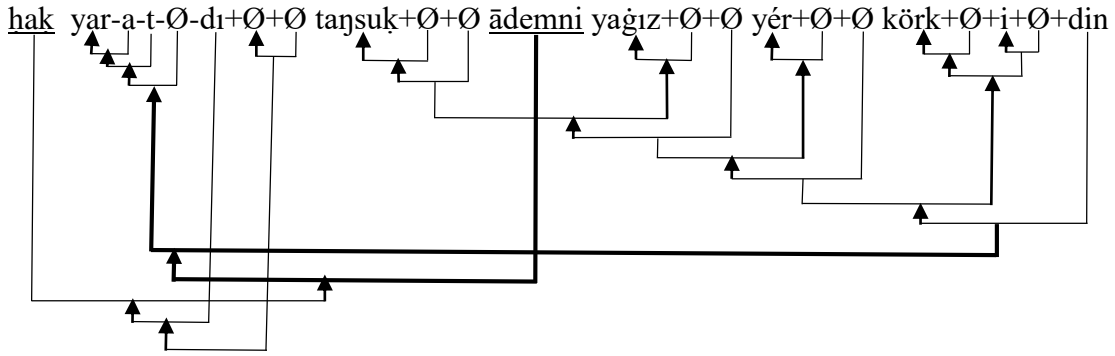
“Şimdi göreyim diye kalkıp geldim”

Harezmi Türkçesi

ḥaḳ yaradı taṣuḳ ādemni yağız yer körkidin (KE 5v/5)

(←ḥaḳ ādemni taṣuḳ yağız yer körkidin yaradı)

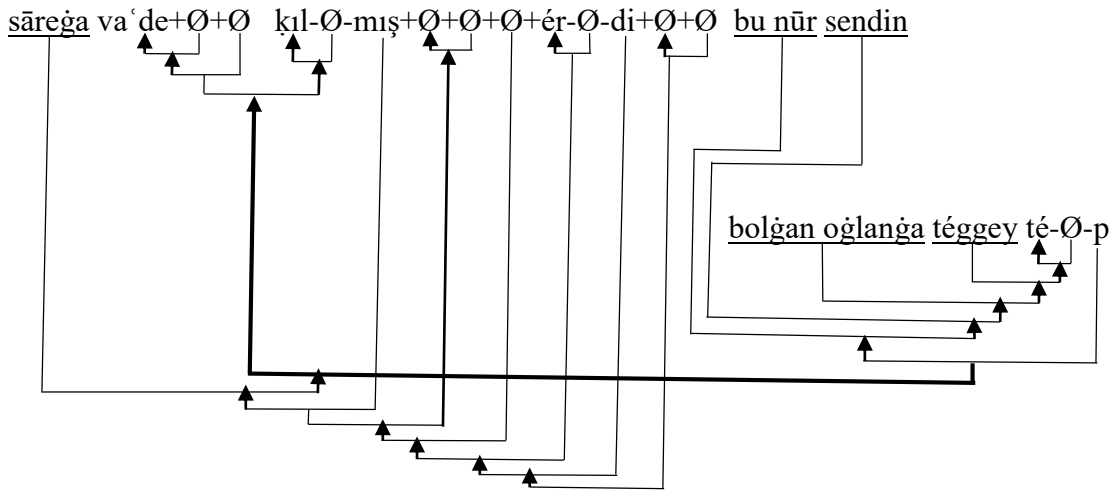
“Allah, Adem’i harika/nadir kara yerin güzelliğinden yarattı”

sāreḡa va‘de kılmıṣ ērdi bu nūr sendin bolḡan oḡlanḡa tēgḡey tēp (KE 47v/20,21)

(←sāreḡa bu nūr sendin bolḡan oḡlanḡa tēgḡey tēp va‘de kılmıṣ ērdi)

“Sare’ye bu nur senden olan oḡlana ulaşacak diye vade kılmıştı”

ey ‘ayaž saña bu mekrni ya‘kūb kıldı anası birle (KE 54v/8)

(←ey ‘ayaž saña bu mekrni anası birle ya‘kūb kıldı)

“Ey Ayaz sana bu hileyi annesi ile birlikte Yakub yaptı”

ībrāhīmnīñ bir dostı bar érđi kulb atlığ (KE 55r/2)

(←ībrāhīmnīñ kulb atlığ bir dostı bar érđi)

“İbrahim’in Kulb isimli bir dostu vardı”

cebrā’īl keldi yalawaçlık tégürđi kamuğđın yawuzraq halk üze (KE 58r/5)

(←cebrā’īl keldi halk üze kamuğđın yawuzraq yalawaçlık tégürđi)

“Cebrail geldi, halk üzerine herkesten fena peygamberlik ulaştırdı”

lūt ol müsülmān éwluğı birle tewege mündürđi éki kızını tewesi itini (KE 61r/6)

(←lūt ol müsülmān éwluğı birle éki kızını tewesi itini tewege mündürđi)

“Lut iki kızını, devesini ve köpeğini müslüman zevci ile birlikte deveye bindirdi”

ol şāristānīğa tört kapuğ kıldurđı pūlāđđın edizliki yégirmi éki yüz arşun

(KE 62v/13,14)

(←ol şāristānīğa edizliki yégirmi éki yüz arşun pūlāđđın tört kapuğ kıldurđı)

“O şehire yüksekliği yirmi iki yüz arşın çelikten dört kapı yaptırdı”

ķavada yūsufnı kórđi ayđın kündin kórklügrek (KE 71v/9)

(←ķavada ayđın kündin kórklügrek yūsufnı kórđi)

“Kovada aydan güneşten daha güzel olan Yusuf’u gördü”

ķurtķa ķarıp ölürse salğıl étini ķurtķa (KE 80v/12)

(←ķurtķa ķarıp ölürse étini ķurtķa salğıl)

“Böceğe karışıp ölürse bedenini böceğe sal”

zelīħa hem ol kéçe tüş kórer kim yūsuf taħt üze oturur başınga tāc keyip

(KE 89v/15,16)

(←hem zelīħa kim ol kéçe yūsuf başınga tāc keyip taħt üze oturur tüş kórer)

“Hem Zeliha o gece Yusuf’un başında taç giyip tahtın üzerine oturduğunu (rüyasında) görür”

nime körklüg érmes mü bir atadın on bir oğul bolsa (KE 94r/6)

(←bir atadın nime on bir oğul bolsa körklüg érmes mü)

“Bir babadan ne kadar çok on bir erkek evlat olsa güzel olmaz mı?”

‘ahd kılduk ibn yāminni selāmet keltürgeymiz tép (KE 97v/20)

(←ibn yāminni selāmet keltürgeymiz tép ‘ahd kılduk)

“İbn Yāmin’i sağ salim getireceğiz diye yemin ettik”

taķı her künde kırk miņ altun şadaķa kıılır érdi kéçede hem andağuk (KE 102v/2,3)

(←taķı her künde hem kéçede andağuk kırk miņ altun şadaķa kıılır érdi)

“Ve her günde hem de gecede tam o şekilde kırk bin altın sadaka verirdi”

közleri körmes bolmış érdi ya ‘ķūbnıñ hem (KE 105r/21)

(←hem ya ‘ķūbnıñ közleri körmes bolmış érdi)

“Hem Yakub’un gözleri görmez olmuştu”

cevāblarda dürüstreki bu turur ķur‘ān āyetiğā muvāfıķ (KE 107r/14,15)

(←cevāblarda ķur‘ān āyetiğā muvāfıķ dürüstreki bu turur)

“Cevaplarda kur’an ayetine uygun ve daha doğru olanı budur”

‘ays oğlanlarında éki yalawaç érdi biri eyyüb biri şu ‘ayb ‘aleyhümā’s-selām

(KE T153a/15,16)

(←‘ays oğlanlarında biri eyyüb biri şu ‘ayb ‘aleyhümā’s-selām éki yalawaç érdi)

“Ays oğlanlarından biri Eyyüb biri Şuayb aleyhimesselām (o ikisine selam olsun) iki peygamber vardı”

él kırığında biregüni kördi mübtelā eti teni ķamuğ telük (KE T158a/6,7)

(←él kırığında eti teni ķamuğ telük mübtelā biregüni kördi)

“Yabancı bir memleketin sahilinde bedeni ve vücudunun hepsi delik olan düşkün birisini gördü”

üç kimersedin adın müsülmān bolmadı biri yemen éllig yazuvv atlıg ékinç begzed atlıg
üçünç şāķir atlıg (KE T158b/7,8)

(←biri yemen éllig yazuvv atlıg ékinç begzed atlıg üçünç şāķir atlıg üç kimersedin adın
müsülmān bolmadı)

“Biri Yemenli Yazuvv isimli, ikincisi Begzed isimli, üçüncüsü Sakir isimli üç kişiden
başka müslūman olmadı”

ilāhī tilim kerek séni okıgūga közüm kerek ‘ibret alıngūga yürekim kerek séni bilgüge
(KE T162b/17)

(←ilāhī tilim séni okıgūga kerek közüm ‘ibret alıngūga kerek yürekim séni bilgüge kerek)

“Allah’ım, dilimin seni zikretmesi gerekir; gözümün ibret alması gerekir; kalbimin seni
bilmesi gerekir”

mundaguk turgıl biziñ dīdārımız körginçe (KE T165b/14)

(←biziñ dīdārımız körginçe mundaguk turgıl)

“Bizim yüzümüzü görünce böylece dur”

mūsī fir‘avn sarāyınğa keldi opraq ton ađaqda çaruğ birle (KE T175b/11,12)

(←mūsī opraq ton ađaqda çaruğ birle fir‘avn sarāyınğa keldi)

“Musa eskimiş bir elbise ve ayağında çarık ile Firavun’un sarayına geldi”

ķapuğlarınğa ķan suwadılar tünle çıkarda biri birini tanımaq üçün (KE 115r/17)

(←tünle çıkarda biri birini tanımaq üçün ķapuğlarınğa ķan suwadılar)

“Gece olduğunda birbirlerini tanımak için kapılarına kan sürdüler”

ıdı ‘azze ve celle taħķīķ düşmeniñizni helāk kıldı deryada (KE 116r/13)

(←‘azze ve celle ıdı taħķīķ düşmeniñizni deryada helāk kıldı)

“Aziz ve Celil olan Allah gerçek düşmanınızı denizde helak etti”

mevlī ta‘ālā tevrīt atlıg kitābnı müsīğa ıddı miñ sürelig āyāt on levh üze bitiglig
(KE 119r/16,17)

(←mevlī ta‘ālā müsīğa miñ sürelig āyāt on levh üze bitiglig tevrīt atlıg kitābnı ıddı)

“Allah, Musa’ya bin sureli ayetleri olan ve on levha üzerine yazılmış Tevrat adlı kitabı gönderdi”

Kıpçak Türkçesi

yumruk seniñ ilinñden tatlı kilür ağızğa (GT 127b/1,2)

özge kişi ilinden şehd ü şekker yiginçe

(←özge kişi ilinden şehd ü şekker yiginçe seniñ ilinñden yumruk ağızğa tatlı kilür)

“Başka birinin elinden bal ve şekker yiyince senin elinden yumruk ağıza tatlı gelir”

yumruk seniñ ilinñden tatlı kil-Ø-ür+Ø+Ø ağızğa özge kişi ilinden şehd ü şekker yiginçe

yana şabâ yiliniñ ferrâşına buyurdu kim yir yüzine yaşıl atlas bisât töşegey

(GT 3a/10,11)

(←kim yana şabâ yiliniñ ferrâşına yir yüzine yaşıl atlas bisât töşegey buyurdu)

“Yine sabâ rüzgarının hizmetkarına yeryüzüne yeşil atlas kilim döşeyeceksin (diye) buyurdu”

ölülerden kilür mi hergiz āvāz (GT 5b/3)

(←ölülerden hergiz āvāz kilür mi)

“Ölülerden hiç ses gelir mi?”

kim muhālif bolsa sultān sözine (GT 9b/8,9)

kiltürür ol köp belalar özine

(←kim sultān sözine muhālif bolsa ol köp belalar özine kiltürür)

“Kim hükümdarın sözüne karşı gelirse çok belaları kendisine getirir”

haberi maña degül benim düşmenlerime durur ya‘nī melik vārişlerine (GT 19a/2,3)

(←haberi maña degül benim düşmenlerime ya‘nī melik vārişlerine durur)

“Haber bana değil, benim düşmanlarıma yani hükümdarın mirasçılarınıdır”

- tutmağıl pūlād ƙollı birle pençe ay za‘īf (GT 32b/12)
(←ay za‘īf pūlād ƙollı birle pençe tutmağıl)
“Ey zayıf! Çelik kol el ile pençeyı tutma”
- kilip tile tilekiñ ھاƙ işikine her dem (GT 37b/1,2)
(←her dem ھاƙ işikine kilip tilekiñ tile)
“Her zaman Hakk’ın kapısına gelip dileğini iste”
- bilürsen kim cehānnıñ meclisinde (GT 46a/4,5)
tutar ilge ƙadaħnı rāst sāķī
(←kim cehānnıñ meclisinde sāķī ƙadaħnı ilge rāst tutar bilürsen)
“Dünya meclisinde saki kadehi ele doğru tutar, biliyorsun”
- bir ƙara ƙulı bar idi iñen biligsiz ھاşīb atlı (GT 46b/13)
(←ھاşīb atlı iñen biligsiz bir ƙara ƙulı bar idi)
“Hasib isimli çok bilgisiz bir siyah kölesi vardı”
- anı iltip oğrınıñ yolunda bıraƙtı ھاттā maħrūm kitmesin dip (GT 50b/4)
(←ھاттā maħrūm kitmesin dip anı iltip oğrınıñ yolunda bıraƙtı)
“Hatta, mahrum gitmesin diye onu ulaştırıp hırsızın yolunda bıraktı”
- dāyim yaƙın ol dost maña bu cāndan (GT 55a/9)
(←ol dost maña dāyim bu cāndan yaƙın)
“O dost, bana daima bu candan yakındır”
- urup sayƙal timūr pāsın kitermes (GT 59a/12,13)
niçe bolsa mu‘allim fenn öze şeyħ
(←şeyħ mu‘allim niçe fenn öze bolsa sayƙal urup timūr pāsın kitermes)
“Şeyh fen/marifet/ilim üzerine ne kadar muallim olsa da cilâ vurup demirin pasını gidermez”
- ƙılıp teñri ta‘ālā zikrini yād (GT 68a/6,7,8,9)

anıñ zıkrı bilen dāyım bolup şād

bu kün ol devletimden ayrılıp zār

cehennem qavmına boldum giriftār

(←teñri ta'ālā zıkrını yād kılıp anıñ zıkrı bilen dāyım şād bolup bu kün ol devletimden zār ayrılıp cehennem qavmına giriftār boldum)

“Allah’ın zıkrını hatırlayıp, onun zıkrı ile daima mutlu olup, bugün o saadetimden ağlayarak ayrılıp cehennem milletine esir oldum”

bu ni‘met şükrini kılsam kirek çok (GT 82a/11)

(←bu ni‘met şükrini çok kılsam kirek)

“Bu nimetin şükrünü çokça yapmam gerekir”

icāzetin bile safar qılmaq tilermen kim ilim irdemi bilen kifāyetim hāşıl itmek üçün

(GT 96b/4,5)

(←kim ilim irdemi bilen kifāyetim hāşıl itmek üçün icāzetin bile safar qılmaq tilermen)

“İlim erdemi bilecek yeterliliği elde etmek için müsaadeniz ile yolculuk yapmak istiyorum”

düşmen nazarında qılmağıl qayğun yād (GT 107a/12)

(←düşmen nazarında qayğun yād qılmağıl)

“Düşman nazarında endişeni dile getirme”

könülni mücāhedege qoymaq āsanraq turur kim közni müşāhededen kiterginçe

(GT 117a/11,12)

(←kim közni müşāhededen kiterginçe könülni mücāhedege qoymaq āsanraq turur)

“Gözünü müşāhededen giderince gönülü sıkıntıya/ızdıraba koymak daha kolay olur”

kiçer yıllar atañ türbesine bir (GT 135b/1,2)

kiliben okımışın yok tekbir

(←kiçer yıllar atañ türbesine kiliben bir tekbir okımışın yok)

“Geçen yıllar içinde babanın türbesine gelip bir tekbir okumuşluğun yok”

saña birdi hayāt u ‘aql u idrāk (GT 144b/1,2)

cemāl u nuṭṭ u rāy u ṭab‘-ı mevzūn

(←saña hayāt u ‘aql u idrāk cemāl u nuṭṭ u rāy u ṭab‘-ı mevzun birdi)

“Sana hayat, akıl ve idrak, güzellik, söyleyiş, fikir ve ölçülü bir huy/tabiat verdi”

anıñ çün kim cem‘ ve hāzır dururlar perişān-hātır degül ma‘işet esbābları maḥşūl dağı
özleri evrād ve ‘ibādet bilen meşgul

(GT 152b/4,5)

(←kim anıñ çün perişān-hātır degül ma‘işet esbābları maḥşūl dağı özleri evrād ve ‘ibādet
bilen meşgul cem‘ ve hāzır dururlar)

“Onun için gönlü perişan değil yaşama ve geçinme sebepleri elde edilmiş ve kendileri
zikir ve ibadet ile meşgul (bir şekilde) toplu ve hazır dururlar”

derd ü ḥasret birle ölse üstüne kılma namāz (GT 160a/3)

(←derd ü ḥasret birle ölse üstüne namāz kılma)

“Dert ve hasret ile ölürse üstüne namaz kılma”

tiliñni saḳla ağızında otur tik (GT 167a/10)

(←tiliñni ağızında saḳla tik otur)

“Dilini ağızında sakla, dik otur”

sormayınça ‘ilm öğrenmes kişi (GT 175b/13)

(←kişi sormayınça ‘ilm öğrenmes)

“Kişi sormayınca ilim öğrenmez”

tamām boldı terceme-i kitāb-ı gülistan (GT 178a/5)

bi-tevfīki’llāhi’l-kerīmi’l melikü’l-müste‘ān

(←terceme-i kitāb-ı gülistan bi-tevfīki’llāhi’l-kerīmi’l melikü’l-müste‘ān tamām boldı)

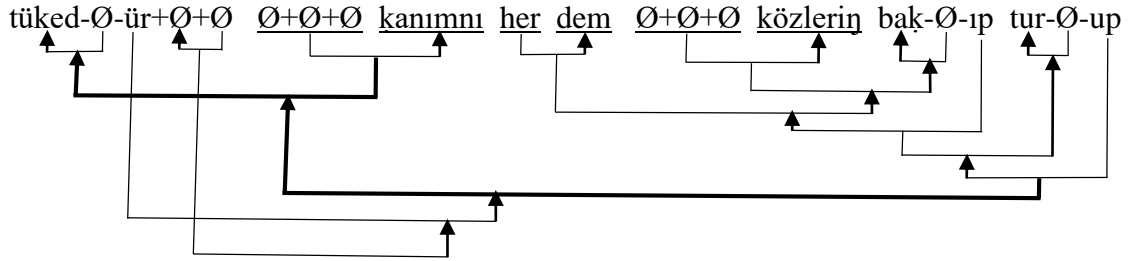
“Gülistan kitabının tercümesi kendisinden yardım istediğimiz kerem sahibi olan Allah’ın
yardımı ile tamamlandı”

Çağatay Türkçesi

tükedür anımnı her dem közleri bakıp turup (ML T776b/1)

(←közleri her dem bakıp turup anımnı tükedür)

“Gözlerin her zaman bakıp durup kanımı tüketir”

un kün fe-yekün şafhasıa boldı tırāz (ML B16/2)

(←un kün fe-yekün şafhasıa tırāz boldı)

“Çünkü; kun fe-yekun sayfasında süs oldu”

insāndın hem abībi irdi maşūd (ML B2a/5)

(←hem insāndın maşūd abībi irdi)

“Hem insandan kastedilen sevgili Peygamber idi”

hi söz yoktur ki yitmi ikki fıra kelāmıa delālet ılay (ML B3a/18-B3b/19)

(←ki yitmi ikki fıra kelāmıa delālet ılay hi söz yoktur)

“Yetmi iki firkanın diline delalet ettiine dair hibir söz yoktur”

her birini özgee urū u tekellümleri bar ve ayr-ı mükerrer nevā ve terennümleri

(ML B3b/22)

(←her birini özgee urū u tekellümleri ve ayr-ı mükerrer nevā ve terennümleri bar)

“Herbirinin farklı farklı söz varlıı ve dierlerinden deiik ahenk ve söz söyleme yetenekleri vardır”

imdi kildük söz beyānıa ve kelām dāstānıa (ML B4a/2)

(←imdi söz beyānıa ve kelām dāstānıa kildük)

“imdi söz beyānı ve kelām destanına geldik”

aldı, türki alfāz bile maşūd edāsı ve fārsi ‘ibāret bile kelām ma‘nāsı

(ML B6b/27-T775b/1)

(←türkî alfâz bile maḳşûd edâsı ve fârsî ‘ibâret bile kelâm ma‘nâsı ḳaldı)

“Türkçe kelimeler ile kastedilenin edası ve Farsça ibarelerle sözün manası kaldı”

zâhid ‘ışḳın dise ḳılḡay fâş

yıḡlamsınur vü közige kilmes yaş

(ML B10b/13)

(←zâhid ‘ışḳın fâş ḳılḡay dise yıḡlamsınur vü közige yaş kilmes)

“Zahid aşkını ortaya dökmeye kalksa ağlar gibi yapar ve gözüne yaş gelmez”

ve türkî alfâzda bu ma‘rûf ve mechûl ḳâfiyede vâvîsi ve hem yâyîsi

(ML B15b/27-T777a/1)

(←ve türkî alfâzda vâvîsi ve hem yâyîsi bu ma‘rûf ve mechûl ḳâfiyede)

“Ve Türkçe sözlerde hem yayîsi hem de vavîsi için bu maruf ve meçhul hareke (bulunur)”

anda zîb ü zînet sipihri ṭab‘ḡa ma‘lûm boldı toḡḡuz felekdin artuḡ

(ML B24b/6)

(←anda toḡḡuz felekdin artuḡ zîb ü zînet sipihri ṭab‘ḡa ma‘lûm boldı)

“Orada dokuz felekten fazla süs ve ziynet seması tabiata malum oldu”

ve gülşeni yoluḡtı gülleri kevâkib gevherleridin dıraḡşenderaḡ

(ML B24b/7)

(←ve gülleri kevâkib gevherleridin dıraḡşenderaḡ gülşeni yoluḡtı)

“Gülleri gök yıldızından daha nurlu gül bahçesi (karşısına çıktı)”

andaḡ şâ‘ir peydâ bolmadı kim andın ta‘rîf ḳılḡuça

(ML T781a/1)

(←kim andın ta‘rîf ḳılḡuça andaḡ şâ‘ir peydâ bolmadı)

“(Türk dili ile) tarif edilecek böyle şairler ortaya çıkmadı”

iḡbâl bisâṭıda maḳâm olsun aḡa

(ML B39b/13)

(←aḡa iḡbâl bisâṭıda maḳâm olsun)

“Ona saadet yaygısında makam olsun”

lâzım köründi türk tili şerḫide bir niçe varaḡḡa zîb ü ârâyiş birmek

(ML B42b/8)

(←türk tili şerḫide bir niçe varaḡḡa zîb ü ârâyiş birmek lâzım köründi)

“Türk dilinin ayrıntılarıyla açıklanmasında birkaç kağıdı süslemek gerekli görüldü”

bu nāme ki yazdı kalemim tartıp til

(ML B45a/26)

(←ki kalemim til tartıp bu nāme yazdı)

“Kalemim dili tartıp bu kitapçığı yazdı”

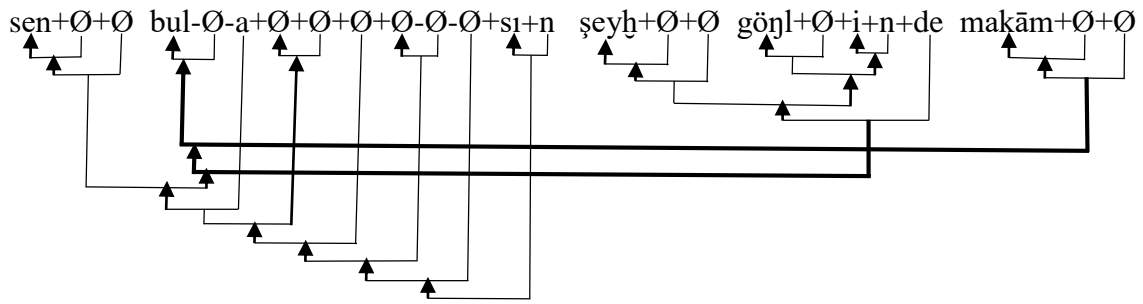
Eski Anadolu Türkçesi

sen bulasın şeyh gönlünde makām

(GN I/2-162B/6)

(←sen şeyh gönlünde makām bulasın)

“Sen şeyhin gönlünde makam bulasın/yer edinesin”

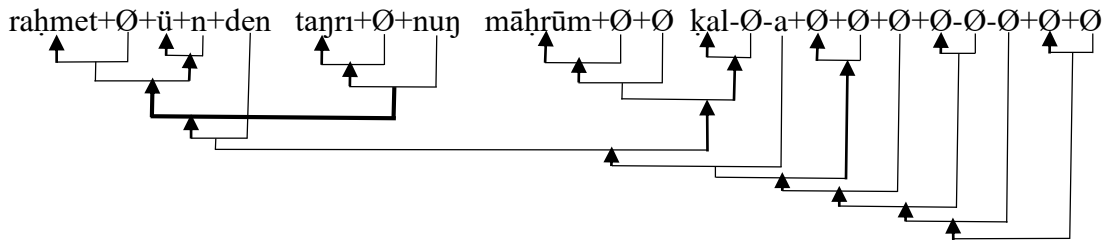

rahmetünden tañrınınuñ māhrūm ƙala

(GN I/2-210B/5)

(←tañrınınuñ rahmetünden māhrūm ƙala)

“Tanrı’nın rahmetinden mahrum kalacaktır”

‘aqlum anuñ sun‘ına ƙaldı taña

(GN I/2-134A/3)

(←‘aqlum anuñ sun‘ına taña ƙaldı)

“Aklım onun sanatına şaşakaldı”

‘ālemi biş at yaratdı ol celīl (GN I/2-134A/11)
(←ol celīl ‘ālemi biş at yaratdı)
“Yüce Allah ālemi beş kat yarattı”
‘ālemün biş atını eytdüm saa (GN I/2-134B/7)
adlarıyla her birin önden saa
(←saa her birin önden saa adlarıyla ‘ālemün biş atını eytdüm)
“Sana her birinin, önden sona, adlarıyla alemin beş katını söyledim”
nüshāsıdır ādem uşbu ‘ālemün (GN I/2-137A/6)
(←ādem uşbu ‘ālemün nüshāsıdır)
“İnsan, bu alemin kopyasıdır”
pes bu zāhir ‘ilmine oldur delīl (GN I/2-141B/9)
(←pes bu zāhir ‘ilmine delīl oldur)
“İşte, bu apaık ilmine delil olur”
uşbu sözün tariri oldı tamām (GN I/2-148A/8)
(←uşbu sözün tariri tamām oldı)
“İşte bu sözün ifadesi tamamlandı”
dile imdi her birinün adını (GN I/2-153A/10)
(←imdi her birinün adını dile)
“Şimdi her birinin adını dinle”
neng ü nām u nāmūs u erkān nişān (GN I/2-163A/4)
isteme anda zamān u ne mekān
(←anda neng ü nām u nāmūs u erkān nişān zamān u ne mekān isteme)
“Orada utanma, şan şöhrat, namus, erkan ve nişān ne zaman ne de mekān isteme”
özi tebāreke ve ta‘ālā muaddes ve münezzehdür cihetden (GN I/2-174A/9,10)
(←özi tebāreke ve ta‘ālā cihetden muaddes ve münezzehdür)

“Kendisi yüce ve mukaddes (olan Allah) mekândan kutsal ve uzaktır”
nüh felek hayrân kalıpdur ol haq’a (GN I/2-176A/5)
(←nüh felek ol haq’a hayrân kalıpdur)
“Dokuz felek o yaratıcıya hayran kalmıştır”
def’ ider bu dört şaf ol dörd âfeti (GN I/2-184A/1)
doğruyisa mürşid ile sîreti
(←bu dört şaf mürşid ile sîreti doğruyisa ol dörd âfeti def’ ider)
“Bu dört grubun mürşid ile davranışı doğru olursa o dört güçlüğü ortadan kaldırır”
şeyhi sevenler anuñ dostı ola (GN I/2-188A/9)
her ki sevmezse anı düşman bile
(←her ki anı düşman bile sevmezse şeyhi sevenler anuñ dostı ola)
“Onu düşman bile sevmezse, şeyhi sevenler onun dostu olmalıdır”
dünyâyı bunlar durur kâyim dutan (GN I/2-192A/1)
(←dünyâyı kâyim dutan bunlar durur)
“Dünyayı ayakta tutan bunlardır”
sünügüm kalmışdı getmişdi tenüm (GN I/2-195A/7)
(←sünügüm kalmışdı tenüm getmişdi)
“Kemiğim kalmış, tenim yok olmuştu”
işid imdi eydeyüm ol işleri (GN I/2-197A/10)
ol ölümden katırak teşvişleri
(←imdi ol işleri ol ölümden katırak teşvişleri eydeyüm işid)
“Şimdi o işleri, o ölümden daha kötü olan karışıkları anlatayım dinle”
koşdı kartal çıkdı gökler altına (GN I/2-206B/3)
(←kartal koşdı gökler altına çıkdı)
“Kartal koştu, göklerin altına çıktı”

devleti oldu Һarāb uğdan uca (GN I/2-209B/7)

(←devleti uğdan uca Һarāb oldu)

“Bahtı/saadeti baştan başa yıkıldı”

Һaę diler kim bunları başdan başa (GN I/2-212B/11)

yil ile perrān kıla taşdan taşa

(←kim Һaę bunları başdan başa yil ile taşdan taşa perrān kıla diler)

“Hak, bunları baştan başa rüzgār ile kaldırıp taştan taşa çarpmayı diledi”

çöksü kıldı tağları Һaę bu yire (GN I/2-217A/9)

(←Һaę bu yire tağları çöksü kıldı)

“Allah, bu yere/yeryüzüne dağları sabitledi”

sen daҺı geğme eger ‘ākıl-iseņ (GN I/2-223B/2)

hem ulular sözine kābil-iseņ

(←eger ‘ākıl-iseņ hem ulular sözine kābil-iseņ sen daҺı geğme)

“Eğer akıllıysan ve hem büyüklerin sözüne kabul diyenlerden isen sen de burada kal”

Һayf degül mi kul ola sultān kula (GN I/2-230B/5)

(←sultān kula kul ola Һayf degül mi)

“Sultanın köleye hizmetçi olması yazık değil midir?”

ne görürsen ‘ibret al ol nesneden (GN I/2-240A/3)

(←ne görürsen ol nesneden ‘ibret al)

“Gördüğün her şeyden ibret al”

‘ışk degül mi çarҺı sergerdān kılan (GN I/2-248B/7)

ayı günü durmadın gerdān kılan

(←çarҺı sergerdān kılan ayı günü durmadın gerdān kılan ‘ışk degül mi)

“Feleğin başını döndüren, ayı günü durmadan devrettiren aşk değil midir?”

virdi ayak tā‘ata durmağ-ıçun (GN I/2-254A/9)

(←ṭā‘ata durmağ-ıçun ayak viridi)

“İbadete kalkmak için ayak verdi”

bu söze yavlağ ta‘accüb kıldı cān

(GN I/2-263BA/6)

(←cān bu söze yavlağ ta‘accüb kıldı)

“Can bu söze çok şaşırđı”

ḥarket olduğ yirde olur berketi

(GN I/2-269A/2)

(←ḥarket olduğ yirde berketi olur)

“Hareket olan yerde bereket olur”

yohsa olursa pelīd ü mefsede

(GN I/2-271A/6,7)

‘ömri bu ḥâlde geçerse dünyede

‘ākıbet ṭamu ola menzil aḡā

(←yohsa pelīd ü mefsede ‘ömri bu ḥâlde dünyede geçerse ‘ākıbet aḡā menzil ṭamu ola)

“Eğer pis ve günah işlere karışırđa, ömrü bu halde dünyada geçerse onun sonunda varacağı yer cehennemdir”

niçe menzil görüben geçdüğümü

(GN I/2-272A/11,272B/1)

niçe yirde konuban göçdüğümü

taḡrir eylep eydeyüm diḡleriseḡ

diḡleyüp söz ma‘ninin anlarısāḡ

(←niçe menzil görüben geçdüğümü niçe yirde konuban göçdüğümü diḡleyüp söz ma‘ninin anlarısāḡ diḡleriseḡ taḡrir eylep eydeyüm)

“Sayısız menzil görüp geçtiğimi, Hangi yerlerde konup göçtüğümü, beni dinler ve sözün aslını anlarsan ifade edip anlatayım”

şükr içinde dut bizi sen yā şekür

(GN I/2-282B/1)

(←yā şekür sen bizi şükr içinde dut)

“Ey Şekür olan Allah’ım sen bizi şükür içinde tut”

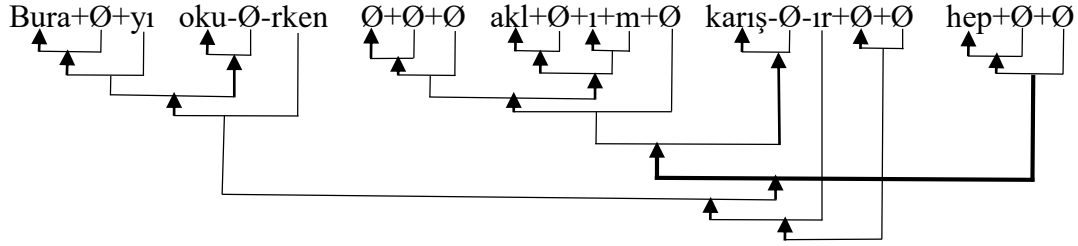
3.1.2. Çağdaş Diyalektler

Türkiye Türkçesi

Burayı okurken aklım karışır hep

(K / 77)

(←Burayı okurken hep aklım karışır)

Karın sessizliği diye düşünüyordu otobüste şoförün hemen arkasında oturan adam

(K / 9)

(←otobüste şoförün hemen arkasında oturan adam karın sessizliği diye düşünüyordu)

“Nerelere gittiğimi nasıl biliyorsunuz?” dedi Ka

(K / 29)

(←Ka nerelere gittiğimi nasıl biliyorsunuz dedi)

“Sen hangi maddeden kaç yıla mahkûm olmuşun?” diye sordu daha sonra İpek gülümseyerek

(K / 36)

(←İpek daha sonra gülümseyerek sen hangi maddeden kaç yıla mahkûm olmuşun diye sordu)

Ama görmeniz gereken önemli bir kişi daha var Kars'ta

(K / 65)

(←Ama Kars'ta görmeniz gereken önemli bir kişi daha var)

ama Ka'ya kimse açmayacaktı bu konuyu

(K / 105)

(←ama Ka'ya bu konuyu kimse açmayacaktı)

Kimsenin aklına gelmezdi onun intihar edeceği

(K / 112)

(←onun intihar edeceği kimsenin aklına gelmezdi)

Mektupları sana veremem. Yani, bu ara, herkes bakarken

(K / 128)

(←Yani bu ara herkes bakarken mektupları sana veremem)

yuhalamalar öfkeli öğrencileri iyice cesaretlendirmişti artık

(K / 144)

- (←yuhalamalar artık öfkeli öğrencileri iyice cesaretlendirmişti)
- İpek fincanla tabağı adamın masasına koyuyordu şimdi. Bir garson gibi (K / 161)
- (←İpek şimdi bir garson gibi fincanla tabağı adamın masasına koyuyordu)
- Kars'a üçüncü gelişim bu benim (K / 182)
- (←bu benim Kars'a üçüncü gelişim)
- Bir an yüzü kül gibi oldu Fazıl'ın (K / 198)
- (←Fazıl'ın yüzü bir an kül gibi oldu)
- Kars'ta yüz kişi vardır belki sabah akşam üzerinde mikrofonla gezen (K / 205)
- (←Kars'ta belki sabah akşam üzerinde mikrofonla gezen yüz kişi vardır)
- Ka'nın on sekiz yıl önce Nişantaşı'ndan aldığı pijamalarını, yeşil bir kazağını, tıraş takımıyla diş fırçasını, bir çorapla temiz iç çamaşırlarını, benim İstanbul'dan yolladığım edebiyat dergilerini buldum içinde (K / 231)
- (←Ka'nın on sekiz yıl önce Nişantaşı'ndan aldığı pijamalarını, yeşil bir kazağını, tıraş takımıyla diş fırçasını, bir çorapla temiz iç çamaşırlarını, benim İstanbul'dan yolladığım edebiyat dergilerini içinde buldum)
- Sessizliği yukarılardan, karanlığın içinden geçen bir uçağın gürültüsü kesti ilk (K / 251)
- (←ilk sessizliği yukarılardan, karanlığın içinden geçen bir uçağın gürültüsü kesti)
- ölüye bir saygı duyardı Ka (K / 271)
- (←Ka ölüye bir saygı duyardı)
- “Lacivert sizinle bir kere daha konuşmak istiyor,” dedi Fazıl belirgin bir oyunbozan zevkiyle (K / 318)
- (←Fazıl belirgin bir oyunbozan zevkiyle Lacivert sizinle bir kere daha konuşmak istiyor dedi)
- Niyetimiz sizi üzmemek asla değil (K / 322)
- (←Niyetimiz asla sizi üzmemek değil)
- Kars seyircisi onu bulvar komedilerindeki hizmetçiler gibi olayları yapan güçlere hizmet ederken görebiliyordu ancak (K / 361)

(←Kars seyircisi onu ancak bulvar komedilerindeki hizmetçiler gibi olayları yapan güçlere hizmet ederken görebiliyordu)

Şimdi şiddetle ağlayan Kadife için endişeleniyordu daha çok (K / 367)

(←Şimdi şiddetle ağlayan Kadife için daha çok endişeleniyordu)

“Bunu bütün Kars biliyor,” dedi Fazıl yumuşacık, neredeyse şefkatli bir sesle, Ka’yı da beni de hiç suçlamadan (K / 377)

(←Fazıl yumuşacık, neredeyse şefkatli bir sesle, Ka’yı da beni de hiç suçlamadan bunu bütün Kars biliyor dedi)

bizler hakkında söylediklerinize okuyucunun hiç inanmamasını söylemek isterdim onlara (K / 391)

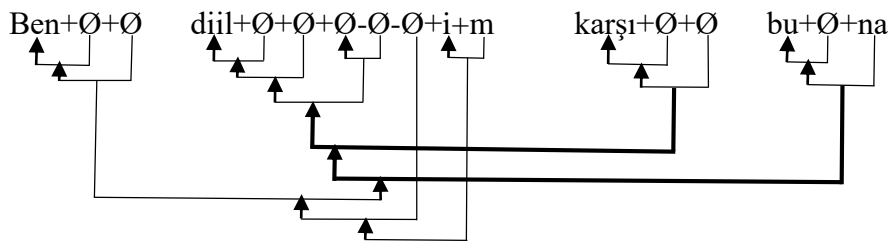
(←onlara bizler hakkında söylediklerinize okuyucunun hiç inanmamasını söylemek isterdim)

Gagavuz Türkçesi

Ben diilim karşı buna (TLG 153)

(←Ben buna karşı diilim)

“Ben buna karşı değilim”

Burada o zaman yaşarmış çok Gagavuz türk senselesinden (TLG 149)

(←Burada o zaman Gagavuz türk senselesinden çok yaşarmış)

“Burada, o zaman Gagavuz Türk soyundan çok kişi yaşarmış”

evlendirmiş onu Apokofkosun kızınlan (TLG 149)

(←onu Apokofkosun kızınlan evlendirmiş)

“Onu Apokofkosun kızı ile evlendirmiş”

Çoktan, pek eski zamanlarda bir Kale-yurtlukta yaşarmış bir anılmış hergele çorbacısı,
adı Bozbey (TLG 150)

(←Çoktan, pek eski zamanlarda adı Bozbey bir anılmış hergele çorbacısı bir Kale-yurtlukta yaşarmış)

“Çok eskiden, çok eski zamanlarda ismi Bozbey (diye) anılan bir hergele çorbacısı bir Kale-yurtlukta yaşarmış”

O büüder o beygiri (TLG 151)

(←O o beygiri büüder)

“O, o beygiri büyütür”

Alıyım mı bişey yanıma? (TLG 152)

(←yanıma bişey alıyım mı)

“Yanıma bir şey alayım mı?”

Gavrilovun evi diildi uzakta (TLG 152)

(←Gavrilovun evi uzakta diildi)

“Gavrilovun evi uzakta değıldi”

nekadar çok sever o bu esmer, çetin tabeetli insanı (TLG 153)

(←o bu esmer, çetin tabeetli insanı ne kadar çok sever)

“O bu esmer, zor tabiatlı/huyly insanı ne kadar çok seviyor”

Ben okuycam bir kaç yaprak (TLG 154)

(←Ben bir kaç yaprak okuycam)

“Ben birkaç yaprak okuyacağım”

Burada da onu hep brakmazdı düşünmek onun evlenmek kabaatı için (TLG 155)

(←Burada da onun evlenmek kabaatı için düşünmek onu hep brakmazdı)

“Burada da onun evlenme kabahati (fikrini) düşünmek onu hep bırakmazdı”

Dedelerimiz bizim kaldılar aklımızda (TLG 157)

(←bizim aklımızda dedelerimiz kaldılar)

E ne sen sandın (TLG 159)

(←E sen ne sandın)

Nasreddin etiştiremezmiş cevap etmee (TLG 160)

(←Nasreddin cevap etmee etiştiremezmiş)

“Nasreddin cevap vermeye vakit yetiştiremezmiş”

Hiç bitmesin senin lafın (TLG 163)

(←senin lafın hiç bitmesin)

Lafederdim gagauzça (TLG 165)

(←gagauzça lafederdim)

Yaşamaya kuvet verir (TLG 166)

Ana topraan çöşmeleri

(←Ana topraan çöşmeleri yaşamaya kuvet verir)

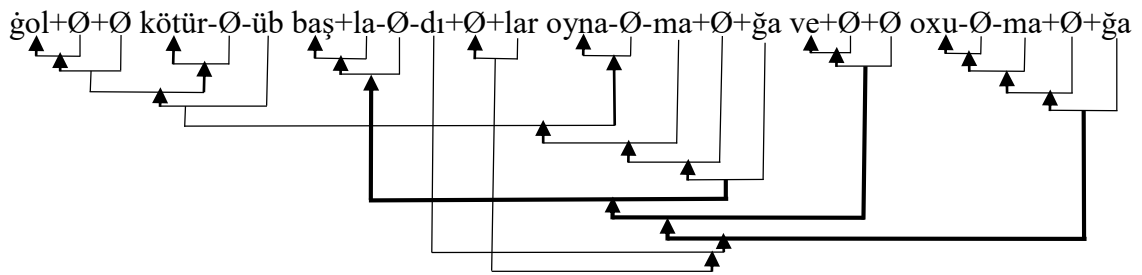
“Anne toprağının çöşmeleri yaşamaya kuvvet verir”

Azerbaycan Türkçesi

ğol kötürüb başladılar oynamağa ve oxumağa (TLG 229)

(←ğol kötürüb oynamağa ve oxumağa başladılar)

“Kolları kaldırıp oynamaya ve şarkı söylemeye başladılar”

Sen bilirsenmi men de hekimem? (TLG 224)

(←men de hekimem sen bilirsenmi)

“Ben de doktorum, sen biliyor musun?”

Dédi geleceyem (TLG 226)

(←geleceyem dédi)

“Geleceğim dedi”

Onlara da öyredin telxeyin mahnısını (TLG 229)

(←Onlara da telxeyin mahnısını öyredin)

“Onlara da soytarının şarkısını öğretin”

Şah bir xéyli fikirleşib üzünü tutdu kendliye (TLG 234)

(←Şah bir xéyli fikirleşib kendliye üzünü tutdu)

“Padişah bir hayli düşünüp köylüye baktı”

Oxuyurdu özüyçün (TLG 235)

(←özüyçün oxuyurdu)

“Kendisi için okuyordu”

Türkmen Türkçesi

Gördüm gara gı1z1 gülün içinde (TLG 289)

(←gara gı1z1 gülün içinde gördüm)

“Kara kızı gülün içinde gördüm”

Onuñ üstesine hem “Ööz gövñüñe sığmadık söze inanma” diydim aahırın (TLG 290)

(←hem onuñ üstesine Ööz gövñüñe sığmadık söze inanma diydim)

“Üstelik de “Gönlüne sığmayan söze inanma” dedim”

Adyny aýdyma öwürdi halkym (TLG 294)

(←halkym adyny aýdyma öwürdi)

“Halkım adını türküye çevirdi”

Özbek Türkçesi

Bitte quçaqleb áley (TLG 365)

Vetenimni quçgendey

(←Vetenimni quçgendey bitte quçaqleb åley)

“Vatanımı kucaklamışcasına bir kez kucaklayıvereyim”

Biz kiçik elmiz der Qaraqalpaq (TLG 365)

(←Qaraqalpaq biz kiçik elmiz der)

“Karakalpak biz küçük halkız der”

Yeni Uygur Türkçesi

Rehmet sizge! (TLG 437)

(←sizge rehmet)

“Teşekkürler!”

Başqa şartım yoq, deptü qız (TLG 442)

(←qız başqa şartım yoq deptü)

“Kız, başka şartım yok demiş”

Hiçnimeñ bolmisa, qandaq bay bolisen? deptü padişa heyran bolup (TLG 443)

(←padişa heyran bolup hiçnimeñ bolmisa qandaq bay bolisen deptü)

“Padişah şaşırarak hiçbir şeyin olmazsa, nasıl zengin olursun demiş”

Sorimay taptım etiñ (TLG 444)

(←etiñ sorimay taptım)

“Adını sormadan buldum”

Bir balası bolmisa quyruq turamdu taşta (TLG 446)

(←Bir balası bolmisa quyruq taşta turamdu)

“Belası olmasa kuyruk taşta durur muydu?”

Kazak Türkçesi

Bul künde Qazaq arasındağı oquw josıqsız hem josıq jasawğa bolmaydı da (TLG 493)

(←Bul künde Qazaq arasındağı oquw josıqsız hem josıq jasawğa da bolmaydı)

“Bugün, Kazak halkı arasındaki eğitimöğretim, programsız ve program yapmaya da uygun değil”

Ayuw qulağıma (TLG 494)

(←qulağıma ayuw)

“Kulağıma söyler”

Kırgız Türkçesi

Süyüü Degen Süzüp Ötüü Deñizden (TLG 550)

(←Süyüü Degen Deñizden Süzüp Ötüü)

“Sevmek denizi yüzerek geçmektir”

Deği balaluu nersege tiybegile, -dedi abışka (TLG 555)

(←abışka deği balaluu nersege tiybegile dedi)

“İhtiyar, yavrulu bir şeylere dokunmayın dedi”

Karakalpak Türkçesi

Kirsin, alıp keliñ aldıma, -dedi birden-aq (TLG 637)

(←birden-aq kirsin aldıma alıp keliñ dedi)

“Birden girsin, önüme alıp getirin dedi”

Qurı qolıña sadaq alıp atqanıñ menen parşanıñ eskeri bola almaysañ, -dedi Tomaris jigittiñ şamasın bilgisi kelip (TLG 637)

(←Tomaris jigittiñ şamasın bilgisi kelip qurı qolıña sadaq alıp atqanıñ menen parşanıñ eskeri bola almaysañ dedi)

“Tomaris, yiğidin gücünün kapasitesini bilmek isteyerek kuru eline ok alıp atmakla padişahın askeri olmazsın dedi”

Özim oyğanman ullı derejeli patşam (TLG 638)

(←ullı derejeli patşam özim oyğanman)

“Ulu padişahım, ben yaptım”

Ne deseñizde qayılmız, biraq hemme sekilli biziñ de qulağımızğa da üş ret at qoyıñ, elem eşitsin! -depti olar (TLG 641)

(←olar ne deseñizde qayılmız, biraq hemme sekilli biziñ de qulağımızğa da üş ret at qoyıñ, elem eşitsin depti)

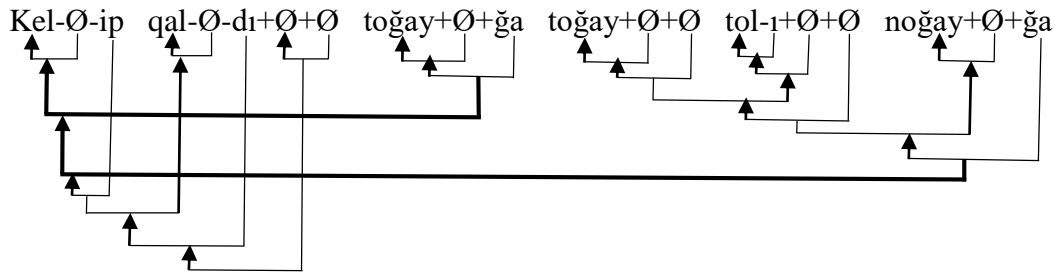
“Onlar, ne derseniz razıyız, fakat herkes gibi bizim de kulağımıza üç kez bağırarak ad koyun, âlem işitsin der”

Nogay Türkçesi

kelip qaldı toğayğa, toğay tolı noğayğa (TLG 704)

(←toğayğa, toğay tolı noğayğa kelip qaldı)

“Çayıra, çayır dolu Nogay’a geldi”

Turna keldi, tur şeşey (TLG 698)

(←şeşey tur turna keldi)

“Anne kalk, turna geldi”

Tek soñında, aqılbalıq bolğanımda, bildim men bu zattıñ menesin (TLG 700)

(←Tek soñında men aqılbalıq bolğanımda bu zattıñ menesin bildim)

“Ama sonunda, ben büyüdüğüm zaman bunun manasını anladım”

Bar, eşe, bar mennen razılıqı alğansıñ, -dedi pişesine ızın berip (TLG 703)

(←pişesine ızın berip mennen razılıqı alğansıñ bar, eşe, bar dedi)

“Kocası karısına izin verip benden rıza aldın git, peki, git dedi”

Boranlı boldı yaz küniñ (TLG 703)

(←yaz küniñ boranlı boldı)

“Yaz günün fırtınalı oldu”

Tatar Türkçesi

Bulgan, diy, borın zamanda bër hatın (TLG 769)

(←borın zamanda bër hatın bulgan diy)

“Geçmiş zamanda bir kadın varmış”

Şul hatınnıñ bulgan, diy Turay atlı bër ulı (TLG 769)

(←Şul hatınnıñ Turay atlı bër ulı bulgan diy)

“Bu kadının Turay isimli bir oğlu varmış”

Suğa salsañ, ҡalkıp җıғар (TLG 770)

Bëzge nasıyb yar bulsa

(←Bëzge yar nasıyb bulsa suğa salsañ, ҡalkıp җıғар)

“Bize yar nasip olsa, suya atsan kalkıp çıkar”

Özle ęçler, tügle yeşler (TLG 771)

Tuğan cir iske töşkeç

(←Tuğan cir iske töşkeç ęçler özle yeşler tügle)

“Memleket akla gelince içler kopar, yaşlar dökülür”

Dönyada küp nerse beldem sin tujan tël arkılı (TLG 772)

(←Dönyada sin tujan tël arkılı küp nerse beldem)

“Dünyada sen ana dili vasıtasıyla çok şey öğrendim”

İsten çıkmıy monda minm kürgennerem, (TLG 774)

Şatlık bēlen uynap gomēr sörgennerem;

Abıy bēlen bergeleşep, kara cirnē

Suka bēlen yırtıp yırtıp yörgennerem

(←Şatlık bēlen uynap gomēr sörgennerem abıy bēlen bergeleşep, kara cirnē suka bēlen yırtıp yırtıp yörgennerem monda minm kürgennerem isten çıkmıy)

“Sevinçle oynayıp ömür sürdüğüm; ağabeyle birlikte kara toprağı pulluk ile yırtta yırtta sürdüğüm burada gördüklerim akıldan çıkmıyor”

Her işekten sördə uqlıñnı mehebbet sakçısı (TLG 776)

(←mehebbet sakçısı uqlıñnı her işekten sördə)

“Muhabbet bekçisi oğlunu her kapıdan sürdü”

Töşesəñ sin isəme! (TLG 777)

(←sin isəme töşesəñ)

“Sen aklıma düşersin!”

Başkurt Türkçesi

Ulay bulğas, barırğa kerek, -tigen Tülkü (TLG 835)

(←Tülkü ulay bulğas barırğa kerek tigen)

“Tilki, öyleyse gitmek lazım demiş”

Ya, bınıhına nınday isim quştıñ? -tip hüragan, ti, unan Quyan (TLG 836)

(←Quyan ya bınıhına nınday isim quştıñ tip hüragan, ti, unan)

“Tavşan, ya, buna ne isim verdin diye sormuş”

Qayza yuğaldıgız hıñ ipteş Exmatow?! (TLG 840)

(←ipteş Exmatow hıñ qayza yuğaldıgız)

“Sayın Ehmetov, siz nereye kayboldunuz?”

Miñe asıwlanmağız, zinhar (TLG 840)

(←zinhar miñe asıwlanmağız)

“Lütfen, bana sinirlenmeyin”

Yamğırzan huñ qalqalır Unıñ ap-aq kalpağı (TLG 841)

(←Unıñ ap-aq kalpağı yamğırzan huñ qalqalır)

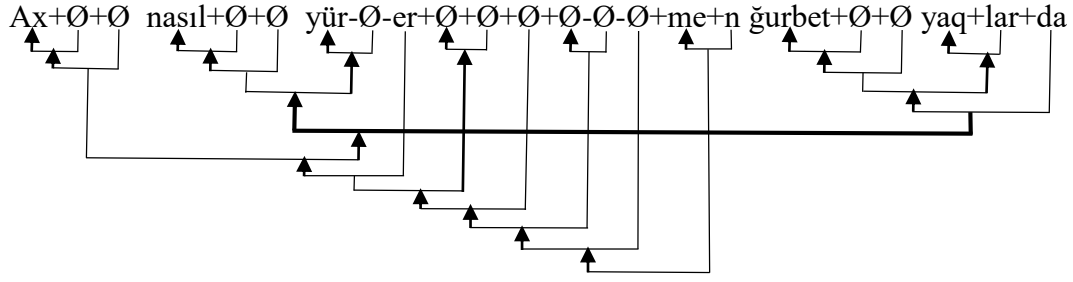
“Onun bembeyaz kalpağı yağmurdan sonra kalkar”

Kırım-Tatar Türkçesi

Ax, nasıl yürermen ğurbet yaqlarda (TLG 914)

(←Ax ğurbet yaqlarda nasıl yürermen]

“Ah, gurbet ellerde nasıl gezerim”

Siziñ bu yerde yatmañıznen vaziyet deñişir belleysiñizmi, emce? -dedi yavaştan

(TLG 905)

(←emce yavaştan siziñ bu yerde yatmañıznen vaziyet deñişir belleysiñizmi dedi)

“Amca, yavaşça sizin burada yatmanızla durum değışir mi sanıyorsunuz?”

angi institutnı bitirdiñiz, oğlum?

(TLG 907)

(←oğlum angi institutnı bitirdiñiz]

“Oğlum, hangi enstitüyü bitirdiniz?”

İstiyemen özünü er yerde körmek

(TLG 915)

(←özünü er yerde körmek istiyemen)

“Seni her yerde görmek istiyorum”

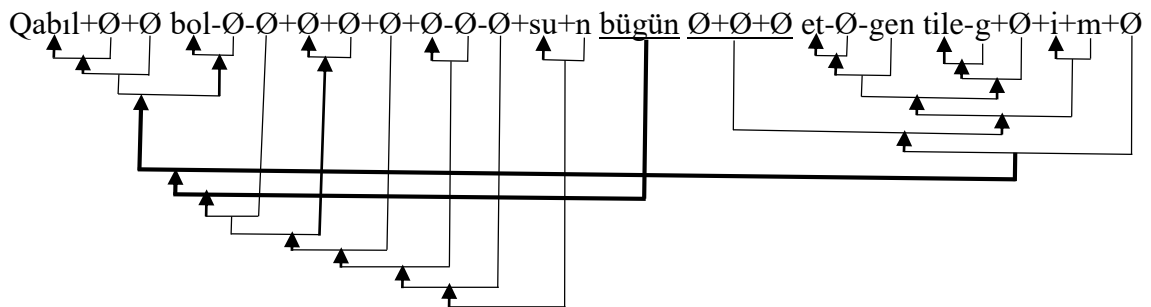
Karaçay-Malkar Türkçesi

Qabıl bolsun bugün etgen tilegim

(TLG 973)

(←bütün etgen tilegim qabıl bolsun)

“Bugün dilediğim dileğim kabul olsun”

Alğışlayma sizni!

(TLG 968)

(←sizni algıŝlayma)

“Sizi kutluyorum!”

Ol, bayam, anı aŝayım deb bargan bolur edi qatına (TLG 969)

(←Ol, bayam, anı aŝayım deb qatına bargan bolur edi)

“O, mutlaka, onu yiyeyim diye onun yanına gitmiştir”

Andan bardım Qubadiylağa it tiley (TLG 971)

(←Andan Qubadiylağa it tiley bardım)

“Oradan Kubadiylere köpek istemeye gittim”

Mıdahlıq keldi Gezoh ulunu caŝına (TLG 971)

(←Gezoh ulunu caŝına mıdahlıq keldi)

“Gezoh oğlunun evladına hüzin geldi”

Kumuk Türkçesi

Geteyim seni de alıp (TLG 1045)

(←seni de alıp geteyim)

“Seni de alıp gideyim”

Tıŝla ı qarayıq, Mahammat-apendi.. (TLG 1045)

(←Mahammat-apendi tıŝla ı qarayıq)

“Muhammet Efendi dinle bir bakalım..”

İlahi, tüz tügöl qardaŝ da, dos da (TLG 1046)

(←İlahi qardaŝ da dos da tüz tügöl)

“İlahi, kardeŝ de dost da düz değil”

Qumuqlar barbız, -dey, -bugün! (TLG 1047)

(←Qumuqlar bugün barbız dey)

“Kumuklar bugün varız diyorlar”

kitap yazğan dey Ali... (TLG 1049)

(←Ali kitap yazğan dey)

“Ali kitap yazmış derler...”

men qorqaman

(TLG 1050)

bir zatdan da

qorqmayğanımdan...

(←men bir zatdan da qorqmayğanımdan qorqaman)

“Ben, hiç bir şeyden korkmamamdan korkuyorum...”

Hakas Türkçesi

Pırosınçam, sîrerniñ çooğınarğa ara kîrişçetken üçün

(TLG 1172)

(←sîrerniñ çooğınarğa ara kîrişçetken üçün pırosınçam)

“Konuşmanızı böldüğüm için özür dilerim”

Vaska, harahtarın pazoh nuubızabas sağın sıhhan: «tañ turcañ ma alay turbacañ ma» tip

(TLG 1174)

(←Vaska harahtarın pazoh nuubızabas tañ turcañ ma alay turbacañ ma tip sağın sıhhan)

“Vaska, gözlerini yeniden kapatmış “tan attı mı yoksa atmadı mı” diye düşünmüş”

Ol polğan irte çashıda

(TLG 1180)

(←Ol irte çashıda polğan)

“Bu ilk yazda oldu”

teñmeen çirde azıra halıhtap odıradır çügürceñ sarığ tay

(TLG 1182)

(←çügürceñ sarığ tay teñmeen çirde azıra halıhtap odıradır)

“Sarı tay, değmediği yerde atlayıp koşuyor”

Kem pîledir, ür be, as pa uzircıh sarnah tañğa paza kün çiliina abıttırt salğan çılğı
hadarçızı, sınap hulah üstünde uzun hamcınıñ suuh haazı miltıh çili tarsılabaan polza

(TLG 1184)

(←sınap hulah üstünde uzun hamcınıñ suuh haazı miltıh çili tarsılabaan polza çılğı
hadarçızı sarnah tañğa paza kün çiliina abıttırt ür be, as pa uzircıh kem pîledir)

“Gerçekte kulağının üstünde uzun kamçının tüfek gibi patlaması olmasaydı yılki çobanının serin tana ve güneşin sıcaklığına kapılıp az mı çok mu uyuyacağını kim bilirdi”

Tuva Türkçesi

kortkan kiji men, çaaskaan honarından, akım çanına honup alıyn- dep (TLG 1262)

(←akım çanına honup alıyn- dep çaaskaan honarından kortkan kiji men)

“Ağabeyin yanına konarım diye, yalnız konmaktan korktum”

Çop dalajır sen, akım (TLG 1262)

(←akım çop dalajır sen)

“Ağabey, niçin acele ediyorsun?”

Saha Türkçesi

Bahaalısta! Aahıñ, kündü ıalcıttar! (TLG 1330)

(←kündü ıalcıttar bahaalısta aahıñ)

“Sevgili komşularım, buyrun, geçin”

Üs süüs gramna ıyaa ere (TLG 1332)

(←ere üs süüs gramna ıyaa)

“Haydi, üç yüz gram kadar tart”

Çuvaş Türkçesi

Pir karçik purinatçı unta (TLG 1384)

(←unta pir karçik purinatçı)

“Orada bir kocakarı yaşıyordu”

Vil man kil-şurta şuntarsa yaçı, -kalanı hresçen (TLG 1386)

(←hresçen vil man kil-şurta şuntarsa yaçı kalanı)

“Çiftçi, o benim evimi yaktı demiş”

Eh, hirim! Pıtertın es mana (TLG 1388)

(←Eh, hirim es mana pıtertın)

“Ah kızım! Sen beni bitirdin”

Yavınaşşı hışalta

(TLG 1392)

Şivit vişi kitrise

(←Şivit vişi kitrise hışalta yavınaşşı)

“Saçının kıvrımları ardından salınıyor”

3.1.3. Türkçenin Ağızları

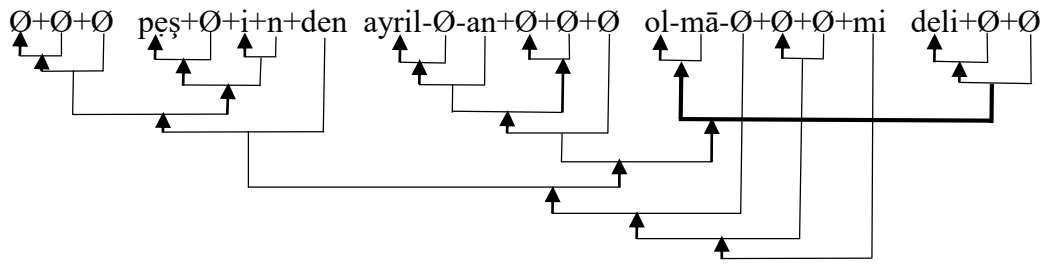
Amasya

Peşinden ayrılan olmāmi deli

(AAT / 170)

(←Peşinden ayrılan deli olmāmi)

“Peşinden ayrılan deli olmaz mı?”

Feleğ vurdu yıhtı paytahtımı

(AAT / 156)

(←Feleğ paytahtımı vurdu yıhtı)

“Feleğ payitahtımı vurdu yıktı”

Gine gabil oldu duşmannarın dilegi

(AAT / 158)

(←Gine duşmannarın dilegi gabil oldu)

“Yine duşmanların dileği kabul oldu”

Ben de bildüm vahtum olmaduğunu

(AAT / 162)

Dayi çilelerim dolmaduğunu

Elleriñ beğenip almaduğunu

(←Ben de vahtum olmaduğunu ilelerim dayi dolmaduğunu ęllerin beğenip olmaduğunu bildüm)

“Ben de vaktim olmadığını, ilelerimin dahi dolmadığını, ellerin beğenip olmadığını bildim”

Ne müşgöl derdimiş yardan ayrılmağ (AAT / 165)

(←yardan ayrılmağ ne müşgöl derdimiş)

“Yardan ayrılmak ne zor dertmiş”

Ęvlerüne varmadum arımdan (AAT / 167)

(←arımdan ęvlerüne varmadum)

“Utancımdan evlerine gitmedim”

Dérsim dağlarında söylenir adım (AAT / 168)

(←adım Dérsim dağlarında söylenir)

“Adım Dersim dağlarında söylenir”

Bundan bařđa yoğtur söylüyeceğimin gerisi (AAT / 176)

(←Bundan bařđa söylüyeceğimin gerisi yoğtur)

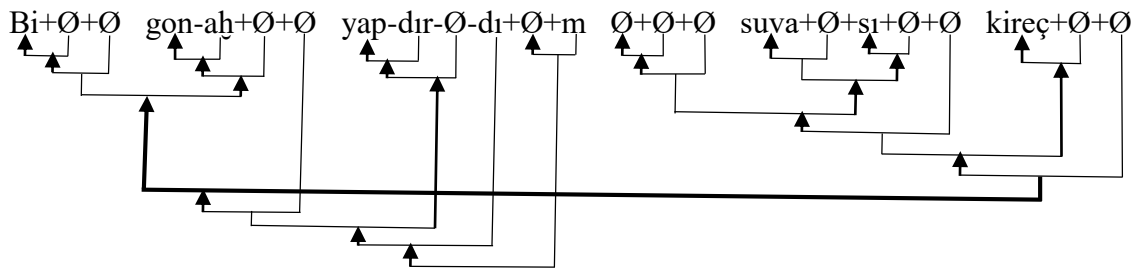
“Bundan başka söyleyeceğim bir şey yoktur”

ankırı

Bi gonağ yaptırdım suvası kireç (AAT / 111)

(←suvası kireç bi gonağ yaptırdım)

“Sıvası kireç bir konak yaptırdım”

öluynan bobası düşmüşler yola (AAT / 83)

(←ōluynan bobası yola düşmüşler)

“Oğlu ile babası yola düşmüşler”

Demek beni çağırmağdan ayağına, bağırmağdan seniñ bumuydu mağsadiñ

(AAT / 93)

(←Demek seniñ beni ayağına çağırmağdan, bağırmağdan mağsadiñ bumuydu)

“Demek, seniñ beni ayağına çağırmaktan ve bağırmaktan maksadın bu muydu?”

Olmazımış uçan guşun cılğası

(AAT / 94)

(←uçan guşun cılğası olmazımış)

“Uçan kuşun yolu/izi olmazmış”

Yaman düşduğ goñülden gozden

(AAT / 99)

(←goñülden gozden yaman düşduğ)

“Gönülden, gözden fena düştük”

Bu herif òlunu oñutmiya vermiş hocuya

(AAT / 103)

(←Bu herif òlunu hocuya oñutmiya vermiş)

“Bu adam oğlunu hocaya okutmaya vermiş”

Başlamış muallim bağırmā

(AAT / 118)

(←muallim bağıрма başlamış)

“Öğretmen bağırmaya başlamış”

Pabucum çaldurdum namaz gıarken

(AAT / 130)

(←namaz gıarken pabucum çaldurdum)

“Namaz kılarken ayakkabımı çaldırdım”

Edirne

başkaları da vārdı istiyen beni

(EİA / 128)

(←beni istiyen başkaları da vārdı)

“Beni isteyen başkaları da vardı”

- eveldeñ dâmat gelinin yanına ayıptı kızanım gelmek (EİA / 132)
(←kızanım evelden dâmat gelinin yanına gelmek ayıptı)
“Çocuğum, önceden damadın gelinin yanına gelmesi ayıptı”
- hepsini kovmuş bobası hizmetçilerin (EİA / 143)
(←bobası hizmetçilerin hepsini kovmuş)
“Babası hizmetçilerin hepsini kovmuş”
- bunu herkez bilū aşā yoğarı (EİA / 154)
(←aşā yoğarı herkez bunu bilū)
“Aşāğı yukarı herkes bunu biliyor”
- ben de gideyim sâmi güler'e hemşerimi görmē (EİA / 173)
(←ben de hemşerimi görmē sâmi güler'e gideyim)
“Ben de hemşehrime görmeye Sami Güler'e gideyim”
- rappadağ unu yolladık biz almanya'nın vaqtını geçirmeden (EİA / 186)
(←biz almanya'nın vaqtını geçirmeden unu rappadağ yolladık)
“Biz, Almanya'nın süresini geçirmeden onu ansızın yolladık”
- gezmeye götürmedilēmi hiç istanbul içinde? (EİA / 200)
(←istanbul içinde hiç gezmeye götürmedilēmi)
“İstanbulun içinde hiç gezmeye götürmediler mi?”
- yoğtu bilēzik o zaman (EİA / 210)
(←o zaman bilēzik yoğtu)
“O zaman bilezik yoktu”
- nikā başına bi sarı lira vēdi hōkūmāt (EİA / 223)
(←hōkūmāt nikā başına bi sarı lira vēdi)
“Hükümet, nikah başına bir sarı lira verdi”
- gümlekler vardı evelden, kenarlı menarlı (EİA / 251)

(←evelden, kenarlı menarlı gümlekler vardı)

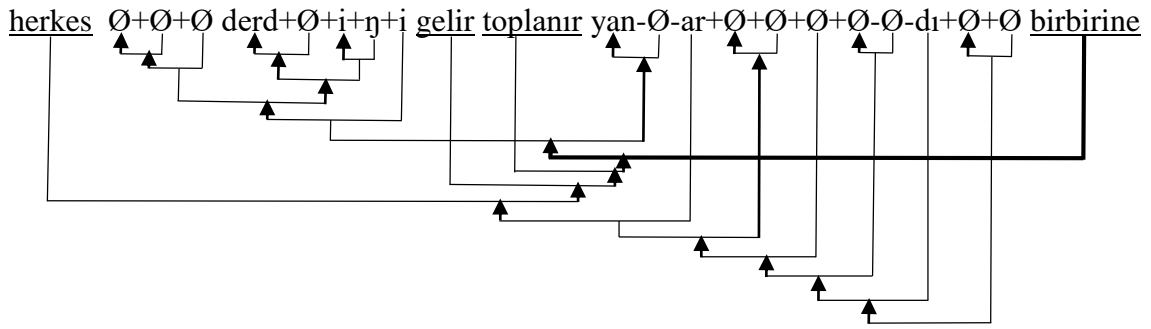
“Önceden kenarlı menarlı gömlekler vardı”

Malatya

herkes derdiği gelir toplanır yanardı birbirine (MİA / 299)

(←herkes gelir toplanır birbirine derdiği yanardı)

“Herkes gelir, toplanır birbirine derdini söylerdi”

bi avuç duz atarız gi bayatımasın diye (MİA / 248)

(←gi bayatımasın diye bi avuç duz atarız)

“Bayatlamasın diye bir avuç tuz atarız”

istemeye gettik, söz kestik aldığımızı (MİA / 260)

(←istemeye gettik söz kestik gızı aldığımız)

“İstemeye gittik, söz kestik, kızını aldık”

çağasıyan, çocuğuyunan bayramlaşır ‘eşk inan keyf inen (MİA / 264)

(←‘eşk inan keyf inen çağasıyan çocuğuyunan bayramlaşır)

“Aşk ile; keyf ile bebekleri ile, çocukları ile bayramlaşır”

yaşsılığ görmedik ondan soyna (MİA / 266)

(←ondan soyna yaşsılığ görmedik)

“Ondan sonra yoksulluk görmedik”

onlar yırar yere gidiyorsa orda yemek verirler. yırar yerlerine göre (MİA / 275)

(←onlar yırar yere gidiyorsa yırar yerlerine göre orda yemek verirler)

- “Onlar uzak yere giderlerse yerlerinin uzaklığına göre orada yemek verirler”
yaşlılar dua belledir gençlere (MİA / 279)
(←yaşlılar gençlere dua belledir)
“Yaşlılar gençlere dua öğretir”
çoluğ çocuğ uğraşıyığ bu bahçe işleriynen (MİA / 289)
(←çoluğ çocuğ bu bahçe işleriynen uğraşıyığ)
“Çoluk çocuk bu bahçe işleri ile uğraşıyoruz”
gelen misafirlere ikram edilir, şeker gayfe (MİA / 306)
(←gelen misafirlere şeker gayfe ikram edilir)
“Gelen misafirlere şeker, kahve ikram edilir”
dämädi kaçırylar. sağılylar. sağıdıçtan para almağ için (MİA / 320)
(←sağıdıçtan para almağ için dämädi kaçırylar sağılylar)
“Sağıdıçtan para almak için damadı kaçıryorlar ve saklıyorlar”
ata bindirip ‘getiriyolarđ ‘gelini eylece (MİA / 330)
(←‘gelini eylece ata bindirip ‘getiriyolarđ)
“Gelini o şekilde/öylece ata bindirip getiriyolarđı”
yaz diyince harmanlarımız kağar tomuzun işte yeddinci ayda (MİA / 336)
(←yaz diyince tomuzun işte yeddinci ayda harmanlarımız kağar)
“Yaz gelince Temmuzun, işte yedinci ayda, harmanlarımız kalkar”
burayı Allah şaşırmağa yeri göğü yaradan (MİA / 343)
(←yeri göğü yaradan Allah burayı şaşırmağa)
“yeri göğü yaratan Allah burayı şaşırmasın”
tikene de giderdim deirmene de (MİA / 359)
(←tikene de deirmene de giderdim)
“Dikene de değirmene de giderdim”

korucuḥ var hasanı basir duymuşdursun eski malatyada (MĪA / 362)

(←eski malatyada korucuḥ var hasanı basir duymuşdursun)

“Eski Malatya’da Korucuh (diye bir yer) var, Hasan-ı Basrî duymuşundur”

çaya indik. atınan barabar (MĪA / 373)

(←atınan barabar çaya indik)

“At ile beraber dereye indik”

ecicci olusa doktora götürürler. durumu âcil olursa (MĪA / 381)

(←durumu âcil olursa ecicci olusa doktora götürürler)

“Durumu acil olursa, ebeye ihtiyaç olursa doktora götürürler”

Niğde

Çocuḥ ona ras_ğelmiş çarşıda (AAT / 179)

(←Çocuḥ ona çarşıda ras_ğelmiş)

“Çocuk ona çarşıda rast gelmiş”

ben size söylerim onun meselesini (AAT / 180)

(←ben size onun meselesini söylerim)

“Ben size onun meselesini söylerim”

çocuğunu gıramamış ğetmiş gonağa (AAT / 180)

(←çocuğunu gıramamış gonağa ğetmiş)

“Çocuğunu kıramamış, konağa gitmiş”

Ḳotü gözden saḥlasın (AAT / 181)

Yeri göğü yaradan

(←Yeri göğü yaradan Ḳotü gözden saḥlasın)

“Yeri göğü yaratan kötü gözden saklasın”

Ālem tağaccupta galdı bu işe (AAT / 182)

(←Ālem bu işe tağaccupta galdı)

“Herkes bu işe şaşırıldı kaldı”

Çek deveci develerin yoğuşa

(AAT / 185)

(←deveci develerin yoğuşa çek)

“Deveci, develerini yokuşa çek”

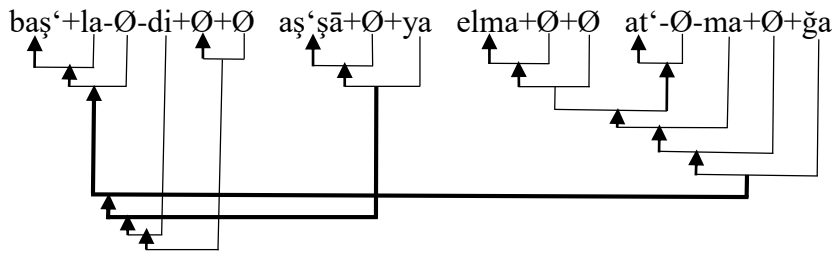
Rize

baş‘ladi aş‘şāya elma at‘mağa

(RĪA / 219)

(←aş‘şāya elma at‘mağa baş‘ladi)

“Aşāğıya doğru elma atmaya başladı”

bağa da ver‘diler ‘ordan bi ‘sini bak‘lava

(RĪA / 201)

(←bağa da ‘ordan bi ‘sini bak‘lava ver‘diler)

“Bana da oradan bir tepsi baklava verdiler”

bu kadunun ismi ‘idi Tā‘ife

(RĪA / 207)

(←bu kadunun ismi Tā‘ife ‘idi)

“Bu kadının ismi Taife idi”

oni altına pīrakmadi, beki birisi alur oni diye

(RĪA / 220)

(←beki oni birisi alur diye oni altına pīrakmadi)

“Belki onu birisi alır diye onu altına bırakmadı”

oriya bi ‘ç‘ıktuk dişa‘riya arkadaş‘lalan be‘rābe

(RĪA / 230)

(←oriya arkadaş‘lalan be‘rābe bi dişa‘riya ‘ç‘ıktuk)

“Orada, arkadaşlar ile beraber dışarıya çıktık”

ç‘ay yetişen yere tiķec‘esun oni

(RĪA / 239)

- (←oni ç'ay yetişen yere tiķec'esun)
 “Onu çay yetişen yere dikeceksin”
 gitti ç'ıķti pādişāhun yanına (RĪA / 243)
 (←gitti pādişāhun yanına ç'ıķti)
 “Gitti, padişahın yanına çıktı”
 ayi°yi vurdile oriya, ben gitmeden (RĪA / 261)
 (←ben oriya gitmeden ayi°yi vurdile)
 “Ben oraya gitmeden ayıyı vurdular”
 o vaķıtta firka paşasi derduk biz (RĪA / 274)
 (←biz o vaķıtta firka paşasi derduk)
 “Biz, o zaman firka paşası derdik”
 ikinc'i taburda Ofli bi ç'avuş vār_ıdi, k'úfurk'ar ‘fena (RĪA / 282)
 (←ikinc'i taburda k'úfurk'ar ‘fena Ofli bi ç'avuş vār_ıdi)
 “İkinci taburda küfürkâr, fena Ofli bir çavuş vardı”
 turķi dèyimem, dèyimem turķi (RĪA / 294)
 (←turķi dèyimem, turķi dèyimem)
 “Türkü söyleyemem, türkü söyleyemem”
 onun ismini tel'um gomişik biz esgiden beri (RĪA / 298)
 (←biz onun ismini esgiden beri tel'um gomişik)
 “Biz, onun ismini eskiden beri telum koymuşuz”
 L'azç'a pañç'o deriz biz ona (RĪA / 301)
 (←biz ona L'azç'a pañç'o deriz)
 “Biz ona Lazca pañço (sazan balığı) deriz”
- Uşak**
- orda bi tüfek var, çifte (UĪA / 190)

(←orda çifte bi tüfek var)

“Orda çifte bir tüfek var”

her evden gidilişdi esgi zamanda, benim gençliim zamānında (UİA / 196)

(←esgi zamanda benim gençliim zamanında her evden gidilişdi)

“Eski zamanda, benim gençliğim zamanında, her evden gidilirdi”

ondan sōna mancar çapası, baharın (UİA / 201)

(←ondan sona baharın mancar çapası)

“Ondan sonra baharın mancar çapası”

kırk gün kırk gece davıl çaldırmış dēdi buvam irāmetlik (UİA / 210)

(←irāmetlik buvam kırk gün kırk gece davıl çaldırmış dēdi)

“Rahmetli babam kırk gün kırk gece davul çaldırmış dedi”

burda bi kına gecesi oldu, okulun önünde, gece (UİA / 218)

(←burda gece okulun önünde bi kına gecesi oldu)

“Burada, gece, okulun önünde bir kına gecesi oldu”

millet de hoca bekliyo namaz gılcez deye (UİA / 228)

(←millet de namaz gılcez deye hoca bekliyo)

“Millet de namaz kılacağız diye hocayı bekliyor”

kızılcasōüde belediye başkanı seğıildim seksen dōrtde (UİA / 239)

(←seksen dōrtde kızılcasōüde belediye başkanı seğıildim)

“1984’te Kızılcasōüde belediye başkanı seğıildim”

gocagarı ilacı deriz onnara (UİA / 241)

(←onnara gocagarı ilacı deriz)

(Onlara kocakarı ilacı deriz)

bōyle bōyle uşak galmış uřāñ isimi (UİA / 254)

(←bōyle bōyle uřāñ isimi uşak galmış)

“Böyle böyle Uşak’ın ismi Uşak kalmış”

bol bol dayak yedik biz

(UİA / 263)

(←biz bol bol dayak yedik)

“Biz, bol bol dayak yedik”

şu dağdan böyle aynı ölçüde böyle burgun delikleri iniyo derenin gıyından (UİA / 276)

(←şu dağdan derenin gıyından böyle aynı ölçüde böyle burgun delikleri iniyo)

“Şu dağdan, derenin kıyısından böyle aynı ölçüde böyle burgun delikleri iniyor”

sivaslıynan farklılı vadır bizim konuşmamızın

(UİA / 291)

(←bizim konuşmamızın sivaslıynan farklılı vadır)

“Bizim konuşmamızın Sivaslıların konuşması ile farklılığı vardır”

rusların o bi tümen asgerini öldürüyolar, arkası gelmedi için

(UİA / 305)

(←arkası gelmedi için rusların o bi tümen asgerini öldürüyolar)

“Arkası gelmediği için Rusların bir tümen askerini öldürüyorlar”

SONUÇ

1. Söz dizimi, cümle, devrik cümle, esnek dizim, oynak yapı, ÜDD, çalkalama, sözcük dizilişi, temel öge dizilişi, bilgi yapısı, odaklama vb. terimlerinin hiçbirisinde, şaşırtıcı bir şekilde, kuruluş cümlesinin bildiri ile cümlenin muhatabına aktarılma koşullarının bildiri arasında bildirme karşıtlığı kuran yer ödünçlemesi yapısı fark edilememiştir. Morfolojik yer ödünçlemesi ile bağlantısız fakat yer ödünçlemesi ile ilişkilendirilebilecek mezkûr kavramların Türk dil bilgisi ile ilgili konularda dilin kendi aktarma sürecinde meydana gelen, kendi yapısından kaynaklanan, ödünç yer kullanımı meselesinde bu konuyu anlaşılır kılamadığı ve yapılan çalışmaların bu bakımdan eksik kaldığı görülmektedir.

2. Bu yüzden, Türk dilinin geniş safhaları itibarıyla zengin örnekler sunan yer ödünçlemesi gerçeğinden uzak kalınmış ve *devrik cümle* altında özetlenebilecek birbirinin tekrarı çözümleme, isimlendirme çabaları tekrar edilegelmiştir. Bu durum, aynı zamanda, fonksiyon/işlev odaklı çalışmaların yapılmasına da engel olmuştur. Bahsi geçen kavramlar yer ödünçlemesi ile ortaya çıkan Türk dilinin söz dizimi kanununu ayrı bir yapı olarak algılamış ve iki ayrı cümle yapısı olduğu (devrik – kurallı) görüşüne yol açmıştır. Nitekim, çalışmamızda detaylıca ele aldığımız bütün tartışmaların bu kabulden kaynaklandığı görülmektedir. Cümlenin **fiil-zaman eki+şahıs eki** ekleşmesinden oluşan müstakil yapısı devrik, kurallı cümle gibi cümle sınıflandırmalarının bulunmadığını gösterir niteliktedir. Cümlenin bu yapısı, devrik cümle, esnek dizim, oynak yapı, temel öge dizilişi, sözcük dizilişi vb. kavramları geçersiz kılmakla birlikte, bu kavramlara alternatif olarak değil, Türk dilinin söz dizimini kuran kanunun ortaya çıkardığı ilişki düzeninin bir parçası olan yer ödünçlemesinin varlığına işaret etmektedir (Turan, 2011: 908).

3. Morfolojik yer ödünçlemesinde kelimeler anlamları itibarıyla yer değiştirirler; kelimelerin görevleri her zaman sabit kalmaktadır. Cümlenin muhatabına aktarılma şartları, cümledeki vurgu sırası ve cümlenin sarf edildiği metin/bağlam gibi etkenler morfolojik yer ödünçlemesini meydana getiren başlıca sebeplerdir. Çalışmamızda morfolojik yer ödünçlemesine örnek oluşturması adına Türk dilinin tarihî ve çağdaş diyalektlerinden ve Türkçenin ağızlarından eserler taranmış ve zengin bir örnek çeşitliliğinden oluşan cümlelerden özgün olanları gösterilmiştir.

4. Türk dilinin bütün safahatı göz önünde bulundurularak tarihî diyalektlerden, Köktürkçe, Eski Uygur Trk., Karahanlı Trk., Harezmi Trk., Çağatay Trk., Kıpçak Trk. ve Eski Anadolu Trk.; çağdaş diyalektlerden, Azerbaycan Trk., Başkurt Trk., Çuvaş Trk., Gagauz Trk., Hakas Trk., Karay Trk., Karakalpak Trk., Kumuk Trk., Karaçay-Malkar Trk., Kırgız Trk., Kırım-Tatar Trk., Kazak Trk., Nogay Trk., Özbek Trk., Salar Trk., Tatar Trk., Türkiye Trk., Türkmen Trk., Tuva Trk., Yakut Trk., ve Yeni Uygur Trk.; Türkçe ağızlardan, Amasya, Çankırı, Edirne, Malatya, Niğde, Rize ve Uşak ili ağızlarından oluşmak üzere toplam 7 tarihî diyalekt, 21 çağdaş diyalekt ve 7 Türkçe ağız incelemesini ihtiva eden 14 eser taranmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

5. Tarihî şivelerden 8711, çağdaş şivelerden 776 ve Türkçenin ağızlarından 3984 olmak üzere toplam 13.421 morfolojik yer ödünclemeli cümle tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerin sayısı morfolojik yer ödünclemesinin nasıl bir kullanım zenginliğine sahip olduğunu göstermektedir.

6. Tarihî diyalektlerde en az örnek sayısı 5 cümle örneği ile Köktürkçe; en çok örnek tespit edilen diyalekt 3876 cümle örneği ile Karahanlı Türkçesi olmuştur. Çağdaş diyalektlerde ise 441 morfolojik yer ödünclemeli cümle örneği ile Gagauz Türkçesi olmuştur. En az örnekler Yakut (2) ve Kazak Türkçelerinde (2) tespit edilmiştir. Altay Türkçesinde örnek tespit edilememiştir. Türkçenin ağızlarında ise 51 örnek ile en az Niğde ili ağızları yer alırken 1028 yer ödünclemeli cümle örneği ile Uşak en çok örnek tespit edilen ağız olmuştur.

7. Gagauz Türkçesi morfolojik yer ödünclemesi bakımından zengin bir kullanıma sahiptir. Bu yaygın kullanımın sebeplerinden biri, yabancı dillerin etkisinden hariç, bilinçli olarak morfolojik yer ödünclemeli cümle kurma tercihi olabilir.

8. Çalışmamızda Türk dilinin bütün dönemlerinde mevcut olan morfolojik yer ödünclemesinden karakteristik örnekler tespit edilmiştir:

a) “üçün, tép/dip/diye, turup, oğ” vb. kelimeler genel olarak cümlenin sonunda yer almışlardır.

özün otka atma bu dünya **üçün** (KB 1284)

“Bu dünya için kendini ateşe atma”

cebrâ’ılge yarlıg boldı ciblîtni nikâh kılip tiblîtge bérgil **tép** (KE 4r/13)

“Cebraile Cibliti nikâh kılıp Tiblite ver diye ferman geldi”

tükedür çanımnı her dem közleriñ bakıp **turup** (ML T776b/1)

“Gözlerin her zaman bakıp durup kanımı tüketir”

uzun yelmeg yime ıtım **oķ** (OA T-112/2)

“Yine uzun keşif kolunu hep gönderdim”

b) Sıfatlama işlevli isim-isim tamlamalarında ve belirtme işlevli (+ilgi...+iyelik eki) isim-isim tamlamalarında dikkate değer örnekler tespit edilmiştir.

ibrāhīminiñ bir dostı bar érdi kulb atlıg (KE 55r/2)

kulb atlıg bir dost “Kulb isimli bir dost”

raḥmetünden tañrınuñ māhrūm qala (GN I/2-210B/5)

tañrınuñ raḥmetünden “Tanrının rahmeti”

c) Benzer yapıdaki cümle örnekleri tespit edilmiştir. Bu durum, aynı zamanda, morfolojik yer ödünçlemesinin kesintisiz devam eden ve edecek olan yapısının da ispatıdır.

burayı okurken aklım karışır **hep** (K / 77)

yañduk yolta yeme öltik **ök** (dağılmış yolda yine öldük **hep**) (OA T-100/9)

Vaska, harahtarın pazoh nuubızabas sağıñ sıhhan: «tañ turcañ ma alay turbacañ ma» **tıp**
(TLG 1174)

“Vaska, gözlerini yeniden kapatmış “tan attı mı yoksa atmadı mı” diye düşünmüş”

sāreğa va ‘de kılmış érdi bu nūr sendin bolğan oğlanga téggey **tép** (KE 47v/20,21)

“Sare’ye bu nur senden olan oğlana ulaşacak diye vade kılmıştı”

anı iltip oğrıniñ yolunda bıraqtı hattā maḥrūm kitmesin **dip** (GT 50b/4)

“Hatta, mahrum gitmesin diye onu ulaştırıp hırsızın yolunda bıraktı”

bi avuç duz atarlıg gi bayatımasın **diye** (MÍA / 248)

“Bayatlamasın diye bir avuç tuz atarız”

göl kötürüb başladılar **oynamağa** ve **oxumağa** (TLG 229)

“Kolları kaldırıp oynamaya ve şarkı söylemeye başladılar”

baş‘ladi aş‘şāya elma at‘mağā

(RĪA / 219)

“Aşağıya doğru elma atmaya başladı”

Bu tarz örneklerde kelimeler ve fonetik yapı değişse bile aynı yapının, aynı ödünçleme uygulamasının kesintisiz devam ettiği görülmektedir.

d) Malatya ili ağızlarından hem morfolojik hem de morfofonetik yer ödünçlemeli bir örnek tespit edilmiştir.

korucuḥ var hasanı basir duymuşdursun eski malatyada

(MĪA / 362)

(←eski malatyada korucuḥ var hasanı basir duymuşdursun)

“Eski Malatya’da Korucuh (diye bir yer) var, Hasan-ı Basrî duymuşsundur”

9. Eserlerin yazıldığı dönem, eserin tercüme ya da telif olması gibi nedenlerden dolayı, özellikle Farsça kelime olan “**kim/ki**” tespit edilen cümlelerin günümüz Türkçesine aktarılmasında ve morfolojik yer ödünçlemesinin tespitinde zorlanmamıza neden olmuştur.

zeliḥa hem ol kéçe tüş körer **kim** yūsuf taḥt üze olturur başınğa tāc keyip

(KE 89v/15,16)

(←hem zeliḥa **kim** ol kéçe yūsuf başınğa tāc keyip taḥt üze olturur tüş körer)

“Hem Zeliha o gece Yusuf’un başında taç giyip tahtın üzerine oturduğunu (rüyasında) görür”

bilürsen **kim** cehānnıḡ meclisinde

(GT 46a/4,5)

tutar ilge kadeḥnı rāst sāķī

(←**kim** cehānnıḡ meclisinde sāķī kadeḥnı ilge rāst tutar bilürsen)

“Dünya meclisinde saki kadehi ele doğru tutar, biliyorsun”

bu nāme **ki** yazdı kalemim tartıp til

(ML B45a/26)

(←**ki** kalemim til tartıp bu nāme yazdı)

“Kalemim dili tartıp bu kitapçığı yazdı”

bi avuḥ duz atarıḡ **gi** bayatımasın diye

(MĪA / 248)

(←**gi** bayatımasın diye bi avuç duz atarlıh)

“Bayatlamasın diye bir avuç tuz atarız”

10. Cümlelerin kuruluş düzeni yardımcı unsur→ asıl unsur şeklinde tayin edildiği için tespit edilen morfolojik yer ödünçlemeli örneklerin kuruluş cümlelerine aktarılmasında yardımcı unsurların tayininde kendi tasarrufumuz söz konusudur. Bahsi geçecek cümlelerin muhtemel diğer dizilişleri de ihtimal dâhilindedir:

lüt ol müsülmân éwlügi birle tewege müdürdi éki kızını tewesi itini (KE 61r/6)

(←lüt **ol müsülmân éwlügi birle** éki kızını tewesi itini tewege müdürdi)

“Lut iki kızını, devesini ve köpeğini müslüman zevci ile birlikte deveye bindirdi”

Yukarıdaki bizim tercihimiz olup aşağıdaki diziliş de mümkündür;

(←lüt éki kızını tewesi itini **ol müsülmân éwlügi birle** tewege müdürdi)

ama Ka’ya kimse açmayacaktı bu konuyu (K / 105)

(←ama Ka’ya **bu konuyu** kimse açmayacaktı)

Aynı şekilde;

(←ama **bu konuyu** Ka’ya kimse açmayacaktı)

(←ama **bu konuyu** kimse **Ka’ya** açmayacaktı)

Qumuqlar barbız, -dey, -bugün! (TLG 1047)

(←Qumuqlar **bugün** barbız dey)

“Kumuklar bugün varız diyorlar”

Benzer bir durum;

(←**bugün** Qumuqlar barbız dey)

Bu tarz örnekler morfolojik yer ödünçlemesinin kullanım zenginliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

11. Morfolojik yer ödünçlemesinin Türk dilindeki kullanım sebepleri genel hatlarıyla şu şekilde tasvir edilebilir:

- Cümlelerin aktarılma şartlarına bağlı olarak kuruluş cümlesinin bildirimi ile cümlelerin muhatabına aktarılma şartlarının değişerek aktarılması arasındaki bildirme karşıtlığının sağladığı vurgu sırası. Bu imkân, Türk dilinin bütün safahatında yazılmış ve yazılacak eserler için geçerlidir.
- Eserlerin tercüme yoluyla kaleme alınması (Örneğin; Arapçadan Türkçeye tercüme edilirken “**Fiil+Fâil+Mefûl**” dizilişinin esas alınması). Bu maddeye bilhassa Altun Yaruk, Kışâşü’l-Enbiyâ ve Gülistan Tercümesi gibi eserler örnek verilebilir.
- Özellikle, manzum eserlerdeki kafiye uyumunun dizilişe doğrudan etkisi morfolojik yer ödünçlemesi için belirleyici bir sebep olmuştur. Kutadgu Bilig, Garib-nâme, Gülistan Tercümesi ve Muḥâkemetü’l-Luḡateyn’nin manzum kısımları, Çağdaş diyalektlerde ve ağızlarda geçen şiir, türkü vb. kısımlar bu maddeye örnek verilebilir.
- Cümleyi tasarruf eden kişinin cümlelerin aktarılma şartlarında vurgu düzeninin sağladığı yardımcı unsur→ asıl unsur ilişkisi ile istediği herhangi bir unsuru kasıtlı olarak vurgulamış olması da ihtimal dâhilindedir. Bu imkâna, özel olarak eser örnek verilemese de, eserlerde bu duruma uyan örnekler bulmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akerson, F. E. (2016). Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aksan, D. (2015). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim (II. Cilt). Ankara: TDK Yayınları.
- Aktan, B. (2016). Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Altınörs, A. (2014). 50 Soruda Dil Felsefesi. İstanbul: 7 Renk Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). Yusuf Has hacib, Kutadgu Bilig. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ata, A. (2019). Rabgûzi, Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I, Giriş-Metin-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (2003). Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi. Papatya Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2019). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yayınları.
- Barutçu Özönder, F. S. (1996). 'Alî Şîr Nevâyî, Muḥâkemetü'l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beserek, A. (1991). Türkçede Cümle Yapısı. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Bilgegil, M. K. (1984). Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bilgin, M. (2002). Anlamdan Anlatıma Türkçemiz. Kültür BakanlığıYay. / 2874, Kültür Eserleri Dizisi/368. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Bozkurt, F. (1995). Türkiye Türkçesi. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Caferoğlu, A. (1994). Anadolu Ağızlarından Toplamalar. Ankara: TDK Yayınları.
- Chomsky, N. (1957). Syntactic Structures. The Hague; Mouton.
- Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA; MIT Press.
- Chomsky, N. (1995). The Minimalist Program. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Chomsky, N. (2002). Dil ve Sorumluluk. (Çev. Hüsnü Özasya). Ankara: Ekin Yayınları.
- Chomsky, N. (2018). Dil ve Zihin. (Çev. Ahmet Kocaman). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Delice, H. İ. (2003). Türkçe Sözdizimi. İstanbul: Kitabevi.

- Demir, T. (2013). Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Demircan, Ö. (2009). Devrik Tümce ve Odaklama Dil Devriminin Öteki Yanı. İstanbul: Der Yayınları.
- Demircan, Ö. (2015). Türkçenin Seseşizimi: sesler, sesbirimler, ayırıcı özellikler, sese değişimleri, vurgu, vurgulama, ezgi, ezgileme. İstanbul: Der Yayınları.
- Deny, J. (1941). Türk Dili Grameri: Osmanlı Lehçesi. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Dizdaroğlu, H. (1976). Tümce Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, E. (2012). Türkçe Cümle Bilgisi I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ediskun, H. (2017). Yeni Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2010). Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emre, Ahmet Cevat. (1935). Türkçenin Hint-Avrupa Diliyle Mukayesesi Üzerine Bir İrdeleme. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Emre, A. C. (1945). Türk Dilbilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ercilasun, A. B. (ed.) (2021). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergenç, İ. (1995). Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü. Ankara: Simurg Yayınevi.
- Ergin, M. (1977). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Ergin, M. (2015). Orhun Abideleri. (49. bs.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erguvanlı, T. (1984). The function of word order in Turkish grammar. California, CA: University of California Press.
- Erkul, R. (2007). Cümle Metin Bilgisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gencan, T. N. (1979). Dilbilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005). Turkish: a comprehensive grammar. Oxford: Routledge.
- Gülensoy, T. (2000). Türkçe El Kitabı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülseren, C. (2021). Malatya İli Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2020). Uşak İli Ağızları. Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, T. (1978), Rize İli Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük). Ankara: TDK Yayınları.

- Güneş, S. (2002). Türk Dili Bilgisi Tarihi Gelişim, Ses, Kelime ve Cümle. İzmir: DEÜ Matbaası.
- Hatiboğlu, V. (1972). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: TDK Yayınları (Ankara Üniversitesi Basımevi).
- Hatiboğlu, V. (1978). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hengirmen, M. (1999). Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hengirmen, M. (2006). Türkçe Temel Dilbilgisi. Ankara: Engin Yayınevi.
- Huber, E. (2013). Dilbilimine Giriş. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Johanson, L. (2018). Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler. (Çev. N. Demir). Ankara: TDK Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A., ve Özsoy, A. S. (2011). Dilbilim Sözlüğü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kadri, B. Müyessiretü'l Ulûm (Hazırlayan: Esra KARABACAK). (2002). Ankara: TDK Yayınları.
- Kalay, E. (1998). Edirne İli Ağzları (İnceleme-Metin). Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2017). Türkçenin Söz Dizimi. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2016). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. ve Ergöneç, D. (2000). Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv. Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (2019). Seyf-i Sarayî Gülistan Tercümesi. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaörs, M. (1993). Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2014). Genel Dilbilime Giriş. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Keskin, R. (2003). Türkçe Dil Bilgisi. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kıran, Z. (2002). Dilbilime Giriş (Haz. Ayşe (Eziler) Kıran). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Koç, N. (1996). Yeni Dilbilgisi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.

- Kornfilt, J. (1997). Turkish. New York, NY: Routledge
- Miller, J. E., & Brown, E. K. (2013). The Cambridge Dictionary of Linguistics. Cambridge University Press.
- Özkan, N. (2000). Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2012). Türkiye Türkçesi Söz Dizimi. Ankara: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2016). Türkçenin Sözdizimi. Adana: Karahan Kitabevi.
- Özsoy, S., Balcı, A. ve Turan, Ü. D. (2012). GENEL DİLBİLİM-I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özsoy, S., Emeksiz, Z. E., Turan, Ü. D. ve Uzun, L. (2013). GENEL DİLBİLİM-II. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk, O. (2019). Kar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Radford, A. (1988). Transformational Grammar: A First Course. Cambridge University Press.
- Sander, M. S. (1966). Türkçe Dilbilgisi Dersleri: Lise: I, II, III. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Şimşek, R. (1987). Örneklerle Türkçe Sözdizimi. Trabzon: Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Tanpınar, A. H. (2013). Huzur. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tokyürek, H. (2015). Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R., Karataş, T. ve Vural, H. (1996). Türk Dili. Sivas: Seyran Yayınları.
- Toptaş, H. (2016). Türkçe Dersleri 2: Sesbilgisi, Tümce, Anlatım, Metin Dilbilimi, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Torun, Y. (2009). Nurullah Ataç'ın Denemelerinde Devrik Yapılar. Ankara: TDK Yayınları.
- Uzun, N. E. (1998). Dilbilgisinin Temel Kavramları-Türkçe Üzerine Tartışmalar. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Uzun, N. E. (2000). Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Üçok, N. (1947). Genel Dilbilim. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Üstünova, K. (2002). Dil Yazıları. Ankara: Akçağ Yayınları.

Üstünova, K. (2020). Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Vardar, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Velupillai, V. (2012). An Introduction to Linguistic Typology. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Yavuz, K. (2000). Garib-nāme I-II. Ankara: TDK Yayınları.

Zarifioğlu, C. (2017). Korku ve Yakarış. İstanbul: Beyan Yayınları.

Sürelî Yayınlar/Makaleler

Adalı, E. (2012). Doğal Dil İşleme. Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi, 5(2).

Akoğlu, G., ve Acarlar, F. (2014). Gelişimsel Dil Bozukluklarında Söz Dizimi Anlama ve Sözel Çalışma Belleği İlişkisinin İncelenmesi. Türk Psikoloji Dergisi, 29(73), 89.

Altan, A. (2008). Türkçede Sözcük Diziminin Edinimi. XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri (12-13 Mayıs 2006). T.C. Maltepe Üniversitesi Yayınları, 51-61.

Alyılmaz, S., Biçer, N., ve Çoban, İ. (2015). Atatürk Üniversitesinde Öğrenim Gören Kırgız Öğrencilerin Türkçe ve Türkiye'ye Yönelik Görüşleri. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4(1), 328-338.

Avcı, Y. Y. (2013). Karacaoğlan'ın Şiirinde Sapmalar. Folklor/Edebiyat, (74), 119-129.

Aydın, İ. (2008). Türkçe ve Fransızcanın Sözdizimi Üzerine Birkaç Söz. Synergies Turquie, 1, 25-35.

Aydın, Ö. (1993). Türkçenin Sözdizimine İlişkin Olumsuz Aktarım Yanlıları. Dil Dergisi, s. 5-17.

Aydın, Ö. ve Cedden, G. (2010). Sözdizim İşlemlerinde Sağa Taşıma Etkisi. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, (1), s.1-13.

Başkan, Ö. (1980). "Sözdizimi", Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I. TDK Yayınları: 465. 124-128.

- Bayraktar, F. S., Behrur, E., Hatipoğlu, E., ve Özdemir, N. (2014). Türkiye Türkçesi ağızlarında devrik yapı. VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 4-7 Aralık 2013, Bursa bildiriler kitabı, 681-690.
- Börekçi, M. (2005). Türkçede vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (12), 187-207.
- Bulak, Ş. (2015). CÜMLE ÖGELERİNİN TASNİFİ. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (38), 163-175. DOI: 10.21563/sutad.187041
- Coşar, A. M. (2008). Trabzon Ağızlarında Ek Fiilin Kullanılışı. Turkish Studies, 3, 176-188.
- Çağlar, K. G. (1978). "Türkçede Sözcük Dizilişi ve Dil Tipolojisi", Genel Dilbilim Dergisi II/1-2, s. 55-56.
- Çakır, S. (2020). Long Distance Scrambling and Operator Movement in Turkish. Journal of Language and Linguistic Studies, 16(1), 440-457.
- Çelik, T. (2020). Marzubân-nâme Tercümesi'nin Sözdizimi Özellikleri Üzerine Bir İnceleme. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (2), 168-187.
- Delice, H. İ. (2004). "Cümle Öğelerinin Sınıflandırılması ve Cümlenin Temel Öğeleri" *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri* S. 4: 127-170.
- Demir, S. A. (2018). Dilbilimsel Tipoloji ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Etkisi. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 17-19.
- Demircan, Ö. (1981). Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 26(1978-1979), 157-163.
- Demircan, Ö. (2000). Türkçede olağan-odak konumu. Türk dili dergisi, (79), 12-14.
- Engdahl, E. & Vallduvi, E. (1996). Information packaging in HPSG. Edinburgh working papers in cognition science. Vol. 12: Studies in HPSG, 1-31. University of Edinburgh: Centre for Cognitive Science.
- Ercilasun, A. B. (2013). Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri. Dil Araştırmaları, 12(12), 17-22.
- Erdem, M. (2015). Türk Dili Tipolojisi Üzerine. Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı, 67-76.
- Ertürk, H. İ. (2020). Türk Gramerciliğinde Cümle Tasnifleri Üzerine Bir İnceleme. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 6(3), 404-417.
- Eryiğit, G., Oflazer, K., ve Adalı, E. (2006). Türkçe cümlelerin kural tabanlı bağıllık analizi.

- Ethemoğlu, A. (1983). Kompetans ve performans konusunda insan açısından bir değerlendirme modeli. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, zel Sayı, 135-141.
- Greenberg, J. H. (1963). Some Universals Of Grammar With Particular Reference To The Order Of Meaningful Elements. Universals of Language, London: MIT Press, pp.73-113.
- Greenberg, J. H. (2008). Anlamlı Dil Unsurlarının Diziminde Görülen Bazı Evrensel Dil Bilgisi Kuralları (eviri: Uluhan zalan). Dil Araştırmaları, 3 (3), 63-86.
- Güneş, G. (2020). Türkçede Brn ve Sözdizim Arakesiti. Kuramsal ve Uygulamalı Sesbilim. Seçkin/Sosyal Bilimler, Ankara.
- Hassn, T. (2019). Chomsky'nin retici Dil Bilgisi Kuramı ile Klasik Nahiv İlminde Selika (Dil yetisi). Mütefekkir, 6(12), 575-584.
- İnce, I. (1991). Türkçenin ekirdek Tmcelerindeki Kurucu Yapılara retimsel-Dönüşümlü Dilbilgisi Açısından Bir Yaklaşım. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 2, 43-59.
- İpek, S. İ. (2020). Dil ğretimi Amaçlı Türkçe-Sırpça Karşılaştırması. International Journal of Language Academy, 8/1, 151-165.
- İsseven, S. (2006). Türkçede Takısız Nesne Adbekleri ve alkalama. Dil Dergisi, 131, 42-56.
- Karimi, S. (2008). Scrambling. Language and Linguistics Compass, 2(6), 1271-1293.
- Kerimoğlu, C. (2019). Türkiye Türkolojisinde Cümle geleri ve Teori. Edebiyat zerine İncelemeler: Rıza Filizok'a Armağan.
- Külebi, O. (1997). Dilbilim ve Dil Felsefesinde Bir Dönüm Noktası: Noam Chomsky. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 8, 76-81.
- Maclaren, G. A. (2012). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak ğrenenlerde Bilgi Yapısı Görünümleri. Dil Dergisi, (158), 51-61.
- Mehmedoğlu, A. (1999). "Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi". III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK Yayınları s.745-768, Ankara.
- Müldür, F. (2016). Noam Chomsky'de üretici dilbilgisi: Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı. Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, (27), 59-74.
- Naskali, E. G. (1995). "Türkçe kelimesi– Türkçede hece tipleri- Cümle unsurlarını tayin kıstası- Ek hlinde zamir olabilir mi?". Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993).
- nal, . (2012). Ses, Dil ve Müzik. Dil Dergisi, (155), 7-23.

- Özgen, M. (2010). Türkçe Soru Tümcesi Türleri ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Materyallerindeki Yeri. Dil Dergisi, (150), 50-69.
- Özkan, F., ve Musa, B. (2004). Yabancı dillerin Türkçenin söz dizimi üzerindeki etkisi. Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 30, 95-139.
- Özmen, M. (1995). "Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi", Türk Dili Dergisi, 519: 224-227.
- Özsoy, S. (1997). Chomsky'nin Sözdizim Kuramına Bir Bakış. Dilbilim Araştırmaları, 8, 9-12.
- Parlak, A. (2023). Cümle Ögelerinin Tasniflerindeki Farklılıklar: Yeni Bir Tasnif Yapılabilir Mi?. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (16) , 55-72 . DOI: 10.29157/etused.1228176
- Sarıca, M. (2005). Sözlü Dil Yapısı. Multilingual Yayınları, İstanbul. (Görünmeyen Dil Bilgisi, s.126-141.)
- Sezer, A. (1981). Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilgisinin Türkçe'ye Uygulanması Üzerine Bir Gözlem. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 26(1978-1979), 165-172.
- Sezer, A. (1988). Yabancı Dil Öğretiminde Üretken Dönüşümlü Dilbilgisinin Yeri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(3), 141-151.
- Solmaz, M. (2011). Ortaöğretim Ders Kitaplarındaki Söz Dizimiyle İlgili Konular Üzerine Bir Değerlendirme. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(2), 79-110.
- Tiryaki, E. N. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Eğitimi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1 (1), 38-44. DOI: 10.16916/aded.16018
- Turan, Z. (1999). Cümlelerin Yapısı ile ilişkilendirilen "Basit" ve "Birleşik" Kavramları Üzerine", Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, s. 299-311.
- Turan, Z. (2011). Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010). İzmir: Kanyılmaz Matbaası. 908-915.
- Turan, Z. (2018). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları. Türkbilig, (35), 97-110.
- Türkoğlu, S., Çetin, F. H., Tanır, Y., ve Karatoprak, S. (2019). Çalışma Belleği ve Nörogelişimsel Hastalıklar. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 26(2), 52-62.
- Uzun, N. E. (2006). Türkçenin Öğretimi İçin Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama Denemesi. Dil Dergisi, (131), 15-31.
- Ünsal, G. (2010). Türkçe ve Fransızcanın Sözdizimsel Açısından İncelenmesi. 중동연구, 29(2), 261-280.

- Üstüner, A. (1998). Cümlelerin Ögeleri Konusundaki Karışıklıklar. *Türk Dili*, 553, 18-30.
- Yılmaz, E. (2016). Türkçenin tipolojisi. *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, kuramlar, yöntemler, beceriler, uygulamalar*, 1-15.
- Yılmaz, K., Bayraktutar, E. S., ve Yağcı, N. N. (2022). Türkçenin Söz Dizimi Matematiği. *Journal of Dil Araştırmaları*, 16(30).

Diğer Yayınlar

- Akan, T. (2009). “On scrambling in Turkish”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.*
- Aydın, Ö. (2001). “Evrensel Dilbilgisi Çerçevesinde Türkçe Öğretimi Üzerine Bazı Uygulama ve Öneriler”. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.*
- Brahimi, S. (2019). “Arnavutça ve Türkçe Arasındaki Tipolojik Farklılıkların Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Etkisi”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.*
- Cihangir Tekin, F. (2006). “Kemal Tahir’in “Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı” Adlı Eserlerindeki Devrik Yapı”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.*
- Çandan, A. (2009). “Role of word order and accusative case marking in sentence comprehension in 17- to 39- month-old Turkish children”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul.*
- Çelik, Ö. (2020). “Dede Korkut Kitabında Morfolojik Yer Ödünçlemeleri (Dresden Nüshası 1a – 50b Sayfalar Arası)”. *Yayımlanmamış Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.*
- İkiz, B. (2019). “Ana Dili Söz Dizimi Tipolojisinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Etkisi”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.*
- İşsever, S. (2000). “Türkçede Bilgi Yapısı”. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.*
- Özalan, U. (2014). “Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil”. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.*
- Özgen, M. (2010). “Türkçe Soru Tümcelerinin Öğretimi”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.*
- Öztaş, N. (2021). “Garîb-nâme’de Zarf Fiil Kategorisi”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.*

- Parlak, A. (2019). “Nehcü’l-Feradis’te Morfolojik Yer Ödünçlemeleri (Yeni Camii Nüshası 1a – 50b Sayfalar Arası)”. Yayınlanmamış Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Ross, J. R. (1967). Constraints on variables in syntax. Doktora tezi. Massachusetts Institute of Technology (Published as Ross 1986, Available online at <http://hdl.handle.net/1721.1/15166>).
- Sarıkaya, S. (2018). “Türkçede Sağa Çalkalamalı Yapıların İşlenmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Soyhan, H. (2004). “Yahya Kemal Beyatlı’nın Nesirlerinde Bağlı ve Birleşik Cümleler”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tek, E. (2018).” Nehcü’l-Feradis’te Zarf Fiil Kategorisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Topçu, Ç. (2011). “Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yavuz, N. (2012). “İkinci Dil Olarak Türkçe ve Japoncada Çalkalamanın Edinimi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, A. (2004). “Türkiye Türkçesinde Nesne Yardımcı Cümleli Birleşik Cümle”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yılmaz, E. (2014). “Orhan Pamuk’un “Benim Adım Kırmızı” Adlı Eserinde İşlevlerine ve Yapılarına Göre Devrik Yapılar”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Yılmaz, Y. (2007). “14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İkileme –Sayıca Eş Heceli Kelimelerde”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yüksel, P. (2019). “Anadili Türkçe Olan Japonca Öğrencilerinin Sözcük Vurgusu Sorunları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Zengin, E. (2018). “Türkçede ve Almancada Birleşik Cümle”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ali PARLAK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1. Parlak, A. (2023). Cümle Öğelerinin Tasniflerindeki Farklılıklar: Yeni Bir Tasnif Yapılabilir Mi? . Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (16) , 55-72 . DOI: 10.29157/etusbed.1228176	